T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

İSTANBUL ARKEOLOJİ MÜZELERİ ESKİ ŞARK ESERLERİ BÖLÜMÜNDE BULUNAN SUMERLERE AİT ESERLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Hazırlayan
Şerife KOÇYİĞİT

Danışman
Prof. Dr. Hasan Ali ŞAHİN

Yüksek Lisans Tezi

Temmuz 2020
KAYSERİ

T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

İSTANBUL ARKEOLOJİ MÜZELERİ ESKİ ŞARK ESERLERİ BÖLÜMÜNDE BULUNAN SUMERLERE AİT ESERLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan
Şerife KOÇYİĞİT

Danışman
Prof. Dr. Hasan Ali ŞAHİN

Temmuz 2020
KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Adı-Soyadı:

İmza:

T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Başlığı:……..…….
……
…….....

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan toplam …… sayfalık kısmına ilişkin, …../…../20…….. tarihinde ***Turnitin*** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı: % ..... dır.

Uygulanan filtrelemeler:

1- Giriş dahil
2- Ana Bölümler dahil
3- Sonuç dahil
4- Alıntılar dahil/hariç
5- Kapak hariç
6- Önsöz ve Teşekkür hariç
7- İçindekiler hariç
8- Kaynakça hariç
9- Özet hariç
10- Yedi (7) kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. ……../……./…….

Adı Soyadı :……..
Öğrenci No :……..
Anabilim Dalı :……
Bilim Dalı :……..
Program Adı :……..

Danışman:…… Öğrenci:……
(Adı-Soyadı ve İmza) (Adı-Soyadı ve İmza)

YÖNERGEYE UYGUNLUK

İstanbul Arkeoloji Müzeleri Eski Şark Eserleri Bölümünde Bulunan Sumerlere Ait Eserlerin Değerlendirilmesi adlı Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi'ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan	Danışman
Ad Soyad İmza	Ad Soyad İmza
Şerife KOÇYİĞİT	Prof. Dr. Hasan Ali ŞAHİN

Tarih ABD Başkanı

Ad Soyad İmza

Prof. Dr. Hasan Ali ŞAHİN

KABUL VE ONAY SAYFASI

Prof. Dr. Hasan Ali ŞAHİN danışmanlığında **Şerife KOÇYİĞİT** tarafından hazırlanan **"İstanbul Arkeoloji Müzeleri Eski Şark Eserleri Bölümünde Bulunan Sumerlere Ait Eserlerin Değerlendirilmesi"** adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tarih** Anabilim Dalında **Yüksek Lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

…….. /…… / ……..

JÜRİ:

Danışman :……. …….

Üye :……. …….

Üye :……. …….

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun ……...… tarih ve ……..…… sayılı kararı ile onaylanmıştır.

……. /……../ ……

…….

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Geçmişten günümüze kadar olan süreç değerlendirildiği zaman insanlığın izlerini her alanda görmemiz mümkündür. İnsanlar zaman ilerledikçe çağa uygun ürünler ve faaliyetler ortaya koymuştur. Ancak pek çok ürün ve faaliyetin bir kökeni mevcuttur. İstanbul Arkeoloji Müzeleri Eski Şark Eserleri Bölümünde Bulunan Sumerlere ait eserler, dini kültürel sosyal ve bilimsel alanlarda ortaya koyulmuş ilk kaynaklar arasında yerini almaktadır. Bizde müzede sergilenen bu eserlerden yola çıkarak geçmişin izlerini değerlendirmeyi tezimizde amaç edindik ve bu yönde bir çalışma ortaya koyduk.

Öncelikle her zaman bilgi ışığı ile bizleri aydınlatan ve örnek olan, tez konumuzun ilk belirlenmesinden son noktasına kadar olan kısımda benden desteğini ve yardımını esirgemeyen, bilgi hoşgörü ve merhameti ile her zaman yanımda olan çok kıymetli hocam Sayın Prof. Dr. Hasan Ali Şahin'e teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım.

Tez sürecimiz boyunca fikir ve düşünceleri ile katkıda bulunup yardımcı olan Prof. Dr. Celil Arslan ve Arş. Gör. Turan Sağır hocalarıma ve Sema Arslan'a teşekkür ederim.

Hayatımın her döneminde benim yanımda olup benden desteklerini ve fikirlerini esirgemeyen değerli ailem annem İkbal Koçyiğit'e, babam Hasan Koçyiğit'e kardeşlerim Burcu ve Zeynep Koçyiğit'e minnet ve teşekürlerimi sunarım. Aynı zamanda İngilizce tercümeler noktasında her zaman yardımcı olan kardeşim Burcu Koçyiğit'e çok teşekkür ederim.

Şerife KOÇYİĞİT

Kayseri, Temmuz 2020

İSTANBUL ARKEOLOJİ MÜZELERİ ESKİ ŞARK ESERLERİ BÖLÜMÜNDE BULUNAN SUMERLERE AİT ESERLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Şerife KOÇYİĞİT

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Temmuz 2020

Danışman: Prof. Dr. Hasan Ali Şahin

KISA ÖZET

Eskiçağ tarihi içerisinde önemli bir konuma sahip olan Sumerlere ait pek çok eser İstanbul Arkeoloji Müzeleri Eski Şark Eserleri Bölümünde yerini almıştır. Müze içerisinde Sumerlere ait pek çok tablet, heykel, kabartma, stel, çanak-çömlek, çeşitli kaplar, tapınaklarda kullanılan dekoratif ürünler, değerli taşlar ve bilimsel anlamda Sumerlerin temel formlarını oluşturduğu ağırlık ve uzunluk ölçüleri ve çivi yazılı belgeler mevcuttur. Tezimizin amacı ve önemi İstanbul Arkeoloji Müzeleri Eski Şark Eserleri Bölümünde teşhirde bulunan Sumerlere ait eserleri günlük hayat içerisinde meydana gelen dini, sosyal, kültürel ve bilimsel açıdan değerlendirmek ve bu eserlerden yola çıkarak gerek kendi dönemleri gerekse gelecek kuşaklara olan etkisini incelemektir. Tezimizin birinci bölümünde İstanbul Arkeoloji Müzeleri ve Sumerler hakkında genel bir bilgi verilmiştir. İkinci bölümde Eski Sumer Çağı Eserleri adı altında heykeller, kabartma ve levhalar, mimari eserler, madeni eserler ve değerli taşlar incelenmiştir. Yeni Sumer Çağı Eserleri adı altında Yeni Sumer Çağı Kralı Gudea'ya ait bazı eserler ve ölçü eserler incelenmiştir ve Sumerlerin temelini oluşturduğu konuları içeren çivi yazılı belgeler değerlendirilmiştir. Son olarak üçüncü bölümde tezin genel değerlendirilmesi yapılmıştır. Elde edilen verilere göre Sumerler sadece kendi dönemleri içerisinde kalan bir medeniyet olmamış, aynı zamanda eğitim, hukuk, bilim, edebi, mimari, sanat, diplomatik, askeri vb. pek çok alanda temelini attıkları faaliyetler ile kendilerinden sonra gelecek olan Babiller, Asurlular, Anadolu, Doğu ve Akdeniz medeniyetlerine kadar ulaşan bir etki bırakmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Sumer, İstanbul Arkeoloji Müzeleri, Eski Şark Eserleri

EVALUATION OF SUMERIAN ARTEFACTS FOUND IN THE OLD ORIENTAL ARTIFACTS SECTION OF ISTANBUL ARCHAEOLOGICAL MUSEUMS

Şerife KOÇYİĞİT

Erciyes University Social Sciences Institute,

M. Sc. Thesis, July 2020

Supervisor: Prof. Dr. Hasan Ali Şahin

ABSTRACT

Many artifact belonging to Sumerian which have an important posıtion in the history of ancient times have been their place in the oriental artifacts section of the İstanbul Archaelogical Museums. There are many tablets, statues, stele, pottery various vessels, decorative products used in temples, precious stones and scientific Sumerians, which form the basic forms of weight and lenght measures and cuneiform written documents in muze. The aim and importance of our thesis is to evaluate the artifacts belonging to exhibition the Sumerian in the ancient oriental artifacts section of İstanbul Archeology Museums from the religious, social, cultural and scientıfıc point of view that occur in daily life and to examine the effect of these artifacts both for their own periods and for future generations. In first part of our thesis was given a general in formatioan about İstanbul Archeology Museums and Sumerians. In the second section, sculptures, reliefs and slabs architectural artifacts, metal artifacts, some of the artifacts used in temples and precious stones were examined under the name or Ancient Sumerian period artifacts. Some artifacts and measurement artifacts belonging to Gudea the king of the new Sumerian era are examined under the name of new Sumerian era artifacts and the documents written in cuneiform about the subjects on which the sumerian form the basis were evaluated. Finally ın the third section we were made general evaluation of the thesis. According to the date obtained the Sumerians a civilization is not just who was in one of their periods, but also education, law, science, literary, architectural, artistic, diplomatic, military etc. who will come after them with the basic they threw in many areas of activites of Babylon, the Assyrian Empire, eastern Anatolia and Mediterranean civilizations an has had far reaching impact.

Keywords: Sumerian, İstanbul Archeology Museums, Old Orıental Artifacts

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK i
TEZ ÖZGÜNLÜK SAYFASI……..ii
YÖNERGEYE UYGUNLUK iii
ONAY iv
ÖNSÖZ v
ÖZET vi
ABSTRACT vii
İÇİNDEKİLER viii
KISALTMALAR.....xiii
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ……...xiv
GİRİŞ 1

I. BÖLÜM

1.1. İSTANBUL ARKEOLOJİ MÜZELERİ HAKKINDA GENEL BİLGİ 8
1.1.1. Klasik Arkeoloji Müzesi..... 8
1.1.2. Eski Şark Eserleri Müzesi 9
1.1.2.1. İslamiyet Öncesi Arabistan Eserleri 9
1.1.2.2. Mısır Eserleri 10
1.1.2.3. Mezopotamya Eserleri..... 10
1.1.2.4. Anadolu Eserleri..... 10
1.1.2.5. Çivi Yazılı Belgeler Eserleri 11
1.1.3 Çinili Köşk Müzesi 11
1.2. SUMERLER HAKKINDA GENEL BİLGİ..... 12
1.2.1. Sumerlerde Din..... 13

1.2.2. Sumerlerde Dil ve Edebiyat 16

1.2.3. Sumerlerde Sanat ve Mimari 18

1.2.4. Sumerlerde Hukuk 21

1.2.5. Sumerlerde Bilim 22

II. BÖLÜM

SUMERLERE AİT ESERLER

2.1. ESKİ SUMER ÇAĞI ESERLERİ……..…..…….23

2.1.1. Dini Eserler……..……...……..23

2.1.1.1. Dua Eden Adak Heykeli(1) 23

2.1.1.2. Lugal-Dalu Heykeli 25

2.1.1.3. Adak Heykelleri 26

2.1.1.4. Dua Eden Adak Heykeli(2) 29

2.1.1.5. Çıplak Rahip Kabartması 30

2.1.1.6. Adak Kabartmaları 31

2.1.1.7. Adak Levhaları 35

2.1.2. Mimari Eserler 38

2.1.2.1. Bombeli (Planokonveks) Tuğlalar 38

2.1.2.2. Tapınaklarda Kullanılan Bazı Eserler 42

2.1.2.2.1. Ev Biçimli Sunak Parçaları……. 42

2.1.2.2.2. Adak Kapları 43

2.1.2.2.3. Kaide…….45

2.1.3. Madeni Eserler 46

2.1.3.1. Taş Kalıplar 46

2.1.3.2. Tunç Çivi Heykelcikler 47

2.1.3.3. Tunç Boğa Başı 49

2.1.3.4. Boğa Kaideli Çifte Vazo 51

2.1.3.5. Taht Aslanları……..…..53

2.1.3.6. Kolorit Vazo 55

2.1.3.7. Tunç Aletler 56

2.1.3.8. Çanak Çömlekler ve Taş Kaplar 59

2.1.3.9. Mil Taşı ve Bronz Mil Yüksüğü 61

2.1.3.10. Urukagina'nın Mühür Baskısı 62

2.1.4. Değerli Taşlar (Süs Eşyaları) 64

2.1.4.1. Akik Taşı 66

2.1.4.2. Lacivert Taşı (Lapis Lazuli) 69

2.2. YENİ SUMER ÇAĞI ESERLERİ……..74

2.2.1. Gudea'ya Ait Eserler 74

2.2.1.1. Gudea Heykeli 76

2.2.1.2. Gudea'nın Adak Teknesi 77

2.2.1.3. Gudea'nın Duvar Çivileri 78

2.2.1.4. Gudea'nın Adak Stelleri 79

2.2.1.5. Gudea'nın Tanrı Enlil'e Adağı 81

2.2.1.6. Temel Çivi Heykelcikleri 82

2.2.2. Ölçü Eserler 86

2.2.2.1. Ağırlık Ölçüleri 89

2.2.2.1.1. Ördek Biçimli Ağırlık 91

2.2.2.1.2. Midye Kabuğu Biçimli Ağırlık 93

2.2.2.1.3. Silindirik Formlu Ağırlık 94

2.2.2.2. Uzunluk Ölçüsü 95

2.3. ÇİVİ YAZILI BELGELER……..…98

2.3.1. Bilimsel Konu İçerikli Belgeler 99

2.3.1.1. Zehirlenme İle İlgili Bir Tıbbi Reçete 99

2.3.1.2. Bir Kadastro Metni 102

2.3.1.3. Bir Ekonomik Belge 104

2.3.1.4. Kilit Mühür 107

2.3.1.5. Dolunayla İlgili Bir Tablet 108

2.3.1.6. Bir Okul Tableti ve Meslek Adlarını İçeren Yedigen Şeklinde Bir Okul Tableti……110

2.3.1.7. Çarpım Tablosu 113

2.3.2. Edebi Belgeler 115

2.3.2.1. Uruk Kralı Sin-Kasid Dönemine Ait Adak Kitabesi 115

2.3.2.2. En Küçük Tablet Örneği 116

2.3.2.3. En Eski Yazıya Örnek 117

2.3.2.4. Kutsal Evlenme Töreni 119

2.3.2.5. İnanna Çiftçiyi Seçer 123

2.3.2.6. Atasözleri Kitabı 127

2.3.2.7. En Eski Aşk Şiiri 130

2.3.2.8. Kısa ve Özlü İş Mektupları 133

2.3.3. Hukuki Belgeler 134

2.3.3.1. Lagaş Kralı Urukagina Reformu 134

2.3.3.2. Ur-Nammu Yasası 143

2.3.3.3. Hammurabi Yasası 146

2.3.3.4. Cinayetle İlgili Bir Mahkeme Kararı 151

2.3.3.5. Nişanı Bozan Erkek Hakkında Mahkeme Kararı 154

2.3.3.6. Ev Satın Alma İle İlgili Yasal Bir Belge 156

2.3.4. Akad Hanedanları Dönemine Ait Bazı Tabletler 157

2.3.4.1. Akad Kralı Rimuş Devrine Ait Adak Kitabesi – E.Nummu Tapınağına Verilen Bir Kumaş Listesi 157

2.3.4.2. Akad Kralı Naram-Sin Devrine Ait Eserler……158

2.3.4.3. Akad Kralı Šar-Kali Šarri'ye Ait Tuğla Mühür Baskısı……160

2.3.4.4. Lagaş Şehir Beyi Ur-Baba'ya Ait Çivi Şeklinde Yapı Kitabesi 161

2.3.4.5. Lagaş Şehir Beyi Gudea'ya Ait Yapı Kitabesi 163

2.3.5. Yeni Sumer Dönemi Kralı Šulgi'ye Ait Bazı Tabletler 165

III. BÖLÜM

DEĞERLENDİRME

3.1. Eski Sumer Çağı Eserleri……...170

3.2. Yeni Sumer Çağı Eserleri……..173

3.3. Çivi Yazılı Belgeler…….174

SONUÇ 177

KAYNAKÇA 179

ÖZGEÇMİŞ 187

KISALTMALAR

Bkz	**Bakınız**
CDA	**A Concise Dictionary of Akkadian**
Çev.	**Çeviren**
Dü	**Düzenleyen**
EŞEM	**Eski Şark Eserleri Müzesi**
Gen.	**Genişlik**
Haz.	**Hazırlayan**
Kal.	**Kalınlık**
M.Ö.	**Milattan Önce**
M.S.	**Milattan Sonra**
No	**Numara**
s.	**Sayfa**
S.	**Sayı**
TDK	**Türk Dil Kurumu**
TTK	**Türk Tarih Kurumu**
Uz.	**Uzunluk**
vb.	**Ve benzeri**
Vol.	**Volume**
Yük.	**Yükseklik**
yy.	**Yüzyıl**

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Fotoğraf 1: Dua Eden Adak Heykeli (1) ……23

Fotoğraf 2: Lugal-Dalu Heykeli……..25

Fotoğraf 3: Adak Heykeli……26

Fotoğraf 4: Adak Heykeli……27

Fotoğraf 5: Dua Eden Adak Heykeli (2) ……29

Fotoğraf 6: Çıplak Rahip Kabartması…….....30

Fotoğraf 7: Adak Kabartması…….....31

Fotoğraf 7a.: Ur-Nanşe Kabartması- (Louvre Müzesi) …….....32

Fotoğraf 8: Adak Kabartması……..34

Fotoğraf 9: Adak Levhası……35

Fotoğraf 10: Adak Levhası……..36

Fotoğraf 11: Bombeli (Planokonveks) Tuğlalar…….....40

Fotoğraf 12: Ev Biçimli Sunak Parçaları…….42

Fotoğraf 13: Adak Kapları…….....44

Fotoğraf 13a: Adak Kapları……....44

Fotoğraf 14: Kaide……..45

Fotoğraf 15: Taş Kalıplar……46

Fotoğraf 16: Tunç Çivi Heykelcikler…….…….....48

Fotoğraf 17: Tunç Boğa Başı……...49

Fotoğraf 18: Boğa Kaideli Çifte Vazo…….52

Fotoğraf 19: Taht Aslanları…….54

Fotoğraf 20: Kolorit Vazo……...55

Fotoğraf 21: Tunç Aletler……58

Fotoğraf 22: Çanak Çömlek Ve Taş Kaplar……60

Fotoğraf 23: Mil Taşı ve Bronz Mil Yüksüğü……61

Fotoğraf 24: Urukagina'nın Mühür Baskısı……62

Fotoğraf 24a: Silindir Mühürler……..61

Fotoğraf 25: Değerli Taşlar (Süs Eşyaları) ……..…63

Fotoğraf 26: Gudea Heykeli……76

Fotoğraf 27: Gudea'nın Adak Teknesi……77

Fotoğraf 28: Gudea'nın Adak Steli……79

Fotoğraf 29: Gudea'nın Adak Steli……79

Fotoğraf 30: Gudea'nın Tanrı Enlil'e Adağı……...81

Fotoğraf 31: Temel Çivi Heykelcikleri……...82

Fotoğraf 32: Ördek Biçimli Ağırlıklar…….92

Fotoğraf 32a: Ördek Biçimli Ağırlık (7878 no'lu envanter) ……..92

Fotoğraf 33: Midye Kabuğu Biçimli Ağırlıklar……..93

Fotoğraf 34: Silindirik Formlu Ağırlıklar……94

Fotoğraf 35: Uzunluk Ölçüsü……..95

Fotoğraf 36: Zehirlenme İle İlgili Tıbbi Bir Reçete……99

Fotoğraf 37: Bir Kadastro Metni……...102

Fotoğraf 38: Bir Ekonomik Belge…….104

Fotoğraf 39: Kilit Mühür……...107

Fotoğraf 40: Dolunayla İlgili Bir Tablet……108

Fotoğraf 41: Bir Okul Tableti……....110

Fotoğraf 41a.: Meslek Adlarını İçeren Yedigen Şeklinde Bir Okul Tableti……110

Fotoğraf 42: Çarpım Tablosu……113

Fotoğraf 43: Uruk Kralı Sin-Kasid Dönemine Ait Adak Kitabesi……115

Fotoğraf 44: En Küçük Tablet Örneği……...116

Fotoğraf 45: En Eski Yazıya Örnek……..117

Fotoğraf 46: Kutsal Evlenme Töreni……119

Fotoğraf 47: İnanna Çiftçiyi Seçer…….....123

Fotoğraf 48: Atasözleri Kitabı……..127

Fotoğraf 49: En Eski Aşk Şiiri……..130

Fotoğraf 50: Kısa ve Özlü İş Mektupları……..133

Fotoğraf 51: Lagaş Kralı Urukagina Reformu……..135

Fotoğraf 52: Ur-Nammu Yasası……...143

Fotoğraf 53: Hammurabi Yasası…….…..146

Fotoğraf 54: Cinayetle İlgili Mahkeme Kararı……..151

Fotoğraf 55: Nişanı Bozan Erkek Hakkında Mahkeme Kararı……154

Fotoğraf 56: Ev Satın Alma İle İlgili Yasal Bir Belge……..156

Fotoğraf 57: Akad Kralı Rimuş Devrine Ait Adak Kitabesi – E.Nummu

Tapınağına Verilen Bir Kumaş Listesi……..157

Fotoğraf 58: Naram-Sin Steli…….....158

Fotoğraf 59: Koyun ve Keçi Cinslerini Belirten Akad Kralı Naram-Sin Devrine Ait Bir Belge…….……159

Fotoğraf 60: Akad Kralı Šar-Kali Šarri'ye Ait Tuğla Mühür Baskısı……..…160

Fotoğraf 61: Lagaş Şehir Beyi Ur-Baba'ya Ait Çivi Şeklinde Yapı Kitabesi……..161

Fotoğraf 62: Lagaş Şehir Beyi Gudea'ya Ait Yapı Kitabesi……163

Fotoğraf 63: Yeni Sumer Kralı Šulginin 48. Saltanat Yılında Yazılmış Bir Envanter.165

Fotoğraf 64: Taş Tablet Yeni Sumer Dönemi Krallarından Šulginin Tanrı Ningursu İçin İnşa Ettirdiği Enunnu Tapınağına Ait Temel Kitabesi…….....166

Fotoğraf 65: Yeni Sumer Dönemi Krallarından Šulgi'nin Saltanat Yıllarının Adlarını Veren Bir Tablet …….167

GİRİŞ

İnsanlığın bilinen ilk izlerini ortaya koyan Sumer medeniyeti dünya üzerinde bir takım eserleri meydana getirmiş ve bu eserler zamanla herkesin örnek alması gereken değerler haline gelmiştir. Sumerler günümüzden yaklaşık 6000 yıl önce, Güney Mezopotamya olarak adlandırılan Fırat ve Dicle nehirleri arasında yer alan coğrafyada M.Ö.4000'ler de ortaya çıkmışlar ve yazıyı kullanarak tarihsel süreçteki bilgilerin zeminini oluşturmuşlardır.[1] Sumerlerin günlük hayat içerisinde ortaya koyduğu tarım ticaret gibi faaliyetler zamanla kayıt altına alınma ihtiyacı duyulmuş ve kil tabletleri meydana getirmişlerdir. Bu tabletler ilerleyen dönemlerde sadece tarım ve ticari konularla sınırlı kalmayıp içerisinde ilim-bilim, mimari, sanat, sosyal, idari ve hukuki konuları kapsayacak birden fazla konuyu barındıran notlar bırakmışlardır. Sumerlerin özellikle tıp, eczacılık, astronomi gibi fen bilimleri konularında da bir temel niteliğinde çalışmalar ortaya koyduğu düşünülmektedir. Sumer halkı aynı zamanda dini değerleri son derece yaygın olarak yaşayan ve bunu bir şekilde eserlerine yansıtan bir millet olmuştur.

Tezin Amacı ve Önemi

Tezimizin amacı İstanbul Arkeoloji Müzeleri Eski Şark Eserleri Bölümünde teşhir de yer alan Sumerlere ait eserlerden hareketle insan yaşamının bilinen ilk izleri ve gelişen süreç hakkında bilgiler sunmaktır. Yine eserlerden hareketle Sumer toplum ve devletinin gerek kendi içinde gerekse çevresi ile olan münasebetleri ve gelecek kuşaklara örnek olan zemin mekanizması hakkında bilgiler tespit edip bu yönde bir çalışma sarf etmek tezimizin amacı ve önemi arasında yer almaktadır.

Yöntem

Tezimizin konusu belirlendikten sonra yöntem gereği öncelikle müzede teşhirde bulunan Sumer eserlerinin tespiti ve ayrımı yapılmıştır. Müze içerisinden eserlerin

[1] İplikçioğlu, Bülent, *Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları I,* Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1990, s. 47.

tespiti ve ayrımı yapıldıktan sonra envanter bilgileri tespit edilmiş olup çeşitli bilgiler elde edilmiştir. Bu bilgiler arasında eserlerin envanter numaraları, cinsi, adı, tanımı, dönemi, çıkış yeri, müzeye getiriş tarihi ve eserlerin ölçüleri tespit edilmiştir. Daha sonra eserler "Eski Sumer Çağı Eserleri, Yeni Sumer Çağı Eserleri, Çivi Yazılı Belgeler Eserleri" olmak üzere çeşitli alanlara ayrılmıştır. Bu sayede zaman ve mekân tespitleri yapılmıştır. Eserler üzerinden elde edilen bilgiler ile birlikte Sumerlere ait önemli noktalar tespit edilip kaynaklar vasıtası ile kesinlik kazanmıştır. Aynı zamanda müzede yer alan Sumerlere ait eserlerin fotoğrafları çekilip tezin içerisinde yer verilmiştir.

Tezimiz toplamda üç bölümden oluşmuştur. Birinci bölümünde İstanbul Arkeoloji Müzeleri ve Sumerler hakkında genel bir bilgi verilmiştir. İkinci bölümde Eski Sumer Çağı Eserleri adı altında adak heykelleri, adak kabartma ve levhaları, mimari eserler, madeni eserler ve değerli taşlar incelenmiştir. Yeni Sumer Çağı Eserleri adı altında Yeni Sumer Çağı Kralı Gudea'ya ait bazı eserler ve ölçü eserler incelenmiştir ve Sumerlerin temelini oluşturduğu konuları içeren çivi yazılı belgeler değerlendirilmiştir. Son olarak Üçüncü bölüm olan değerlendirme bölümü içerisinde çeşitli tespitlerde bulunup tezin genel değerlendirilmesi yapılmıştır.

Konu İle İlgili Kaynak ve Araştırmalar

İstanbul Arkeoloji Müzeleri Eski Şark Eserleri Bölümünde bulunan eserler bizler için birincil kaynak niteliğindedir. Müze içerisinde yer alan çivi yazılı tabletler, adak heykelleri, adak kapları, kabartma ve levhalar, mühür baskıları, çeşitli taşlardan elde edilen süs eşyaları, çanak çömlek ve tunç aletler, ağırlık ve uzunluk ölçüleri Sumer tarihini aydınlatan önemli eserlerdir. Sumerlere ait pek çok bilgiyi elde edeceğimiz Sumerce metinlerin çözülmesi ise çeşitli süreçlerden geçmiştir. 1700 tarihinde Thomas Hyde tarafından ilk kez "çivi yazısı" terimi kullanılmıştır. Sumer dilinin çözülmesi ise esasen Asurca ya da Babilce olarak bilinen Sami dil ailesine mensup Akadcanın çözülmesi ile ortaya çıkmıştır. Akadca'nın çözülmesini sağlayan ise 1778 tarihinde çıkarılan üç dilli Persepolis yazıtları yer almaktadır. Bu yazıtlar I. II. ve III. sınıf olmak üzere çeşitli türlere ayrılmıştır. Bu süreci aydınlatacak ilk ışığı yakan ise Carsten Niebuhr olmuştur.[2]

[2] Kramer, Samuel Noah, *Sümerler-Tarihleri, Kültürleri ve Karakterleri*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 17-23.

Sumerce ile alakalı çalışmaların en belirgin noktasını ortaya çıkaran isim Hanry Greswicke Rawlinson olmuştur. İngiliz İstihbarat Örgütünün üyesi olan Rawlinson, Fars dili üzerine master yapmak üzere Hindistan'a gitmiş, ardından 1835'te İran'a gönderilmiş ve Behistun kayalarında yaptığı çalışmalar sonucunda 3 dilli yazıtın bulunduğu öğrenmiş ve 1835-1837 yılları arasında Farsça, Elamca, Akadca olarak bulunan Behistun yazıtının Farsça uyarlamasının 200 dizesini kopyalamıştır. Rawlinson'un çalışmalarını destekler nitelikte olan Edward Hinks ve Oppert'in çalışmalarıda Persçe, Akadça ve Sumerce'nin çözülmesinde önemli katkılar sağlamıştır.[3]

1842'de Fransız Konsolosu olarak Musul'a atanan Paul Emile Botta, Horsabad Harabelerinin bulunmasını sağlamıştır. Burada yapılan çalışmalarda çivi yazılı kitabeler, heykeller, kabartmalar, duvar süsleri bir bir ortaya çıkarılmıştır. Burası Asur'un muazzam güçlü kralı II. Sargon'un sarayı olarak bilinmektedir. 3 yıl sonra Austen Henry Leyard tarafından Nemrut ve Ninova'da gerçekleşen kazılarda, Kral Sargon'un torunu olan Kral Asurbanipal'in sarayındaki kitaplık bulunmuştur.[4] Gerçekleşen bu tarihi kazı arkeoloji ve tarih camiası açısından büyük önem arz ediyordu, her şey sistematik bir şekilde büyük titizlik ile ilerlemiştir.

Tarihler 1877-1900 yılları aralığını gösterdiği zaman Güney Mezopotamya'da kazı çalışmaları gerçekleşiyordu. 1877'de De Sarzec başkanlığında Fransızlar tarafından Lagaş'ın görkemli Sumer şehri olan Tello'da kazıya başlanmıştır. Fransız arkeologlar tarafından yönetilen kazılar uzun yıllar sürdü. Görkemli Sumer eserleri olan Işakku'nun Lagaş prensinin eşyaları ve yazıtları bulundu. Burada Asur kralı Sargon öncesi ve III. Ur devirlerinden kalma 100 binden fazla tablet ve parçalar tarih sahnesine konuldu. Sumer kent devletlerinde yapılan ikinci büyük kazı çalışması Amerikalı heyet olan Pennsylvania Üniversitesi tarafından yürütüldü. Prof. John P. Peters'in üniversite himayesinde Irak kazı seferi için çeşitli maddi-manevi olanakları sağladı.[5] Osman Hamdi Bey'in önerisiyle Niffer(Nippur)'de 1889-1900 yıllarında J. Peters, J.H.Haynes ve H.V. Hilprecht başkanlığında 4 tane kazı gerçekleştirildi. Nippur'da 1889-1890, 1890-1891, 1893-1896, 1896-1900 yıllarında gerçekleştirilen bu 4 zorlu ve uzun kazılar çok güç, yorucu ve üzücü şartlar altında yapılmıştır, buna rağmen yaklaşık 30 bin tablet

[3] Kramer, Samuel Noah, *Sumer Mitolojisi*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1999, s. 24-28.
[4] Çığ, Muazzez İlmiye, *Uygarlığın Kökeni Sumerliler-1 Tarihte İlk Edebi Metinlerden Seçmeler,* Kaynak Yayınları, İstanbul 2016, s. 18-19.
[5] Kramer, *Sumer Mitolojisi,* s. 29-30.

gün yüzüne çıkarılmıştır. Nippur'da çıkarılan 30 bin tabletten 15 bin tanesi İstanbul Arkeoloji Müzesine getirtilmiştir. Sumer diline ait ilk çalışmayı ise A.H Sayce gerçekleştirmiştir.[6]

Çıkarılan tablet ve belgelerde Sumer sözlüğünün ve dil bilgisi malzemelerinin yanı sıra destan ve mitlerin bulunduğu Sumer edebi yazıların kaydedildiği yaklaşık olarak M.Ö. 1750'den kalma tabletler çıkarılmıştır. Destansı masallardan en az dokuzu büyük oranda orijinal haline getirilebilinmiştir. Bunlardan altısı büyük Sumer kahramanları Enmerkar, Lugalbanda ve özellikle Gılgamış'ın başarı ve yiğitliklerinin hatırasına işlenmiş tabletlerden oluşmaktadır.[7]

Chicago Üniversitesi tarafından 1903'de E.J Banks idaresi altında eski adı Adab olan bölgede gerçekleştirilen kazılarda kral I.Sargon (M.Ö. 2270-2215) ve ondan önceki Sumer tarihini aydınlatan önemli birçok eski metinler ele geçirildi. Bunun yanı sıra adak kitabeleri, saray ve tapınak kalıntıları M.Ö. 2400 tarihlerine ait Lugaldalu'nun heykeli ortaya çıkarıldı. 1912-1914 yılları arasında Fransızlar tarafından Hengri de Geovillac idaresi çerçevesinde Tufan'dan sonra ilk Sumer krallığının başladığı Kiş Bölgesinde bir kazı gerçekleşti. 1. Dünya Savaşı'nın gerçekleştiği 1914-1915'li tarihler arasında kazılara ara verildi. Daha sonra İngiliz Stephen Herbert Langdon idaresi altında Amerikalılar tarafından 1923'te devam ettirildi.[8] Sumerlerin önemli şehri Ur, 1919 ve 1933 yılları arasında British Museum ve Üniversite Müzesi'nden ortak bir heyet tarafından kazılmıştır. Asmar (Eşnunna) ve Hafaci'de, Dicle'nin doğusu, Sargon ve III. Ur devirlerinden kalma M.Ö. III. binyılın sonlarına ait pek çok sayıda eser göz önüne çıkarılmıştır.[9]

1922-1933 yılları arasında Sir Leonard Woolley tarafından Sumer tarihi için oldukça önem arz eden pek çok arkeolojik eserin ortaya çıkarıldığı Ur kenti kazıları gerçekleşmiştir. Woolley Ur'da gerçekleştirmiş olduğu kazılar ile ilgili çalışmalarını 1954 yılında yayımladığı *"Excavations at Ur"* eserinde dile getirmiştir.[10]

Tell Asamr Hafaca'da 1934-1936 yılları arasında Agrep de Hanri Frankfort'un gerçekleştirdiği kazılarda M.Ö. 2700'lere kadar inen pek çok tablet ortaya çıkarıldı. Fransızlar Andre Parrot'un Mari bölgesinde 1933-1956'da yaptığı kazılarda zigguratların, eserlerin, sarayların, mabetlerin bulunduğunu öğreniyoruz. Taha Bakir'in

---

[6] Çığ, *Uygarlığın Kökeni Sumerliler-1 Tarihte İlk Edebi Metinlerden Seçmeler*, s. 22-23.
[7] Kramer, *Sumer Mitolojisi*, s. 35-39.
[8] Çığ, *Uygarlığın Kökeni Sumerliler-1 Tarihte İlk Edebi Metinlerden Seçmeler*, s. 25.
[9] Kramer, *Sumer Mitolojisi,* s. 35-36.
[10] Kramer, *Sümerler-Tarihleri,Kültürleri ve Karakterleri*, s. 46.

1945-49 yılları arasında Tell Harmal Höyüğünde kazılar yapması da önemli katkılar sağlamış, yapılan kazılarda 2000 kadar tablet ve bir tapınak tarih sahnesine konulmuştur. 1946-1949 yılları arasında Sumer Ülkesinin Su ve Bilgelik Tanrısı Enki'nin şehri olan Eridu'da, Fuat Safar ve Seton Loyd tarihe ışık tutmak için bir takım kazı çalışmaları yürütülmüştür.[11] Gerçekleştirilen bu önemli kazılarda Sumer medeniyetinin aydınlatılmasında ve diğer medeniyetler ile olan ilişkilerinde, eğitim ve dilbilimsel çalışmalarda, bilimsel ve dini inançlar noktasında bilgi edinilmesinde, günlük sosyal ilişkileri öğrenmede önemli yol kat edilmiştir.

Eski Şark Eserleri Bölümünde yer alan çivi yazılı tabletlerin aydınlatılmasında ilk çalışmaları yapanlar arasında 1937 yılında İstanbul Arkeoloji Müzelerine atanan F.R. Kraus olmuştur. Müze içerisinde kurulan laboratuvar için Kimyager Nurettin Akbulut ise o dönemde konservasyon tekniğini öğrenmek amacıyla Almanya'ya gitmiştir. 1911-1935 yılları arasında E. Unger, Eski Şark Eserleri Müzesi'nde (EŞEM) çalışmalar yürüten isimler arasında olmuştur. 1940 yılından itibaren Muazzez İlmiye Çığ ve Hatice Kızılyay, Fatma Yıldız, Veysel Donbaz ve Mustafa Eren, EŞEM'de çivi yazılı belgeler üzerinde oldukça verimli çalışmalar yürüterek tabletlerin çevirileri hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamışlardır. Müzeye getirilen tabletlerin sayısı 1972 yılında 84 bin olarak saptanmıştır. Bunlardan 10 bini ise okunamayacak durumda olduğu için numaralandırılması yapılmamış ve 74 bin tabletin numaralandırılması yapılarak kayda alınmıştır. Tabletlerin envanter çalışmaları noktasında 12 koloksiyondan Boğazköy, Nippur, Şuruppak, Kaniş, Sippar, Adab, Uruk, Siliuşdagan, Umma ile beraber 9 koleksiyon bütünüyle, Kiş, Lagaş, koloksiyonları kısmen olmak üzere yaklaşık 45 bin tabletin envanteri tamamlanmış ve bütün bu gayret ve çabalar sonucunda "Çivi Yazılı Belgeler Arşivi" kurulmuştur.[12]

1937 yılında Sumerce tablet ve eserlerin aydınlatılması noktasında önemli çalışmalar yapan ve tetkik eserler noktasında faydalanacağımız önemli isimler arasında Samuel Noah Kramer vardır. 1937'de Philadelphia Üniversitesi Müzesinden gelen S. N. Kramer Sumerlere ait edebi metinlere arasında 167 tableti kopya ederek Türkçe ve İngilizce çeviri ile Amerika'da yayınlamıştır.[13] Sumeroloji alanında önemli katkıları olan S.N.

[11] Çığ, *Uygarlığın Kökeni Sumerliler-1 Tarihte İlk Edebi Metinlerden Seçmeler*, s. 27.
[12] Çığ, Cumhuriyet Devrinde Çiviyazılı Belgelere Verilen Değer ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri Çiviyazılı Belgeler Arşivindeki Çalışmalar", *Belleten,* Cilt XLVI, Sayı 181, Ankara 1982, s. 5-10.
[13] Çığ, Uygarlığın Kökeni Sumerliler-1 Tarihte İlk Edebi Metinlerden Seçmeler, s. 10.

Kramer'in yazmış olduğu *"Tarih Sumerle Başlar", "Sumerler-Tarihleri, Kültürleri ve Karakterleri", "Sumer Mitolojisi"* büyük ölçüde faydalandığımız eserler arasında yerini almaktadır.

Sumerlere dair yaptığımız araştırmalarda arkeolojik verilerinden çokca faydalandığımız Harriet Crawford'un *"Sümer ve Sümerler"* adlı kitabı Mezopotamya coğrafyasında Sumerlerin aydınlatılmasında önemli eserlerden birisidir.

İstanbul Arkeoloji Müzelerine yıllarca emek vermiş ve pek çok tabletin tasnif ve sınıflandırılmasında ayrıca tabletlerin çevirilerini sağlamada büyük katkıları olan Muazzez İlmiye Çığ'ın *"Ortadoğu Uygarlık Mirası"*, *"Uygarlığın Kökeni Sümerliler 1: Tarihte İlk Edebi Eserlerden Seçmeler"*adlı kitapları Sumerler hakkında bilgi almamız açısından önemlidir.

M. Şemseddin Günaltay 1941 yılından 1961'de ki ölümüne kadar Türk Tarih Kurumunun başkanlığını yapmıştır ve "*Yakın Şark"* adıyla yayımladığı beş ciltlik eserin ilk cildinden faydalandığımız "*Türk Tarihinin İlk Devirlerinden Yakın Şark Elam ve Mezopotamya"* adlı kitabın yazarıdır. Yayınlamış olduğu bu eser Mezopotamya ve Sumer tarihi ve Sumer arkeolojik eserleri hakkında bilgi sağlamamız açısından en kapsamlı kaynaklar arasında yer almaktadır.

Antik dönem Sumer mimarisi ve sanatı ile alakalı bilgiler edineceğimiz başlıca kaynaklar arasında Henri Frankfort'un *"The Art And Archıtecture Of The Ancıent Orient"* adlı eseri gelmektedir.

Fransız Arkeolog Andre Parrot 1933-1975 yılları arasında Suriye, Lübnan, Irak gibi önemli bölgelerde gerçekleştirmiş olduğu kazılar ile arkeolijik verilerin gün yüzüne çıkarılmasında önemli bir isimdir. Tezimiz içerisinde faydalandığımız *"Sumerian Art"* eseri ile Sumer sanatı hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamıştır.

C. Leonard Woolley kaynaklarından faydalandığımız başlıca arkeologlar arasında yer almıştır. Sumerlerin önemli kent merkezlerinden birisi olan Ur kentinde gerçekleştirmiş olduğu ve bu bölgede gerçekleştirmiş olduğu kazıları *"Ur Excavation"* adlı eseri ile kaleme alan ve yine *"The Development Of Sumerian Art"* eseri ile Sumer sanatının gelişim süreci hakkında bilgiler veren yapıtları meydana getirmiştir.

Kemalettin Köroğlu'nun "*Eski Mezopotamya Tarihi-Başlangıcından Perslere Kadar"* adlı eseri Sumerler hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlayan eserler arasında yerini almıştır.

Füruzan Kınal'ın *"Çivi Yazısının Doğuşu Ve Gelişmesi"* ve *"Eski Önasya Medeniyetlerinde "Halk Meclisleri" "* adlı makaleleri Sumerlerin meydana getirmiş olduğu çivi yazısı ve Sumer hukuk sistemine dair bilgi sağlamamızı sağlayan önemli çalışmalardır.

Mebrure Tosun'un *"Hammurabinin Toprak Kanunları"*adlı makalesi ile Babil hukuk sisteminden yola çıkarak Sumer hukuk sistemine dair verilerin tespit edilmesi bakımından önem arz eder.

Emin Bilgiç tarafından kaleme alınan *"Eski Mezopotamya Toplumlarında Kanun Anlayışı ve An'anesi"* Sumerlerin hukuki ve adli konulardaki bakış açımızı genişletmesinde katkılar sağlamıştır.

Sumer ve Türk tarihi açısından kültürel noktalarda faydalandığımız Begmyrad Gerey'ın "*5000 Yıllık Sümer-Türkmen Bağları"* adlı eseri tezimiz içerisinde önemli yer tutmaktadır.

Zeynep Kızıltan, Yaşar Anılır, Asuman Dönmez, Gülcay Yağcı tarafından kalem alınan *"Eski Şark Eserleri Müzesi"* adlı katolog gerçektende müze içerisinde yer alan eserler ve tabletlerin hem görsel açıdan hemde konu itibariyle bilgi sahibi olmamızı sağlamış ve tez içerisinde oldukça yararlanmamıza imkân tanımıştır.

Zeynep Kızıltan ve Turgut H. Zeyrek'in yazmış olduğu *"İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nden Seçilmiş Mezopotamya Ağırlıkları"* tezimiz içerisinde yer alan Ölçü Eserler bölümündeki ağırlık eserler noktasında çalışmamıza oldukça katkı sağlamıştır.

I. BÖLÜM

1.1. İSTANBUL ARKEOLOJİ MÜZELERİ HAKKINDA GENEL BİLGİ

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı olan İstanbul Arkeoloji Müzeleri isminden de anlaşılacağı üzere İstanbul'da yer alan ve geçmişten günümüze kadar olan süreçte insanlık tarihinin izlerine ev sahipliği yapan en önemli müzelerden birisidir. İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin çoğul bir isme sahip olmasının nedeni müzenin 3 ana bölüm olan "Klasik Arkeoloji Müzesi", " Eski Şark Eserleri Müzesi", " Çinili Köşk Müzesi" oluşmasından kaynaklanmaktadır.

1.1.1. Klasik Arkeoloji Müzesi

Klasik Arkeoloji Müzesi 1887-1888 yılları arasını kaplayan dönemde Dünyaca ünlü Arkeolog, Ressam ve Müzeci olarak bilinen Osman Hamdi Bey tarafından kurulmuştur. Klasik Arkeoloji Müzesinin kurulumunda rol oynayacak bir arkeolojik keşif gerçekleşmiştir. "Sidon Kral Nekropolü" adı verilen kazıda pek çok eser bulunmuştur. Bulunan önemli eserler arasında İskender Lahti, Likya Lahti, Tabnit Lahti yer almaktadır. Böylesine önemli eserlerin sergilenebilmesi için yeni bir müzesinin kurulması gerek görülmüştür. Osman Hamdi Bey'in çabaları üzerine Müze-i Hümayun (İmparatorluk Müzesi) olarak bilinen Klasik Arkeoloji Müzesi dönemin öne çıkmış mimarlarından Alexandre Vallaury tarafından inşa edilmiş ve 13 Haziran 1891 tarihinde halkın ziyaretine açılmıştır. Müze binasına 1903'te sol ve 1907'de sağ kanat ilave edilerek günümüzdeki ana müzesi binası görüntüsünü kazandırmıştır. Ana Müze Binasının güneydoğu bitişiğinde, yeni sergi salonuna ihtiyaç duyulmuştur. Bundan dolayı 1969-1983 yılları arasında bir takım eklemeler yapılmış ve bu bölüm Ek bina(yeni bina) özelliği kazanmıştır.[14]

[14] https://www.aktuelarkeoloji.com.tr/istanbul-arkeoloji-muzeleri

1.1.2. Eski Şark Eserleri Müzesi

1883 yılında Sanayi-i Nefise Mektebi Âlisi (Güzel Sanatlar Akademisi) olarak Osman Hamdi Bey'in teşviki ile Alexandre Vallaury'e inşa ettirilmiştir. Eski Şark Eserleri Müzesi, Sanayi-i Nefise Mektebi'nin Cağaloğlu'na taşınmasının ardından tarihin derinliklerinde önemli izler bırakmış olan Yakın Doğu ülkelerine ait eski kültür belgelerinin müze içerisinde sergilenmesinde ev sahipliği yapma amacıyla 1917-1919 yıllarında Halid Edhem Bey tarafından müzeye dönüştürülmüştür. Eski Şark Eserleri Müzesi; İslamiyet Öncesi Arabistan Eserleri, Mısır Eserleri, Mezopotamya Eserleri, Anadolu Eserleri olmak üzere dört ana koleksiyondan meydana gelmiştir.[15] Bu eserlerin çoğunluğunun 19. yy. sonlarında başlayıp I. Dünya Savaşına kadar süren arkeolojik kazılarda ortaya çıkarıldığı ve İstanbul'a getirildiği tespit edilmiştir. Müzenin düzenlenme sürecinde 1917-1919 ve 1932-1935 yıllarında Alman uzman Eckhard Unger ve müzenin teşhirini tamamlayıp eserler üzerinde bir dizi yayın çalışması meydana getirmiştir. II. Dünya Savaşı süresinde yaşanan olaylarda müzelerde etkilenmiştir. Eski Şark Eserleri Müzesi'de savaş sürecinde savunma amacı güdülerek boşaltılmıştır. İlerleyen süreçte Osman Sümer tarafından Unger'in ilkelerine göre yeniden düzene koyulmuştur. Müze içinde gerçekleştirilen düzenlemelerde büyük bir onarım 1963 yılında meydana getirilmiştir. Bu süreçte Edibe Uzunoğlu, Işıl Muslubaş, Feriha Ersoy, Fatma Yıldız ve Veysel Donbaz gibi isimlerden oluşan bir ekip görev almıştır. Ekip çağdaş müzecilik anlayışının gerçekleşmesi için büyük gayret göstererek müzeyi sergilenmeye hazır hale getirmişler ve 1974 yılında ziyarete açılmıştır. 1999-2000 yıllarında da onarımlar görmüş ve yeniden sergilenmeye açılmıştır.[16]

1.1.2.1. İslamiyet Öncesi Arabistan Eserleri

Güney Arabistan bölgesinden gelen eserler İslamiyet Öncesi Arabistan Eserleri koleksiyonunun önemli bir kısmını oluşturmuştur. 19.yy.da bölge üzerinde araştırma yapan uzmanlar pek çok eser bulmuştur. Bulunan eserler Yemen Valisi İsmail Paşa ile Taiz Mutasarrıfı Cemil Paşa'nın emriyle 1180 yılında İstanbul'a gönderilmiştir. Paleolitik Çağ'dan itibaren insan yaşamına dair kalıntılar Arabistan Yarımadası üzerinde kendini göstermiştir. Bölgenin etrafı Kuzey'de Suriye, Batı'da Kızıldeniz, Güneyde Hint Okyanusu, Doğu'da Basra körfezi ve Mezopotamya ile çevrilmiş olup

[15]https://www.aktuelarkeoloji.com.tr/istanbul-arkeoloji-muzeleri
[16]Kızıltan, Zeynep, Yaşar Anılır, Asuman Dönmez ve Gülay Yağcı, *Eski Şark Eserleri Müzesi,* Entegre Matbaacılık Anonim Şirketi, İstanbul 2008, s. 15.

jeopolitik ve stratejik önemini korumuştur. Müze'de yer alan İslamiyet Öncesi Arabistan Eserlerinin çoğunluğunu önemli mezar taşları, adak heykelcikleri, yazıtlar ve kabartmalı levhalar oluşturmaktadır. Koleksiyon içerisinde anıtsal heykel ve heykel başı ile birkaç adet tunç eserde yerini almaktadır.[17]

1.1.2.2. Mısır Eserleri

Mısır Koleksiyonu Eserleri içerisinde gerçekleştirilen arkeolojik kazılar sonucu elde edilen eserler yer almaktadır. 1891'de Teb kenti bölgesi yakınlarında ortaya çıkarılan eserlerden bazıları Hidiv Abbas Hilmi Paşa tarafından İstanbul'a gönderilmiştir. Müzede sergilenen Mısır eserleri sfenksler, steller, sunaklar, lahitler, mezar ve tapınak buluntuları olarak çeşitli kısımlara ayrılarak sergilenmiştir. Mısır eserleri arasında en dikkat çekecek öğelerden biriside mumyalardır. [18]

1.1.2.3. Mezopotamya Eserleri

Mezopotamya Eserleri Salonunda yer alan eserlerin çoğu I. Dünya Savaşından önce gerçekleştirilen kazılarda açığa çıkarılmıştır. Özellikle Dicle ve Fırat arasındaki topraklarda çıkarılan eserler Mezopotamya koleksiyonu açısından önem arz etmektedir. Müzede yer alan eserlerin ortaya çıkarıldığı kazı bölgeleri arasında Ninive, Kalhu-Kalah, Balavat, Tello, Nippur, Sippar, Şuruppak, Kisura, Adab, Assur ve Babil yer almaktadır. Bu koleksiyondan seçilip sergilenen eserler Sumer, Akad, Assur, Babil uygarlıklarına ait eserlerdir. Ortaya çıkarılan eserler bu uygarlıkların izlerini günümüze kadar taşımayı başarmıştır. Eserler üzerinden yola çıkarak dönem uygarlıklarının sosyal, edebi, idari, askeri ve dini bilgileri hakkında bilgi sahibi olabiliriz. Sergilenen eserler M.Ö. III. Bin ile M.Ö. VI. yy.'ın ortalarına kadar tarihlendirilmiş olup, eskiçağ tarihi açısından oldukça önem arz etmektedir.[19]

1.1.2.4. Anadolu Eserleri

Anadolu geçmişten günümüze kadar pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış bir bölge olup zengin kültürel tarihi ve kalıntıları ile günümüzde bir ışık gibi parlamaktadır. Eski Şark Eserleri Müzesinde yer alan eserlerin bir kısmı Anadolu kökenlidir. 1882-1894 yılları arasında F, Luschan, C.Humann, ve R.Koldewey'in başında yer aldığı Amanos

[17]Kızıltan, Anılır, Dönmez, Yağcı, s. 24.
[18]Kızıltan, Anılır, Dönmez, Yağcı, s. 36-37.
[19]Kızıltan, Anılır, Dönmez, Yağcı, s. 65.

dağlarının doğu yamacı ile Zincirli (Samal) kazıları, 1907-1912 H. Winckler ve Makridi Bey'in yapmış olduğu Sungurlu Bölgesi kazıları ve Anadolu tarihinde önemli bir yer edinen Hititlerin başkenti olan Boğazköy Hattuşaş bölgesinde Almanların gerçekleştirmiş olduğu kazılar neticesinde ortaya çıkarılan eserler İstanbul Arkeoloji Müzesine getirilmiştir. Koleksiyon içerisinde eserlerin bazıları 19. yy. sonları ve 20.yy.'ın başlarında Anadolu ve Toroslar'da araştırmalar gerçekleştiren Bruchart, A.H. Sayce, W.Wright, L.Messershmidt, Ch. Texier, Chipiez, K. Humann, O. Puchstein ve J.Garstang isimli bilim insanları tarafından toprak altından gün yüzüne çıkarılmıştır. Daha sonra yerel yöneticiler tarafından İstanbul Arkeoloji Müzelerine gönderilmiştir. Koleksiyon içerisinde satın alma yoluyla gelip sergilenen eserlerde mevcuttur. Müze içerisinde Anadolu Eserleri Salonunda sergilenen eserler, İlk Tunç Çağı Hatti, Orta Tunç Çağı, Koloni Çağı yerleşmeleri, Eski Hitit, Hitit imparatorluk ve Geç Hitit Krallıklarına ait ve Urartu Devletine ait eserler mevcuttur.[20]

1.1.2.5. Çivi Yazılı Belgeler Eserleri

Dünyanın en zengin koleksiyonlarından birine sahip olan İstanbul Arkeoloji Müzesi içerisinde Çivi Yazılı Belgeler Arşivi bulundurarak daha da önemli bir konuma yükselmiştir. Mezopotamya'ya ait 10, Anadolu'ya ait 2 eski yerleşme yerinden gelen 12 esas 8 küçük koleksiyonu içinde barındırarak toplamda 20 koleksiyon meydana gelmiştir. Eserlerin büyük kısmı Osman Hamdi Bey tarafından düzenlenen Nizamname ile kazılardan gelmiş eserlerden oluşmakta ve bir kısmı da çeşitli dönemlerde müsadere edilmiş veya satın alınmış eserlerden oluşmaktadır. Müze içerisinde 74. Binin üzerinde tarihi, dini, hukuk, siyasi, edebi, ekonomik, tüzel ve kişisel mektuplar, tıbbi, eğitim, matematik, astronomi konularına ait eserler mevcuttur. Bu çivi yazılı belgeler arasında müze içerisinde teşhirde bulunan Sumer ve Babiller'e ait tabletlerde yer almaktadır. Belgeler 1.5x2 cm.den 20x30 cm'e kadar değişen çeşitli büyüklükte çivi silindir, prizma gibi değişik şekillerden oluşmaktadır.[21]

1.1.3. Çinili Köşk Müzesi

Çinili Köşk Müzesi İstanbul Arkeoloji Müzelerine bağlı olup ilk olarak Fatih Sultan Mehmet`in Topkapı Sarayında yaptırdığı iki katlı ilk binadan oluşmakta ve sivil mimari bir görünüm kazanmaktadır. Çinili Köşk Müzesi Selçuklu tesirinde kalmış erken Osmanlı

[20]Kızıltan, Anılır, Dönmez, Yağcı, s. 113-115.
[21] Kızıltan, Anılır, Dönmez, Yağcı, s. 150.

medeniyetinin mimari özelliklerini yansıtmaktadır. Çinili Köşk Müzesi içerisinde 13-19 yy. ait Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde izler bırakan seramik ve çiniler kronolojik biçimde sergilenmek için yerini almıştır. 16. yy.'a ait İznik yapımı çiniler müzenin önemli eserlerinden birini meydana getirmektedir. Çinili Köşk Müzesi l875-1891 yıllarını kapsayan dönemde Müze-i Hümayun (İmparatorluk Müzesi) olarak kullanılmış l953 yılına gelindiğinde ise Türk ve İslam eserlerinin sergilendiği Fatih Müzesi adı altında ziyarete açılmış, 1981 yılında ise konumu gereği İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ne bağlanmıştır. Müze ve depolarında yaklaşık 2000 eser bulunmaktadır. Çinili Köşk Müzesi İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü'ne bağlandığında mevcut olan eserler ile arkeolojik kazılarda bulunan, satın alma, bağış ve müsadere yoluyla giren eserler yerini almıştır.[22]

1.2. SUMERLER HAKKINDA GENEL BİLGİ

Sumerler günümüzden yaklaşık 6000 yıl önce Mezopotamya bölgesinde yaşamış bir kavimdir. Sumerler'in M.Ö. 3200-2800 yılları arasında Mezopotamya'nın güneyine göç ettiği ancak tam olarak hangi bölgeden geldiği konusunda farklı görüşler mevcuttur. Mezopotamya Fırat ve Dicle Nehirleri arasında olan bir bölge olarak tanımlanır. Coğrafi açıdan önem arz eden bölgede kentsel bir yaşamın hâkim olduğu yapılan kazılar neticesinde tespit edilmiştir. Sumerlerin yaşadığı yıllarda Mezopotamya'da şehirciliğin yanı sıra kırsal yaşamında var olduğu bilinmektedir. Döneme özgü kaynaklar ile dini inançlar çerçevesinde tapınaklar inşa edildiği, tanrı-kral tanrı-halk ilişkilerinin eserlere yansıdığı kaynaklarda dile getirilmiştir.[23]

19. yy.'dan itibaren arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan eserler vasıtası ile Sumer uygarlığı ve diğer Mezopotamya ülkeleri hakkında bilgi sahibi oluyoruz. Sumer ülkesi o dönemde kent devletlerine bölünmüştür. M.Ö. 3000'li yıllarda başlıca kentler arasında "Eridu, Ur, Larsa, Uruk, Lagaş (Tel – el-Hiba) Umma, Nippur (Niffer) ve Kiş"[24] yer almıştır.

Çivi yazısının icadı Mezopotamya şehirlerinde zorunlu bir toplanmayı beraberinde getirmiş, şehir yaşamında faydalı gelişmeler sağlamış ve medeniyetlerin ilerlemesi hızlanmıştır. Özellikle Kiş ve Uruk kentlerinde ortaya çıkarılan tabletler sosyal yaşama

---

[22] https://istanbul.ktb.gov.tr

[23] Mallowan, Sir Max Edgar Lucien, *Early Mesopotamıa And Iran,* Thames And Hudson. London 1965, s. 13.

[24] Gündüz, Altay, *Mezopotamya ve Eski Mısır (Bilim, Teknoloji, Toplumsal Yapı ve Kültür),* Büke Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 9-10.

dair izler sunmuştur. Gerçekleştirilen kazılarda ortaya çıkarılan eserler neticesinde mimarlık alanına özgü çarpıcı detaylara rastlanmıştır. Özellikle Uruk şehrinde mimari gelişmelerin ve dönüşümlerin yaşandığı görülmüştür.[25]

Son dönemlerde ortaya çıkarılan eserler yerleşik hayatın tarihlendirilmesi noktasında daha da eskiye ulaşılmasını sağlamıştır. Sumerlerin yerleşik hayata dair izlerine ise yapmış oldukları tapınaklar, zigguratlar, evler, sığınaklar vasıtası ile ulaşılabilir. Sumerler bilinen insanlık tarihi noktasında ilklerin yaşandığı bir medeniyet olarak karşımıza çıkmaktadır; İlk şehirleşme, ilk heykeller, ilk metal araçlar, ilk çizimler, ilk krallık, ilk sınıf toplumu, ilk uzak ticaret, ilk çivi yazısı, ilk tekerlek, ilk tekerlekli araç…[26]

1.2.1. Sumerlerde Din

"Din" kavramı ele alıp incelendiği zaman Türk Dil Kurumundaki karşılığının "İnanılıp çok bağlanılan düşünce, inanç veya ülkü, kült" olduğu görülmektedir. Din kavramını etimolojik biçimde ele aldığımızda ise Arapça "usul, adet, tutulan yol ve huy" anlamlarını içerdiğini, Yunancadaki anlamının ise "korkuyla duyulan sevgi ve saygı" anlamlarına geldiği görülmüştür. Evrende meydana gelen birçok dinin ortak özelliği ise inanç ve ibadet kavramlarından oluşmuştur.[27]

İnsanoğlu tarih boyunca varlığı evreni ölümü ve tanrıyı araştırma ihtiyacı duymuştur. Benzer durum Sumerler içinde geçerli olmuştur. M.Ö. 3500'lü yıllarda Mezopotamya coğrafyasında ortaya çıkan Sumerlerin inançlarına göre evren oluşumu üzerinde pek çok yorum yapılmıştır. Mezopotamya halkına göre yerin tanımı sınırı belli olmayan bir düzlemden ve etrafı gök kubbe ile daraltılmış bir ortamdan oluşmaktadır. Yer-Gök anlamına gelen "An-Ki" ise evrenin tanımını oluşturmuştur. Yer ile Gök'ün çevresini kaplayan maddenin ise Sumer inanınca göre su olduğu anlaşılmaktadır. Sumerlerde yaratılış inancının kaynağını su meydana getirmiştir.[28] Samuel Noah Kramer'e göre Sumerlerde evren yaratılışının anlatıldığı ana kaynağın bölümü Gılgamış, Enkidu ve Ölüler Diyarı destanlarında geçmektedir.[29] Sumerlerdeki inanç sistemi ele alıp

[25]Mallowan, s. 14-15.
[26] Sumer: The Story Of The First Civilization, The University Of Texas at Austin, 1975, s. 8-25.
[27] Akgül, Mehmet, "Mit, Din ve Toplum İlişkisi", *Mitoloji ve Din*, Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir 2017, s. 26-27.
[28] Gerey, Begmyrad, *5000 Yıllık Sümer-Türkmen Bağları*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2004, s. 22.
[29] Kramer, *Sumer Mitolojisi*, s. 66.

incelenecek olursa temellerinde çok tanrılı inanç sistemi yatmaktadır. Sumerlerin inançlarına göre evrende meydana gelen her varoluşun temelinde farklı tanrılar yer almıştır. Çok tanrılı bir inanca sahip olan Sumerler inandıkları tanrılara olan bağlılıklarını eserler üzerine yansıtmışlardır. Adak heykelleri, adak stelleri, adak kapları, adak levhaları Sumer insanının tanrılar ile olan iletişimini gösteren önemli simgelerdir. Aynı zamanda ele alınan edebi metinlerde (destan, efsane, vb.) tanrı-insan ilişkileri açısından göze çarpan unsurlardır.

Dini inanışlar incelendiği zaman akla ilk gelen düşüncenin başında Tanrı yer almaktadır. Tanrı pek çok millette olduğu gibi Sumerler için de inanç kaynaklarının başında yer almaktadır. Ancak yukarıda da belirtiğimiz gibi Sumerlerde çok tanrılı bir inanç sistem olması onlara göre evrende meydana gelen birçok oluşumun ayrı ayrı tanrısı olduğu inancını hâkim kılmıştır. Bakıldığı zaman Sumer Tanrıları destan ve mitolojilerde başrole sahiplerdir. Fırat ve Dicle nehirleri arasında Aşağı Mezopotamya coğrafyasında yaşayan Sumerler kendi tanrıları ile diğer Ön Asya coğrafyasında yaşayan halkların tanrılarından ayrı özellikler göstermişlerdir. Bunun nedeni ise tanrılarını insan şeklinde tasavvur etmeleri ve hayvanları tanrıların sembolleri olarak kullanıp, tanrılar ile hayvanları eşit tutmamalarından kaynaklanmaktadır. Sumerler tanrıları insan şekline benzettiklerinden dolayı tanrılarında insani davranış ve hissiyatta hareket ettiklerini düşünmüşlerdir.[30] Sumer tanrıları hiyerarşik bir düzene sahiptiler. Onlara göre evrende dört tane yüce tanrı bulunuyordu. Sumer inanç sisteminde daha fazla tanrı olmasına rağmen öne şu tanrılar çıkmıştır; Gök Tanrısı: An(Anu), Hava ve Yel Tanrısı: En-Lil, Yer ile Su Tanrısı: En-Ki ve Yer'in Tanrıçası: Ninhursag.[31]

An/Anu: Genel anlamda Mezopotamya coğrafyasının tanrısı olarak geçmektedir. Göğü simgelediği için gök tanrısı olarak geçer. Tanrı An'ın, göğü simgelemesiyle tabiatta verim sağlamaktadır. Evrenin dört tanrısı olarak geçen en yüce tanrılar arasında yer almaktadır. Bazı kaynaklarda Mezopotamya panteonun baş tanrısı olarak görülmektedir. Uruk ve Ur bölgelerinde An/Anu adına tapınak mevcuttur.[32] Mezopotamya tanrıları içerisinde baş tanrı olarak nitelendirilen An, "Göğün özelliklerini aktaran tanrıların kralı, Göğün kralı, ülkelerin kralı" unvanlarına sahiptir. Enlil: Mezopotamya coğrafyasında Sumer Panteonunda ortaya çıkan Enlil, Akadça ismi ile "Ellil" diye hitap

[30]Şahin, Hasan Ali, "Sumer Mitolojisi", *Mitoloji ve Din*, Eskişehir 2017, s. 61.
[31] Gerey, s. 22.
[32]Leick, Gwendolyn, *Historical Dictionary of Mesopotamia*, The Scarecrow Press Inc, Lanham 2003, s.10.

edilen yerin ve göğün tanrısı aynı zamanda Sumerlerin baş tanrısı olarak bilinmektedir. Kaynaklarda Enlil, Anumun oğlu olarak ortaya çıkar ve Anu'dan sonra başa Tanrı Enlil geçmektedir. Arkeolojik buluntulardan elde edilen verilere göre Sumer krallarının gösterdikleri başarıların arkasında Tanrı Enlil'in varlığı işaret edilmektedir. Enlil'e duyulan dini hissiyatın tapınak merkezi ise Sumer şehri Nippur'dur. Enlil aynı zamanda Sumerler ile yakından ilişkisi olan Samilerde de inanılmış, dini duygular hissedilmiş bir tanrı olarak ortaya çıkmaktadır.[33] Enki/Ea: Sumer medeniyetinin önemli bir tanrısı'da Enki/Ea'dır. Enki'nin Akad metinlerinde "Ea" olarak isimlendirildiği fonksiyon bakımından Enki/Ea'nın eşit olduğu görülmektedir. Enki'nin Sumerlerde deniz ve okyanus tanrısı olduğu öğrenilmektedir. Sumerlerde her şeyin yaratılışında suyun öne çıkması, yaratılışın temelinin suya dayandırılmasında Enki'nin önemi vurgulanmıştır. Enki'nin aynı zamanda dünya düzeni mitinden onun yaratıcı özellikleri ile ön plana çıktığı kaynaklarda yer almıştır.[34] Ninhursag: Tanrıça Ninhursag Sumer panteonunda Tanrıların anası olarak nitelendirilir. Lagaş ve Ubeyd'de tapınm gördüğü yer almaktadır. Er Hanedan Devri'nden Eski Babil Devri'ne kadar tanrıçanın kültü Kiş kentinde varlığını korumuştur.[35] Diğer önemli bir tanrı grubu olarak ise ortaya Anunnalar çıkmaktadır. Anunnalar bir tanrılar topluluğu olup, Eridu kentinin 50 tanrısı olarak geçmektedir. III. Ur devrinde koruyucu tanrı özelliğine sahip olduğu kaynaklardan öğrenilmektedir.[36]

Sumerlerde dini inanç bağlamında akla gelen bir diğer önemli unsur ise "mit" kavramıdır. Yunanca'da "söz ve öykü" anlamlarını ifade eden mit kelimesi içerisinde bir takım doğaüstü karakter ve olayları barındırmaktadır. Sumer mit ve mitolojik hikâyeleri incelendiği zaman başlıca karakterler arasında Sumerlerin dini inanç noktasında inanmış oldukları tanrı ve tanrıçalar varlığını göstermektedir. Sumerli şair ve yazarlar insanlara ait olan duygu ve düşünceleri, inandıkları tanrı ve tanrıçalar üzerinden çeşitli olaylar çerçevesinde mitolojik hikâyelere dönüştürmüşlerdir. Bu durumda dini ve edebi unsurların aynı noktada buluşmasını sağlamıştır.[37]

Dini bakımdan saygı ve sevgi kavramlarının somutlaştırılarak mimari yapılara dönüştürülmesinin bir örneği ise tapınaklardır. Mezopotamya coğrafyası tapınaklar vasıtası ile içerisinde birçok önemli fonksiyonu bir bütün haline getirmiştir. Tapınaklar

[33]Şahin, *Sumer Mitolojisi*, s. 62.
[34]Şahin, *Sumer Mitolojisi,* s. 62.
[35]Şahin, *Sumer Mitolojisi* s. 66.
[36]Şahin, *Sumer Mitolojisi,* s. 62.
[37] Şahin, *Sumer Mitolojisi,* s. 61.

tanrıların evleri olarak gözükmüş ve süreklilik sağlamıştır. Tapınaklar genellikle ovaların yüksek kesimlerine inşa edilmiştir. Tapınak içerisinde halk inanç gösterdikleri tanrılarına karşı minnet duymuşlar, yardım dilemişler ve ibadetlerini gerçekleştirmişlerdir. Tapınaklar içerisinde aynı zamanda rahip rahibe gibi görevli kişiler yer almışlar ve tapınağın günlük kontrol ve düzenini sağlamışlardır. Sumerlere ait bilinen önemli tapınak kentleri arasında Ur, Lagaş, Eridu, Uruk ve Nippur yer almaktadır.

1.2.2. Sumerlerde Dil ve Edebiyat

Tarihi devirler incelendiği zaman bilgi ve yeteneği içeren bütün ilimlerde Sumer ismine sık sık rastlıyoruz. Sumerlerin kültürel tarihine bakıldığı zaman ise akla ilk olarak Sumerlerin ve tarihin en büyük icatlarından birisi olan çivi yazısının ortaya çıkarılması gelmektedir. Resim şeklinde ilk olarak ortaya konulan yazı, taşlar üzerine kazılmış, geçen yüzyıllar içerisinde şeklini çivi yazısına dönüştürmüştür.[38] Tablet adını verdiğimiz killerin üzerine kazınılan çivi yazıları sayesinde Sumerler bize kendi dönemleri hakkında bilgilerini sunmuşlar, gelecek nesillere aktarmışlardır. Çivi yazısının gelişimi Sumerlerin kurdukları okullar sayesinde de önem kazanmıştır. Oluşturulan tabletlerde Sumerlerin günlük yaşamlarından, ticari münasebetlerinden, savaş-barış antlaşmalarından vs. bahsetmektedir. Ortaya konulan Sumer çivi yazısından diğer Ortadoğu milletleri de etkilenmiş ve kullanmış kendi dillerine aktarmışlardır. Bu aktarımlar sadece dil ve yazı olarak değil, Sumerlerin destanları, dinî inançları ve genel olarak kültürü de bu vesile ile onların mirasçıları sayılan Akkadlılara, Elamlılara, Hititlere, Asurlulara, Aramilere aktarılmıştır.[39]

İnsanlar iletişimi sağlamak veya günlük ihtiyaçlarını kolaylaştırmak için dile ve yazıya ihtiyaç duymuşlardır. İlk başlarda resmi anımsatan işaretler zaman ilerledikçe çizgisel bir boyut kazanmıştır. İşaretler 90 derecelik bir açıyla sola yatırılarak yazı şeklini kazanmıştır. Kil tabletlerin üzerine yatay ve dikey çizgiler çizilerek çivi yazısı şeklini almıştır. Çivi yazısının oluşum sürecini tamamlanması M.Ö. 2700 civarını bulmuştur.[40]

Çivi yazısı M.Ö. IV. Bin yılın sonlarından M.S. 1. yy.'a kadar kullanılmıştır. Çivi yazısı hem Sumerler hem de Mezopotamya uygarlıkları için önem arz etmiştir. Yukarı

[38]Çığ, *Uygarlığın Kökeni Sumerliler-1Tarihte İlk Edebi Eserlerden Seçmeler*, s. 39.
[39]Gerey, s. 8.
[40]Hrouda, Barthel, *Mezopotamya- Dicle ve Fırat Arasındaki Kadim Uygarlıklar*, Alfa Yayınları, İstanbul 2016, s. 91-92.

Mezopotamya'nın III. Bin yıl ortalarına kadar şehir devletlerinde kullanılmıştır. Daha sonraki süreçte Amarna arşivleri ışığında dönemin uluslar arası diplomasisinde kullanılan bir iletişim aracı haline gelmiştir.[41]

Sumer edebiyatına dair izlerin yansıdığı tabletler ise bir kültür merkezi olan Nippur (Niffer) Kentinde ortaya çıkarılmıştır. Nippur günümüzde Irak'ta, Bağdat'ın güneyinde yer almaktadır. Nippur kazılarında çıkarılan tabletler İstanbul Arkeoloji Müzesine getirilmiştir. Kazılarda Arkeolog, Ressam ve Müzeci olan Osman Hamdi Bey önemli roller üstlenmiştir. 1883 yılında hazırlanan nizamname doğrultusunda bu tarihten itibaren yapılan kazılarda çıkarılan eserlerin tamamı Osmanlı Devleti ile beraber kazıyı yapan devletler arasında paylaşılması kararlaştırılmıştır.[42]

Sumer edebi yapıtları genellikle iki kısma ayrılmıştır; " Birincisi, günlük ihtiyaca göre yazılmış olanlar: Kanunnameler, antlaşmalar ve tarihsel yazılar gibi metinler. İkincisi ise insanların yaşamlarında tanık oldukları veya hayal güçleriyle yarattıkları olayları güzel bir anlatışla yazıya geçirip gelecek kuşaklara aktardıkları eserler.. "[43]

Buna örnek olarak M.Ö. 668-632 arasında yaşayan Asur Kralı Asurbanipal veliahtken aldığı eğitime dair şu sözleri söylemiştir;

"Sanat dolu Sumerce tabletleri, anlaşmaları güç Akadça tabletleri okuyorum. Tufandan önceki bilmece gibi yazılmış taş kitabeleri anlıyorum. Mesleğinde yükselmiş en büyük üstadları anlıyorum."[44]

Belgeden anladığımız kadarıyla Sumer etkisi ile beraber Asur veliahtların kral olmadan önce gerekli eğitimi aldıkları ve kendilerini sadece askeri veya siyasi anlamda değil edebi ve kültürel anlamda da geliştirdiklerini görüyoruz.

Sumer edebi tabletler içerisinde Efsaneler, Destanlar, İlahiler, Ağıtlar, Okul Öyküleri ve Tartışmalar, Atasözleri ve Deyimler yer almaktadır. Eski Şark Eserleri Müzesinde Sumer edebiyatına dair ortalama 28 bin satırlık bir arşivin varlığı söz konusudur.

---

[41]Crawford, Harrıet, *Sümer ve Sümerler*, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2015, s. 207.
[42]Çığ, *Uygarlığın Kökeni Sumerliler-1 Tarihte İlk Edebi Metinlerden Seçmeler,* s. 39-40.
[43]Çığ, *Uygarlığın Kökeni Sumerliler-1 Tarihte İlk Edebi Metinlerden Seçmeler*, s. 42.
[44]Çığ, *Uygarlığın Kökeni Sumerliler-1 Tarihte İlk Edebi Metinlerden Seçmeler,* s. 44.

1.2.3. Sumerlerde Sanat ve Mimari

Sanat kelimesi denilince akla ilk gelen unsurlar arasında muhtemelen insanlar ve duygular yer almaktadır. Aradan binlerce yıl geçmesine rağmen zamanın şartlarına bağlı olarak sanat kendisini hep göstermiştir. Dünya tarihinde değişmeyen unsurlardan biriside budur. İnsanın ve duyguların var olduğu her yerde nesnelerde ona göre şekil almıştır. Günümüzde önemli sanatsal öğeler birden çok ortama yayılırken Sumer döneminde kil tabletlerin, heykellerin, stellerin, kabartma ve levhaların, mühürlerin vs. üzerine kazınmıştır. Ortaya çıkarılan eserler basit bir biçimde değil sanatsal öğeler barındırarak bir görünüm kazanmıştır.

Sumer insanı ve Sumer tanrıları arasındaki bağ din aracılığı ile sanata da yansımayı başarmıştır. Tanrının evi olarak bilinen dini mabetler içerisinde sanatsal öğelere yer verilmiştir. Tapınak malzemesinde kullanılan kerpiç hoş bir görüntü göstermiyordu. Bundan dolayı duvarların yüzeyinde çeşitli renklerden oluşan şekiller çizilerek dikkat çekici bir görünüm kazanılmaya çalışmıştır. Mabet duvarlarının yüzeyinde aynı zamanda renkli hayvan ve insan figürleri çizilerek sanatsal bir görüntü verilmek istenmiştir.[45]

Sumer sanatının izlerinin sıkça rastlanıldığı tapınaklarda dikkat çeken bir diğer unsur ise heykel ve heykelciklerdir. Sumerlerde heykelciğin izleri Gudea ve III. Ur Hanedanı dönemine kadar gitmektedir. Akad Hanedanlığı döneminde de Sumerlerin sanat izleri takip edilmiş ve kendilerine örnek almışlardır. O dönemde heykel yapımında kullanılan madeni ürünlerin işleminin zor olmasına rağmen heykeltıraşların heykeller üzerindeki en ince ayrıntılara kadar işlemeleri oldukça dikkat çekicidir.[46] Sumerlerin heykelcilik noktasında sergilemiş oldukları üstün başarı eserlerin üzerine yansımıştır ve günümüze kadar gelmeyi başarmıştır. Tapınaklara adak olarak adanan heykel ve heykelciler tanrıya olan yakarış ve saygıyı izah eden unsurlardır. Sadece heykeller ile sınırlı kalmayan Sumer sanatı içerisinde adak levhaları ve adak kaplarını da barındırmıştır.

Sumer sanatına dair içerisinde önemli fonksiyonları işleyen bir diğer buluntu ise mühürlerdir. Mühürler kendi içinde damga veya silindir mühür olmak üzere çeşitli bölümlere ayrılmıştır. Damga mühürlerin üzerinde hayvan, insan veya geometrik desenli figürlere rastlayabiliriz. Uruk Döneminde Sumerler tarafından icat edilen

[45] Kramer, *Sümerler-Tarihleri,Kültürleri ve Karakterleri*, s. 104.
[46] Günaltay, s. 445.

silindir mühür,[47] Sumer gliptik sanatında taştan veyahut yarı değerli taşlardan oluşmaktadır. Silindir mühürlerin boyutu çok uzun olmayıp yüzeyine çeşitli hayvanları, olağanüstü yaratıkları, çobanları, kralları işlemişlerdir. Çizilen desenler en sonda mühür sahibinin koruyucu tanrısı tarafından tek bir tanrıya takdim edilecek şekilde ortaya konulmuştur. Mührün üzerinde mühür sahibinin kimlik bilgileri ve hangi tanrıya takdim edildiği yer almaktadır. Silindir mühürleri icat eden Sumerlerdir fakat zamanla Anadolu, Mısır, Kıbrıs ve Girit coğrafyalarında kullanılmıştır.[48]

Sumerlere ait sanat alanında yer alan çalışmalar içerisinde taş ve maden işlemesi, ağaç işçiliği, dericilik ve dokumacılık yer almıştır. Sumerler de sanat öğelerini barındıran birçok yapı içerisinde önemli izlere rastlamaktayız. Bunlardan biriside resim sanatıdır. Özellikle dini mabedlerin duvarlarına işlenen figürler, kabartmaların yüzeyinde yer alan renkler tasarımlar oldukça dikkat çekicidir. Resim sanatçılarının aynı zamanda yazı noktasında usta oldukları kaynaklarda yer verilmiştir. Yazıyı sanatlarının en üstünü olarak görmüşler ve edebi alanda yazmış oldukları şiirler atasözleri destanlar ile tarihte önemini korumuşlardır.

Sanat denilince akla gelen önemli öğelerden biriside müziktir. Sumerler müziği kullanan bir uygarlık olarak karşımıza çıkmıştır. Mabedlerde tanrıya olan saygıyı göstermek için ilahiler okunmuştur. Sumer belgelerinden elde edilen kanıtlara göre arp, lir, davul, dümbelek, tef, maden, flüt olmak üzere çeşitli müzik aletleri kullanılmıştır.[49]

Sumerler M.Ö. III. Bin yılda belirli oranda bir kent devletini oluşturan nüfusa sahipti. Bu kent devletinin etrafı surlar ile çevriliydi. Surların etrafında ise bazı köy ve mezra yerleşimleri vardı. Mimarisi ve görselliği ile dikkat uyandıran "Ana tapınak" olarak adlandırdığımız ziggurat kentin en yüksek tepesinde yer alıyordu. Tapınağın içerisinde rahipler için ayrılmış sırası ile odalar mevcuttu. Bu odaların bulunduğu bölüme "Kutsal Emanet Odası" deniliyordu. Odanın içerisinde Tanrı Heykelinin konulması için bir Niş ve Sunak masası yer almaktaydı. Tapınağın yapımında ise kullanılan malzemenin Balçık olduğu dikkatimizi çekmektedir. Mezopotamya'nın Fırat ve Dicle Nehirleri arasında yer alan bir coğrafyadan oluşması Balçığın mimari yapılarda kullanılmasına neden olmuştur. Balçığın hoş bir görüntü oluşturmamasından dolayı tapınağın duvarlarında bu görüntüyü kapatacak insan hayvan ve geometrik figürlü süslemeler

[47] Crawford, s. 209.
[48] Çığ, Muazzez İlmiye, Ortadoğu *Uygarlık Mirası-2*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2009, s. 138-142.
[49] Çığ, *Ortadoğu Uygarlık Mirası-2*, s. 142-146.

yapılmıştır. Aynı zamanda yine balçıktan yapılmış sütunlar tapınaklarda kullanılmış ve bu sütunların görselliğini düzeltmek için çeşitli boyamalar yapılıp, geometrik desenler ile süslenmiştir.[50] Sumer mimarisine yönelik Cemdet Nasr Döneminden (M.Ö. 2800-3100) itibaren bir takım gelişmeler meydana gelmiştir. Mimari yapılarda küçük tuğlalar yerine Planokonveks (altı düz, üstü dışbükey) tuğlalar kullanılmaya başlanmıştır.[51]

Sumerlere dair pek çok mimari bilgiyi elde edeceğimiz şehirler arasında Lagaş kenti yer almaktadır. Lagaş Sumer arkaik tarihi açısından önemli bilgileri içerisinde saklamış olan bir kenttir. Sumerlere dair pek çok tabletin çıkarılmasının yanı sıra mimariye özgü saray, tapınak binaları, nekropoller gibi önemli kalıntıları içinde barındırmaktadır. Bu mimari alanlarda çıkarılmış olan adak levhaları, adak kabartmaları, heykeller, heykelcikler, steller, yazıtlar Sumer dönemi hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamıştır. Lagaş kentinin mahallesi olarak adlandırabileceğimiz Girsu, önemli tapınakların ortaya çıkarıldığı dini bir nitelik taşıyan bölge özelliği kazanmıştır. Tanrı Ningirsu'nun tapınağı ve tapınağa adanan eserler bu bölgede ortaya çıkarılmış.[52]

Sumer eserlerinin bolca yer aldığı Ur kenti, savunma duvarlarıyla çevrilmiş olup içerisinde tapınak, saray, liman, kanal, höyük, ören yerlerini barındıran mimari özellikleri gelişmiş bir şehir olarak karşımıza çıkmaktadır. Ur'da gerçekleştirilen kazılarda tablet, heykel ve heykelciklerin çıkartılmasıyla beraber bölgede okul, ibadethane, dükkânlar tespit edilmiştir. Bu sayede sosyal yaşantıya dair izlere rastlayabiliyoruz.[53]

Sumer mimari yapıtlarının en ünlüleri arasında din, astronomi, eğitim öğelerini barındıran zigguratlar yer almaktadır. Yükselen tapınak mimarisi öğelerini taşıyan zigguratlarda dini ritüellerin yanı sıra insanların eğitim almalarını sağlayan bölümlerde vardır. En üst katı rasathane olarak kullanılıp gökyüzüne dair gözlemler yapılmaktadır. Ur- Nammu tarafından inşa edilen ve en iyi korunan zigguratlar Leonard Wolley tarafından Ur kentinde çıkarılmıştır. Eridu, Nippur ve Uruk'ta da benzer tapınaklar bulunmuştur.[54]

---

[50] Kramer, *Sümerler-Tarihleri,Kültürleri ve Karakterleri*, s. 104.
[51] Landsberger, Benno, "Sümerlerin Kültür Sahasındaki Başarıları", *Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi (DTCF,)* Cilt III, Sayı II, Ankara 1945, s. 137.
[52] Günaltay, M. Şemseddin *Türk Tarihinin İlk Devirlerinden Yakın Şark Elam ve Mezopotamya*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s. 250-251.
[53] Crawford, s. 64-66.
[54] Crawford, s. 81-89.

1.2.4. Sumerlerde Hukuk

Hukuk adaletin temeli olarak geçmişten günümüze kadar yeryüzünde toplumun düzeni açısından önemli bir kavram olmuştur. Bu hususla alakalı olarak ilk yasa ve kanunlar Sumerler tarafından meydana getirilmiştir. Günümüzde olduğu gibi eski toplumlarda da bir takım suçlar vuku bulmuştur. Meydana gelen suçları engellemek ve cezalandırmak için Sumerler tarafından bir takım önlemler alınmıştır. Bu önlemlerin başında oluşturulan yasalar gelmektedir. Sumer yasaları her ne kadar günümüzdeki kadar kapsamlı olmasada idari askeri sosyal ve ekonomik yönden pek çok konuyu içinde barındırarak medeni bir toplumun temellerini attığını söyleyebiliriz. Sumer hukukuna dair İstanbul Arkeoloji Müzeleri Eski Şark Eserleri Bölümünde sergilenen bazı tabletler vardır. Örnek olarak Sumer kralları arasında ilk yasaların temellerini atanlardan birisi Urukagina'dır. M.Ö. 2750'li yıllarda yaşadığı düşünülen Urukagina bir yasa meydana getirmiştir.[55] EŞEM 1717 no'lu "Urukagina'nın Refomu" adlı tablet bizlere bu konu hakkında detaylı bilgiler sunmaktadır. Diğer bir önemli olan Sumer yasası ise M.Ö. 2112-2095 tarihlenen Ni.3191 no'lu Ur-Nammu Yasası'dır. Sumer yasalarından örnekler oluşturularak elde edilen bir diğer önemli yasa ise Eski Babil Dönemi M.Ö. 1790 tarihlerine ait olan Ni.2358 no'lu Hammurabi Yasasıdır. Bu tablet esasen Hammurabi Yasasından alınmış bir kopya tablettir.

Sumer yasaları genel anlamda toplumda fakirlere güçsüzlere karşı oluşturulan baskılar, tarım ve ticari alanda gerçekleşen usulsüzlükler, yönetimdeki rüşvet ve yolsuzluklar, adam yaralama ve adam öldürme, hırsızlık, dini yöneticilerin haksız yere olan baskılarını önlemek için oluşturulmuş yasalardan meydana gelir. Bunun yanında sosyal hayatıda içine alan aile hukukuda (evlenme-boşanma-miras) önemli bir yer tutup gelenek ve görenekleride içinde barındırarak bir yasa meydana getirmiştir.[56] Mezopotamya'da Sumer yasalarını uygulayarak görülen davaları yönetmek için kurulmuş halk meclisi ve mahkemeleri vardır. Bu mahkemelerde davalı ve davacıyı yargılamak için görevli hâkimler ve üyeler bulunmaktadır.[57] Bununla birlikte oluşturulan yasa maddelerinin toplum içinde daha iyi anlaşılıp yaygınlaşması için okullarda öğrenciler tarafından tabletler üzerine kaydedilmiştir. Sumer yasaları sadece

[55] Günaltay, s. 377.
[56] Günaltay, s. 377-382.
[57] Kınal, Füruzan, " Eski Önasya Medeniyetlerinde "Halk Meclisleri" ", *Belleten*, Cilt XXVI, Sayı 104, Ankara 1962, s. 643-646.

kendi dönemleri ile sınırlı kalmamış kendilerinden sonra gelecek medeniyetler içinde bir örnek teşkil etmişlerdir.

1.2.5. Sumerlerde Bilim

İstanbul Arkeoloji Müzeleri Eski Şark Eserleri Bölümünde sergilenen eserler arasında bilimsel konuları barından eserler mevcuttur. Günümüz modern bilimlerinin temellerini oluşturan bu eserler Mezopotamya coğrafyasında ortaya çıkmıştır. Mezopotamya'nın ilk yerleşimcilerinden olan Sumerler günlük hayat içerisinde doğan ihtiyaçlardan yola çıkarak bir takım bilimsel icatların temellerini atmışlardır. Bu duruma ilaveten Sumerlerin ilgi ve merakı bilimsel keşifler içinde bir dönüm noktası olmuştur. Mezopotamya'da bilimsel konular arasında olan astronomi, matematik, geometri, tıp, eczacılık gibi bilim dallarının yanında astroloji, kehanet gibi teolojik ürünlerden doğan bir araştırma alanıda mevcuttur. Mezopotamya'da astrolojik teolojik inançlar astronomi bilimine olan merakı artırmıştır ve bunun sonucunda gökyüzü ile ilgili çalışmalar başlamıştır. İlk gök kehanetleri ile ilgili çalışmalar Eski Babil Dönemine tarihlensede M.Ö. 2400-2000 yılları arasındaki Sumer edebi metinleri astrolojik ve astronomik çalışmaların temel noktasını oluşturmaktadır. Mezopotamya'da matematik ile alakalı çalışmalar ise Eski Babil Dönemine (M.Ö. 1800-1600) tarihlenen tabletlerlerde ortaya çıksada çarpım tablosu, kare, üçgen, dikdörtgen vb. ifadeler esasen 60'lık sayı sistemininde kurucusu olan III. Ur döneminden önce Sumerlerde kullanılmıştır.[58] Mezopotamyada tıp ve eczacılık ile ilgili araştırmaları incelediğimiz zaman ise tedavi yönetimi olarak genellikle çeşitli otlar ve merhemler kullanıldığını öğreniyoruz. Bunun yanında Hammurabi Yasası sayesinde çeşitli ameliyatlar ve hekimler hakkında bilgi sahibi olabiliyoruz. Mezopotamya'da hekimlere genellikle "azu" ya da "asu" şeklinde hitap ediliyordu. Hekimlerin meslektaşı olarak düşünülen kehanet ve dini tıp uygulayan hekimlere ise "asipu" veya "ashipu" şeklinde hitap edilirdi. M.Ö. 3000 'lere ait tabletlerde Sumerli hekimlerin yazmış olduğu reçetelerde bize hem tıp hem eczacılık noktasında bilgiler sunmaktadır.[59] Sadece bu konular ile sınırlı kalmayan Sumerler, icat ettikleri takvim ve ağırlık uzunluk ölçüleri gibi bilimsel konular ile Babiller Asurlular ve diğer tüm medeniyetlerin esas alıp kullandığı evrensel bir oluşumu meydana getirmişlerdir.

---

[58] Ossendrıjver, Mathıeu, "Science-Mesopotamian", *The Encyclopedia of Ancient History,* 2013, s. 1.
[59] Teall, Emily K., "Medicine and Doctoring in Ancient Mesopotamia", *Grand Valley Journal of History*, Cilt 3, Sayı 1, 2014, s. 2-3.

II. BÖLÜM

2.1. ESKİ SUMER ÇAĞI ESERLERİ

2.1.1. Dini Eserler

2.1.1.1. Dua Eden Adak Heykeli(1)

Envanter No: 08000 (Fotoğraf 1)

Cinsi: Kalker

Adı: Heykel

Tanımı: Erkek

Geliş şekli: Kazı

Dönemi: Eski Sumer

Çıkış yeri: Assur

Müzeye Getiriş Tarihi: 1914

Ölçüleri: üst gen. 24 cm, alt gen. 19 cm, yük. 45 cm, kal. 19 cm

Fotoğraf 1: Dua Eden Adak Heykeli (1)

Dua eden adak heykeli Assur kentinde Eski İştar tapınağının Kült odasında bulunan heykellerden birisini meydana getirmiştir. Normal insan ölçülerinden daha küçük bir heykel olup, dönem içerisinde yer alan siyasi ve idari vasfa sahip kişilerin heykellerini yaptırıp tapınağa adadığı heykellerden birisi olarak düşünülebilir.[60]

Heykeli incelediğimiz zaman baş kısmının mevcut olmadığı ellerin göğüs hizasında saygıyı ifade edecek bir vaziyette yer aldığı, giysileri ise desenli bir etekten yapıldığı görülmüştür. Heykelin tapınakta bulunması sebebiyle tanrılar karşısında minnet ve saygı duygusunu barından bir görünümde olduğu düşünülmektedir.

08000 Numaralı Dua Eden Adak Heykeline benzer belki de temelini oluşturacak bir diğer heykel ise Lagaş Kralı Enmetena'ya ait olup günümüzde Bağdat'ta Irak Müzesi'nde sergilenmektedir. III. Erken Hanedanlık Dönemine (M.Ö. 2400-2250) ait eser 08000 Numaralı eserden farklı olarak Dioritten yapılmıştır. Benzer özelliği ise kafa kısmının olmaması ve yazıtlı olmasıdır. Aynı zamanda kıyafet olarak da fileli etek görünümünün olmasıdır. Tipik bir adak heykeli görüntüsü olarak karşımıza çıkmaktadır. Heykel yönetici veya hükümeti temsilen yer alan bir kişinin görüntüsünü sunmaktadır. Bu eserde dikkatimizi çeken bazı özellikler var. Dioritten yapılmış ve Erken Mezopotamya heykelidir ve geleneksel heykellerin başlangıcını meydana getirmiş olabilir. Daha sonraki dönemlerde de tercih edilmeye başlanmıştır. Enmetena'nın figüründe Enmetena'ya ait yazılı bilgiler içermektedir. Çünkü heykelde verilen yazıtta kendi ismi yer almaktadır. Bu heykelde Kral Enmetena'nın Tanrı Enlil'e olan sevgisini çağrıştırmaktadır. Enmetena heykeli, tapınak ve yönetim arasında bağışı simgeleyen yaratıcı heykellerden birisidir. Heykel aynı zamanda adak heykelleri olarak da seçkin toplum üyeleri tarafından dini ritüeller de tapınağa verilen hediye olarak da gösterilmektedir. Heykel de yer alan yazıtta Tanrıça ismi tam olarak korunamamış olsa da kısmen bolluk ve bereket tanrıçası olan Nisaba ismini görmemiz mümkündür.[61]

[60]Kızıltan, Anılır, Dönmez, Yağcı, s. 67.
[61] Hansen, P. Donalp, "Art Of The Early City-States", *Art Of The First Cities The Third Millennium B.C. From The Mediterranean To The İndus,* New York 2003, s. 29-30.

2.1.1.2. Lugal-Dalu Heykeli

Envanter No: 03235 (Fotoğraf 2)

Cinsi: Mermer

Adı: Heykel

Tanımı: Lugal Dalu

Özellik: Yazıtlı

Geliş şekli: Kazı

Dönemi: Eski Sumer

Çıkış yeri: Adab

Müzeye Getiriş Tarihi: 1905

Ölçüleri: üst gen. 27 cm, alt gen. 26 cm, yük. 78 cm

Fotoğraf 2: Lugal-Dalu Heykeli

Lugal Dalu heykelinde eller ibadet edercesine göbek üzerinde birleştirilmiştir. Belden üstü çıplak veya sağ omuzu açıkta bırakan ve tek parçadan oluşan bir elbise ya da etek giydirilmiş vaziyette yer almaktadır.[62]

"Lugal" kelimesi Sumercede yönetici anlamına gelmekte olup muhtemelen kral unvanı ile benzerdir. Jean-Jacques Glassner, Lugal kelimesinin aslında askeri bir unvan

[62] Köroğlu, Kemalettin, *Eski Mezopotamya Tarihi-Başlangıcından Perslere Kadar,* İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 64.

olduğunu iddia etmiştir.[63] Sumer kral listelerinde adı geçmemesine rağmen Dalu kendisini Adab Kralı olarak tanıtmaktadır. Siyasi ve idari bir role sahip görünen Lugal-Dalu M.Ö. III. bin yıl ortalarında Adab'ta yaşadığı tahmin edilmektedir. Omzunda yer alan yazıtta kendisi hakkında bilgiler vermektedir. Heykelini Adab'ın baş tanrısının tapınağı Esar'a adadığı yer almaktadır.[64]

2.1.1.3. Adak Heykelleri

Envanter No: 01581 (Fotoğraf 3)

Cinsi: Mermer

Adı: Heykelcik

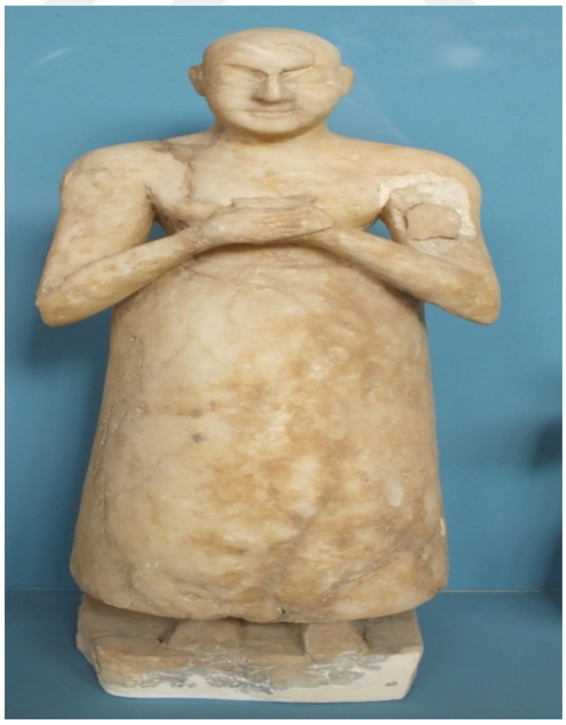
Tanımı: Kral

Dönemi: Sumer

Çıkış yeri: Lagaş

Müzeye Getiriş Tarihi: 1894

Ölçüleri: gen. 13 cm, yük. 48 cm

Fotoğraf 3: Adak Heykeli

[63]Crawford, s. 31.
[64]Kızıltan, Anılır, Dönmez, Yağcı, s.70.

Envanter No: 01598 (Fotoğraf 4)

Cinsi: Mermer

Adı: Heykelcik

Tanımı: Lagaş Kralı

Dönemi: Sumer

Çıkış yeri: Lagaş

Müzeye Getiriş Tarihi: 1894

Ölçüleri: yük. 48 cm

Fotoğraf 4: Adak Heykeli

İstanbul Arkeoloji Müzeleri Eski Şark Eserleri Bölümünde sergilenen Adak heykelleri, Lagaş Devletinin başkenti olan Tello' da bulunmuş ve mermerden yapılmıştır. Burada seki üzerinde yer alan 2 vekil adak heykelinin görüntüsünü görmekteyiz.[65] 01581 no'lu heykel diğer 01598 no'lu heykele oranla daha büyük olup, eller göğüs hizasında

[65] Kızıltan, Anılır, Dönmez, Yağcı, s.73.

birleştirilmiştir. Heykel kıyafetinin uzun düz bir elbise veyahut düz bir etek olduğunu tahmin etmekteyiz. Diğer küçük heykelin ise sağ kol kırık olup sol kolun ise el kısmı kırıktır. Kırık olmasaydı muhtemelen diğer heykelle aynı görüntüde olacağını tahmin ediyoruz. Kıyafetinin ise yine uzun düz bir elbise veyahut etek şeklinde ancak desenli olduğunu görmekteyiz.

Sumer döneminde yer alan heykellerde dikkatimizi çeken bir husus dindar veya toplumda öne çıkmış başarılı bir erkek veyahut kadının inandığı tanrı karşısında ellerini göğüs hizasında birleştirecek şekilde işlenmiş adak heykelleridir. Adak heykellerinin genellikle dinsel bir özellik gösterdiğine inanmaktayız. Bunun en büyük kanıtı ise bu heykellerin genellikle tapınaklarda sunulduğu günlük hayatta evlerde yer almadığı hususudur. Heykellerin amacı inanılan tanrı karşısında duyulan saygı ve sevgi duruşudur. Tanrıya olan bağlılık ve hizmetkârlık amacı inanç bağlamında dönemin heykeltıraşları tarafından sanata dönüştürülmüştür.[66]

[66] Crawford, s. 215-219

2.1.1.4. Dua Eden Adak Heykeli(2)

Envanter No: 5202+5203 (Fotoğraf 5)

Cinsi: Kırmızı taş

Adı: Heykelcik

Tanımı: Erkek

Geliş şekli: Gönderilmiş

Dönemi: Eski Sumer

Çıkış yeri: Afeç

Müzeye Getiriş Tarihi: 1911

Ölçüleri: üst gen. 17 cm, alt gen. 13,5 cm, yük. 46 cm

Fotoğraf 5: Dua Eden Adak Heykeli (2)

Sumerlerin Tanrılarına karşı olan sevgi ve saygısını yansıtan adak heykelleri arasında yer alan en eski örnek olarak Nippur yakınlarındaki Afeç bölgesinde bulunmuştur. Eserin çoğunluğunun zarar gördüğünü görmekteyiz. Buna rağmen kırmızı kum taşından yapılan heykel, sanat ve heykelciliğin bilinen ilk izleri olarak günümüze kadar gelmiştir.[67]

[67] Kızıltan, Anılır, Dönmez, Yağcı, s. 78.

2.1.1.5. Çıplak Rahip Kabartması

Eski Sumer dönemine ait kabartmalı stellerden birisi olan Çıplak Rahip Kabartması kireçtaşından yapılmış ve Adab'ta bulunmuştur. (Fotoğraf 6) Kabartmadaki betimlemede yer alan rahip görüntüsünün çıplak gözükmesinin sebebi rahiplerin dünya hayatından sıyrılıp tanrının huzuruna duru, saf bir görüntü oluşturarak bir biçimde çıkma istediğinden kaynaklanmaktadır.[68]

Sumer devletinde rahipler önemli bir konumda görev yapmasından dolayı onlarında tasvirleri eserlere yansımıştır. Sumerlerde din kavramının önem arz etmesi rahiplerin tanrıların özel hizmetinde olması algısını doğurmuştur. Rahiplerin birinci görevi kent tanrılarının özel işleri ile ilgilenmekti. Bunun yanında tapınağının düzen ver tertibinden, dini törenlerin düzenlenmesinden sorumlu idiler. Rahipler arasında da bir tabakalaşma ortaya çıktığını görmekteyiz. Her tapınağın başında bir başrahip yer almaktadır. Yerel dilde bu râhiplere *En*, başrahibin dışında görev yapan tapınak yöneticilerine ise *şatam* denirdi.[69]

Fotoğraf 6: Çıplak Rahip Kabartması

[68] Altuncu, Abdullah, "Sümer Mitolojisi Bağlamında Otorite Tarafından Şekillendirilen İbadet ve Törenler", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kilis 2014, s. 144.

[69] Saygın, Alkım, Sümer Medeniyeti Üzerine Bir İnceleme, https://www.academia.edu/32746768/S%C3%BCmer_Medeniyeti_%C3%9Czerine_Bir_%C4%B0nceleme_Alk%C4%B1m_Sayg%C4%B1n_academia.edu_01.05.2017 s. 6.

2.1.1.6. Adak Kabartmaları

Envanter No: 00440 (Fotoğraf 7)

Cinsi: Mermer

Adı: Kabartma

Özellik: Yazıtlı

Geliş şekli: Kazı

Dönemi: Eski Sumer

Çıkış yeri: Lagaş

Müzeye Getiriş Tarihi: 1889

Ölçüleri: yük. 5,5 cm gen. 13 cm

Fotoğraf 7: Adak Kabartması

İstanbul Arkeoloji Müzesi Eski Şark Eserleri Bölümünde sergilenen I. Lagaş hanedanın ilk kralı olarak bilinen Urnanşe'ye (M.Ö.2494-2465) ait eserde, solda büyük bir figür yer almaktadır. Bu figürün kral olduğu iddia edilmektedir. Kral başındaki bir sepetle tapınak yapımında kullanılmak üzere malzeme taşımaktadır. Kralın karşısında ise üst üste iki sıradan oluşan figürler yer almaktadır. Bu figürlerin ise kralın oğulları ve saray

mensupları olduğu söylenmektedir. Kralın tam karşısında üst tarafta en solda ise kralın oğlu yani kendisinden sonra tahta geçecek olan Akurgal (M.Ö.2464-2455) yer almaktadır.[70]

Lagaş kentinde Ur-Nanşe'ye ait çıkartılan eserlerden ikisi İstanbul Arkeoloji Müzelerinde sergilenirken diğeri Fransa Louvre Müzesinde sergilenmektedir.[71] Eşem'de sergilenen 00440 no'lu Ur-Nanşe kabartmasına benzer kabartma Louvre Müzesinde (Fotoğraf 7a) sergilenen kabartma ile neredeyse aynı görüntüyü yansıtmaktadır.

Fotoğraf 7a.: Ur-Nanşe Kabartması- (Louvre Müzesi)

Kaynak: https://cdli.ucla.edu/dl/photo/P222359.jpg

Baktığımız zaman ortak noktaları tespit edip Ur-Nanşe dönemine ait iki eserden daha somut bulgular oluşturabiliriz. Eşem ve Louvre Müzesinde sergilenen bu iki eser fonksiyon bakımında aynı işlevi görmektedir. Ord. Prof. Şemsettin Günaltay Louvre Müzesinde sergilenen adak kabartmasını şu şekilde yorumlamaktadır;

[70] Kızıltan, Anılır, Dönmez, Yağcı, s. 76.
[71] Günaltay, s. 253.

> *"Ortası delik bir taş üzerindeki bu kabartmalardan birinde yukarda Urnina, belden yukarı çıplak olmak üzere Konakes denilen bir eteklik giymiş, başında mabedin inşasın kullanılmak üzere tuğlalarla dolu bir sepet taşımakta, önünde çocukları durmaktadır. Aşağıda da Urnina çocukları arasında oturtmuş elinde mabuda takdim edeceği şarabı havi bir kadev bulunmaktadır. Bu kabartma gerek Urnina'nın ve gerek yanındakilerin başları, sakal ve bıyıkları umumiyetle traşlıdır."*[72]

Louvre Müzesinde sergilenen Ur-Nanşe kabartmasına baktığımız zaman biz sadece tapınak personelini değil aynı zamanda Sumer toplum üyelerini de görmekteyiz. Bunun yanı sıra Ensi adı verilen Sumer yöneticileri ve prensleri de levhalarda yer verilmiştir. Tapınak yapımının gösterilişini bir sanat eseri olarak ele alan ve bu noktada ilk örnek olarak gösterilen eserde, Tanrı Ningirsu için E-Ninnu tapınağının yapımında başında sepetin içinde tuğla taşıyan Ur-Nanşe, tapınağın inşasında önemli bir rol üstlenen yönetici ortaya çıkmıştır. Kabartmanın hemen alt kısmında Ur-Nanşe'nin oturur vaziyette elindeki içecekle bu olayı kutladığı tasvir edilmiştir. Kabartmada Ur-Nanşe'ye ait iki görüntü yer almaktadır. Kendi görüntüsünün yanı sıra ailesinin de resmedildiği gözükmektedir. Ayrıca Ur-Nanşe'nin eteğinin üzerinde oyulmuş bir isim yer alarak kendi görüntüsü olduğu bilgisi verilmiştir. Sumer ailesini gösteren ilk kabartma olarak karşımıza çıktığı için tarihsel ve sanatsal bir önem kazanmıştır.[73]

Envanter No: 01633 (Fotoğraf 8)
Cinsi: Kireçtaşı
Adı: Adak Levhası
Tanımı: Kabartmalı
Özellik: Yazıtlı
Geliş şekli: Kazı
Dönemi: Eski Sumer
Çıkış yeri: Lagaş
Müzeye Getiriş Tarihi: 1894
Ölçüleri: üst gen. 10 cm, alt gen. 8 cm

[72] Günaltay, s. 253-254.
[73] Hansen, s. 31.

Fotoğraf 8: Adak Kabartması

I. Lagaş hanedanın ilk kralı olarak bilinen Ur-Nanşe'ye (M.Ö.2494-2465) ait eserde, üzerindeki yazıtlardan anlaşılacağı üzere kral Ur-Nanşe'nin oğulları yer almakta aynı zamanda kralın hizmetinde bulunan memur, postacı, saki, kâtip gibi görevliler yer almaktadır. Kişilerin isim ve unvanları her birinin üzerinde yazmaktadır. Bu durumda kişi tespiti açısından oldukça önemlidir. İki sıradan oluşan figürlerin tam ortasında yer alan yazıt ise kralın Tanrı Ningirsu için bir tapınak yaptırdığı hakkında bilgiler yer almaktadır.[74]

Ord. Prof. Şemsettin Günaltay bu kabartmayı şu şekilde yorumlamaktadır; *"İkinci sitel üzerindeki kabartma da Urnina'nın çocuklarını göstermektedir. Yukarda soldan baştaki şahsiyetin omzunda ucunda bir ağ bulunan değnek görünmektedir."*[75]

Her iki eser bize Ur-Nanşe ve ailesi aynı zamanda çeşitli görevliler hakkında bilgiler vermektedir. Yazıtlarda Lagaş'ta iktidarı eline geçirip ilk kral olarak görev alan Ur-Nanşe yaptığı inşaatlar, kanallar ve kazandığı başarılarla Sumer tarihi açısından önem arz etmektedir. Sumerlerde sanat ve heykelciliğin gelişmesi dönem hakkında bilgi edinmemiz noktasında oldukça önemlidir. Sumerlerde heykelcilik ve kabartma sanatının dinsel amaçlı olarak yapılmakta olduğunu da görmekteyiz. Ur-Nanşe'nin Tanrı Ningirsu için yaptırmış olduğu tapınak tanrı ve kral ilişkileri açısından bize bilgi sunmaktadır.[76]

[74] Kızıltan, Anılır, Dönmez, Yağcı, s. 77.
[75] Günaltay, s. 254.
[76] Köroğlu, s. 61-64.

2.1.1.7. Adak Levhaları

Envanter No: 00684 (Fotoğraf 9)

Cinsi: Mermer

Adı: Adak Levhası

Tanımı: Kabartmalı

Dönemi: Eski Sumer

Çıkış yeri: Nippur

Müzeye Getiriş Tarihi: 1891

Ölçüleri: gen. 17 cm, yük. 16 cm

Fotoğraf 9: Adak Levhası

Envanter No: 01944 (Fotoğraf 10)

Cinsi: Şist

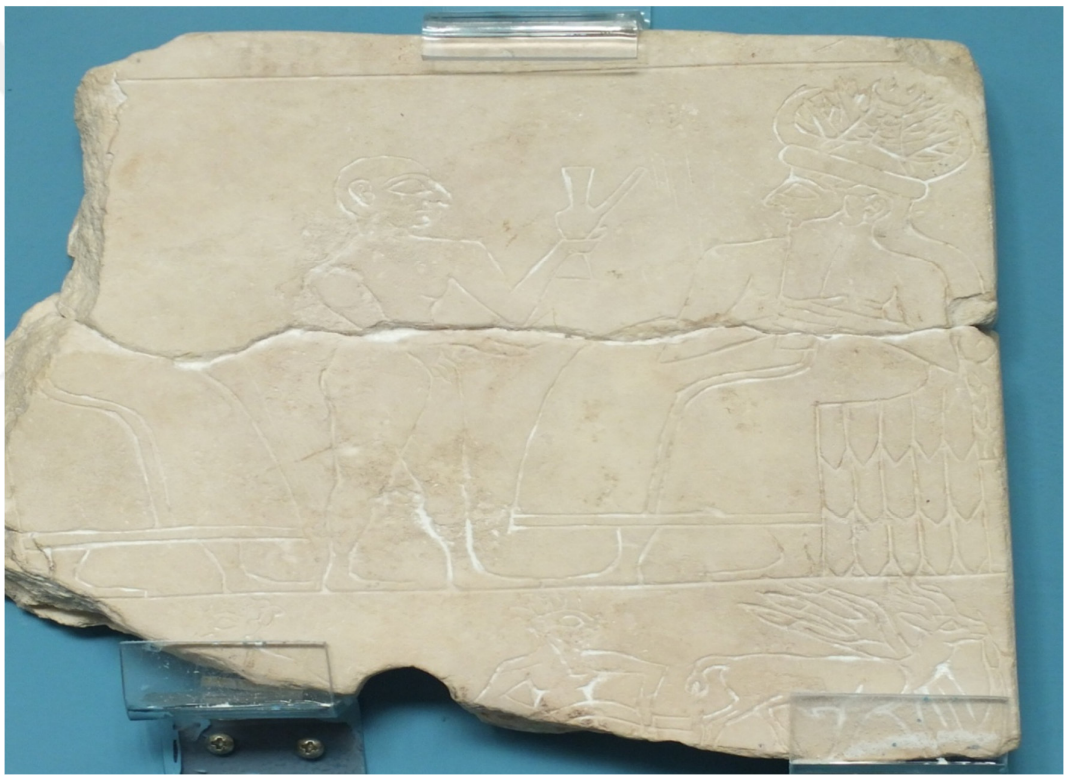
Adı: Adak Levhası

Geliş şekli: Kazı

Dönemi: Eski Sumer

Çıkış yeri: Nippur

Müzeye Getiriş Tarihi: 1894

Fotoğraf 10: Adak Levhası

Sumerler M.Ö. III. Bin yılda dini düşüncelerini geliştirdiler ve evrende çoklu tanrı anlayışını benimseyerek tanrıların var olduğuna inandılar ve bu yönde bir takım ibadetler ortaya koydular. Sumer rahipleri ve dini görevliler çeşitli ayin ve ritüeller geliştirdiler. İnandıkları tanrılar karşısında sevgi ve saygılarını gösterecek bir takım dini törenler düzenlediler ve tanrılar adına kurbanlar adaklar adadılar. Bu adaklar sadece tanrılar için değil, Sumer insanının dünya üzerindeki mevcut durumunun korunması için

tanrılara sunulan isteklerin simgesini de oluşturmuştur.[77] Eski Mezopotamya'da tanrılar için adanan kurbanlar arasında kanlı ve kansız kurbanlar mevcuttur. Kanlı kurbanlar arasında hayvanlar yer alırken kansız kurbanlar arasında çeşitli yiyecek ve bitkiler mevcuttur.[78]

00684 No'lu Envanter ve 01944 No'lu Envanter eserler dini ayin ve ritüelleri gösteren önemli levhalar olarak karşımıza çıkmaktadır. 00684 No'lu Envanter Nippur'da kazı vasıtası ile ortaya çıkarılmıştır ve altlı üstlü iki görüntüden oluşmaktadır. Üst resimde çıplak rahip tarafından tahtında oturan tanrıya içki sunma sahnesine yer verilmiştir. Alttaki resimde ise iki kişi tarafından iki adet kurbanın götürülüşü tasvir edilmiştir.[79]

01944 No'lu eserde 00684 No'lu eser ile benzer özellikler taşıyor ve aynı amaç uğrunda bir görüntü sergiliyordu.

Ord. Prof. Şemsettin Günaltay bu adak levhasını şu şekilde yorumlamaktadır;

> *"Öyle anlaşılıyor ki krallık merkezi olamayan Nippur, buradaki rahipler, sanatkârlar ve tacirlerle beraber Enlil tarafından krallığı ilan edilen prensin himayesi altında bitaraf ve bir nevi muhtariyeti haiz bulunuyordu. Nippur mabudu Enlil'in gerek sulh ve gerek harp zamanlarında, bilhassa memleket kralının intihabında, rolü pek mühim olduğu için bütün Patesiler teveccühünü kazanmak yani Ekur mabedi rahiplerine yaranmak için yarış ediyorlardı."*[80]

Anladığımız kadarıyla Nippur dini açıdan hassasiyet taşıyan bir merkezdi. Dini özellikleri içinde barındıran pek çok eser burada ortaya çıkarılmıştır. Tanrı Enlil'in krallığı olarak kabul edilen Nippur, Sumer kralları açısındanda önem arz eden ve eserlerin adandığı bir kent olarak karşımıza çıkmıştır ve özelliğini daima korumuştur.

---

[77] Kramer, *Sümerler-Tarihleri,Kültürleri ve Karakterleri*, s. 152.
[78] Schwartz, Glenn M., "Archaeology and Sacrifice", *Sacred Killing-The Archaeology of Sacrifice in the Ancient Near East,* Winona Lake, Indiana Eisenbrauns 2012, s. 1-5.
[79] Kızıltan, Anılır, Dönmez, Yağcı, s. 79.
[80] Günaltay, s. 244.

2.1.2. Mimari Eserler

2.1.2.1. Bombeli (Planokonveks) Tuğlalar

(Fotoğraf 11)

Envanter No: 1538

Cinsi: PT

Adı: Tuğla

Tanımı: Planokonveks

Özellik: Yazıtlı

Geliş şekli: Kazı

Dönemi: Eski Sumer

Çıkış yeri: Lagaş

Müzeye Getiriş Tarihi: 1893

Ölçüleri: gen. 28 cm, yük. 19 cm, kal. 4,5 cm

Envanter No: 01722

Cinsi: PT

Adı: Tuğla

Tanımı: Planokonveks

Özellik: Yazıtlı

Geliş şekli: Kazı

Dönemi: Eski Sumer

Çıkış yeri: Lagaş

Müzeye Getiriş Tarihi: 1895

Ölçüleri: gen. 20 cm, yük. 28 cm, kal. 7 cm

Envanter No: 01723

Cinsi: PT

Adı: Tuğla

Tanımı: Planokonveks

Özellik: Yazıtlı

Geliş şekli: Kazı

Dönemi: Eski Sumer

Çıkış yeri: Lagaş

Müzeye Getiriş Tarihi: 1895
Ölçüleri: gen. 20,5 cm, yük. 29 cm, kal. 6 cm

Envanter No: 01724
Cinsi: PT
Adı: Tuğla
Tanımı: Planokonveks
Özellik: Yazıtlı
Geliş şekli: Kazı
Dönemi: Eski Sumer
Çıkış yeri: Lagaş
Müzeye Getiriş Tarihi: 1895
Ölçüleri: gen. 19,5 cm, yük. 31 cm, kal. 7 cm

Envanter No: 01725
Cinsi: PT
Adı: Tuğla
Tanımı: Planokonveks
Özellik: Yazıtlı
Geliş şekli: Kazı
Dönemi: Eski Sumer
Çıkış yeri: Lagaş
Müzeye Getiriş Tarihi: 1895
Ölçüleri: gen. 19,9 cm, yük. 29,3 cm, kal. 7,3 cm

Fotoğraf 11: Bombeli (Planokonveks) Tuğlalar

Sumer medeniyetinde mimari çalışmaları geliştirmeye yönelik bir takım faaliyetler ortaya koyulmuştur. Günlük hayatta mimari yapılarda kullanılan malzemelerin bir kısmının kaliteli bir biçimde inşa edilmiş olması sebebiyle günümüze kadar gelmesini sağlamıştır. Sumerler bölgedeki coğrafi şartlardan ötürü yapılan mimari yapılarda ırmak kili ve çamurunu oldukça bol miktarda kullanılmışlardır. Ahşap malzemenin yetersizliğinden dolayı bataklık sazları kurutulup belirli oranlarda bağlanıp, hasır haline getirilerek inşaat yapımında kullanılmıştır. Sumerler ilerleyen süreçte ise tuğla kalıbını icat etmişler ve bu tuğla kalıplarında ırmak kili fırında pişirilerek kullanılmıştır.[81]

Sumer mimari yapıtlarına örnek eserlerden biriside Bombeli (Planokonveks) Tuğlalardan yapılmış olan bir duvar örneğidir. Bir tarafı düz, diğer tarafı ise dış bükey olan tuğlalara Planokonveks ismi verilmiştir. Bu tarz tuğlalara Erken Hanedan Döneminde rastlamaktayız. Bu eserde dayanıklılık ön plana çıkmıştır. Sebebi ise çok miktarda çamurdan harç kullanılarak yapılmış olması ve balıksırtı tekniği kullanılması ve geleneksel bağ tekniğinin kullanılmış olmasını düşünebiliriz.[82]

[81] Kramer, *Sümerler-Tarihleri,Kültürleri ve Karakterleri*, s. 13-14.
[82] Crawford, s. 68-69.

Eski Sumer Çağına ait bu eserde dikdörtgen bir yapının hâkim olduğu ve balıksırtı tekniği ile örüldüğünü görüyoruz. Tuğlalardan bazılarının üzerinde "I. Lagaş Hanedanı krallarından Ur-Nanşe (M.Ö.2494-2465), Eanatum (M.Ö.2454-2425), Entemena (M.Ö.2404-2375)" dönemlerine ait yazıtlar bulunmaktadır. Tuğlalar üzerinde işçiliğin hâkim olduğunu görmekteyiz. Parmakla oyuklar oluşturup Bombeli kısımlara tuğlalar yerleştirildiği ve tuğlaların üzerinde yer alan yazıtların el ile yazıldığı, tuğla aralarına da yazıtlar yerleştirildiği kaynaklarda yer almaktadır.[83]

Leonard Woolley, "Erken Hanedan Dönemi" olarak bilinen dönemin "Planokonveks Dönemi" olarak da adlandırıldığını söylemektedir. Çünkü bu dönem içerisinde Sumerli inşaat işçilerinin bir tarafı düz, diğer tarafı ise dış bükey olan tuğlalara karşı ilgi ve merakları söz konusudur. Bu yapılar gözle görülür düzeyde yaygınlaşınca "Planokonveks Dönemi" olarakda adlandırılmıştır. İsmi Ur'un İlk Hanedanı olan Ur'daki Kraliyet Mezarlığı zamanı da dâhil olmak üzere çok uzun bir dönemi kapsayan ve Lagaş erken yöneticileri ve Sumer Kralları tarafından numaralandırılmış çeşitli hanedanları içerisine alan bir dönemdir.[84]

[83] Kızıltan, Anılır, Dönmez, Yağcı, s. 72.
[84] Woolley, C. Leonard, *The Development of Sumerian Art,* Faber and Faber Limited 24 Russell Square London, Great Britain 1935, s. 31.

2.1.2.2. Tapınaklarda Kullanılan Bazı Eserler

2.1.2.2.1. Ev Biçimli Sunak Parçaları

Assur kentinde Eski İştar tapınağında kült odasında bulunmuş eserlerden birisini meydana getirmiş bir sunağın parçalarını oluşturmaktadır. Bu tarz araçları özellikle tapınağın yöneticisi olan rahiplerin tanrılar karşısında tapınaklarda çeşitli ayin ve ritüeller de kullandığını düşünüyoruz. (Fotoğraf 12)

Fotoğraf 12: Ev Biçimli Sunak Parçaları

2.1.2.2.2. Adak Kapları

İstanbul Arkeoloji Müzesi Eski Şark Eserleri Bölümünde sergilenen eserlerden biriside Adak kaplarıdır. (Fotoğraf 13+13a) I. Lagaş Hanedanı Kralları dönemine ait olan bu kapların dini nitelikte özellikler taşıdığını düşünmekteyiz. Kapların yapımında mermer ve bazı taşlar kullanılmıştır. Bazı kapların üzerinde ise yazılar görmekteyiz. Yazıların olması bizim açımızdan avantajlıdır çünkü hangi döneme ait olduğunu daha kolaylıkla tespit edebiliriz. Adak kaplarının genellikle tapınaklarda dinsel ayin ve törenlerde kullanıldığı düşünülmektedir.[85] Sunu kapları olarak da düşünebileceğimiz adak kaplarının Sumerce karşılığı *"GAL (rabû-büyük)*"[86] olarak kaynaklarda yer verilmiştir.

Sumerlerde tanrıların memnuniyeti için bir takım ritüeller düzenlenmiştir. Bu ritüeller arasında tanrılara sunulan kurbanlar mevcuttur. Bu kurbanların sunulması sırasında ise çeşitli adak kapları kullanılmıştır. Kurbanlar arasında sunulan hayvan figürleri bu kapların üzerine simgesel olarak işlenmiştir. Adak kurbanları tanrıların üstünlüğüne göre değişmekteydi. Örneğin Sumer panteonunda önemli bir yere sahip olan "Tanrı An" için sekiz adet içecek sunulurdu. Sunulan bu içecekler adak kapları olarak ifade ettiğimiz on sekiz adet altın kap ile sunulmuştur. Yine bir diğer örnek olarak, sabah vakitlerinde tanrılar için süt ve ekmek veriliyordu. Sunulan sütler mermer bir adak kapları içerisinde yer almaktaydı. Sumer panteonunda öne çıkmış olan adı destanlarda geçmiş "Tanrıça İnanna" için ise on iki adet adak kabı ile şarap, "Tanrıça Nina" için on adet adak kabı ile şaraplar takdim edilmekte idi.[87]

Bu tür kapların sıkça yer aldığı alanlardan birisi ise mezarlardır. Sumer defin geleneğinde mezarda yer alan kral veyahut kraliçenin başının ucunda ya da ellerinde tutulmuş çeşitli kaplar vardı. Bu kaplar altın veyahut kilden yapılmıştır. Kapların bazıları yazıtlı iken bazıları yazıtlı değildir. Sumer mezarlarındaki kapların benzerleri Eski Türklerde Altayda bulunan mezarlardaki kaplar ile benzerlik göstermektedir. Bu durum aklımıza Sumer ve Eski Türklerde kültürel bir bağın olma ihtimalini getirmektedir.[88]

---

[85] Kızıltan, Anılır, Dönmez, Yağcı, s. 74.
[86] Yıldırım, Nurgül, "Kültepe Tabletlerinde Geçen Asurlu Tüccarlara Ait Altından Kült Eşyaları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 53, Sayı 2, Ankara 2013, s. 336.
[87] Mutlu Akkuş, Suzan, "Eski Mezopotamya'da Tanrılara Sunulan Kurbanlar", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, 2014, s. 5-13.
[88] Süleyman, Olcas, *Az İ Ya,* Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 260-261.

Fotoğraf 13: Adak Kapları

Fotoğraf 13a: Adak Kapları

2.1.2.2.3. Kaide

Lagaş Kenti kralı olarak bilinen Eanatum'e (M.Ö.2454-2425) ait olan bu kaidenin üzerindeki yazıttan yola çıkarak Lagaş kentinin baş tanrısı aynı zamanda savaş tanrısı olan Ningirsu'nun tapınağına adanmış olacağı tahmin edilmektedir.[89] Ningirsu diğer Lagaş kralları tarafından da tapınım görmüştür. Sadece savaş tanrısı olarak değil bereket tanrısı olarak geçen Ningirsu'nun tapınağının ismi, E.ninnu'dur. Ningirsu'ya olan sevgi ve saygıyı gösteren bir takım kanallar ve su yolları yapılmış, bununla sınırlı kalmayıp tapınağına bu kaide de adanmıştır.[90] (Fotoğraf 14)

Fotoğraf 14: Kaide

[89] Kızıltan, Anılır, Dönmez, Yağcı, s. 75.
[90] Şahin, *Sumer Mitolojisi,* s. 65.

2.1.3. Madeni Eserler

2.1.3.1. Taş Kalıplar

Envanter No: 07154 (Fotoğraf 15)

Cinsi: Kalker

Adı: Kalıp

Tanımı: Figürünler

Geliş şekli: Kazı

Dönemi: Eski Sumer

Çıkış yeri: Assur

Müzeye Getiriş Tarihi: 1914

Ölçüleri: gen. 7,1 x 7,1 cm kal. 1,9 cm

Fotoğraf 15: Taş Kalıplar

Figürlere bakacak olursak günlük yaşantıya dair izleri görebiliyoruz. Figürlerin üzerinde insan ve hayvan görsellerine yer verilmiştir. İnsan figürü olarak bir kadın görüntüsüne rastlıyoruz. Hayvan olarak da keçi, geyik, deve ve böcek türlerine benzer bir takım hayvanların olması figürlerden hareketle mümkündür. Buradan yola çıkarak insan ve

hayvanların günümüzdeki gibi bir arada olduğu anlaşılabilir. Bu hayvanları insanlar günlük hayat içerisinde de kullanıyor olabileceğini düşünmekteyiz.

2.1.3.2. Tunç Çivi Heykelcikler

(Fotoğraf 16)

Envanter No: 00496

Cinsi: Bronz

Adı: Temel Çivisi Yuvası

Geliş şekli: Kazı

Dönemi: Eski Sumer

Çıkış yeri: Lagaş

Müzeye Getiriş Tarihi: 1899

Ölçüleri: gen. 7,8 cm, yük. 12,2 cm

Envanter No: 01520

Cinsi: Bronz

Adı: Heykelcik

Tanımı: Temel Çivisi

Geliş şekli: Kazı

Dönemi: Eski Sumer

Çıkış yeri: Lagaş

Müzeye Getiriş Tarihi: 1893

Ölçüleri: Yük.: 26/22/24 cm

Envanter No: 01521

Cinsi: Bronz

Adı: Heykelcik

Tanımı: Temel Çivisi

Geliş şekli: Kazı

Dönemi: Eski Sumer

Çıkış yeri: Lagaş

Müzeye Getiriş Tarihi: 1893

Ölçüleri: gen. 5,1 cm, yük. 25,5 cm kal. 3,7

Fotoğraf 16: Tunç Çivi Heykelcikler

Sumer mimarisinin gelişen kutsal yapı örneklerinde Tunç Çivi Heykelciklerine rastlamaktayız. Eski Sumer Dönemine ait kutsal mimari eserlerin köşe noktaları ve eşiklerinde yer alan taban alt kısımlarına uçları çivi şeklinde yer verilen bakır ya da tunçtan yapılmış heykelcikleri taşa ya da toprağa saplama geleneği yer almaktadır. Bunlar genellikle saygıyı ifade eden ellerini göğüsleri üzerinde kavuşturmuş kişileri tasvir etmektedirler. Çoğu çivi heykelciğinin üzerinde, kutsal yapıyı inşa ettiren kişiye ait bir yapı yazıtına yer verilmiştir. Bu eserlere örnek olarak verilen Lagaş Kralı Entemena dönemi çivi heykelciklerinin baş kısmında yapı yazıtı olup, mermer bir tableti taşıyan bir görünümde yer almaktadır.[91]

[91] Kızıltan, Anılır, Dönmez, Yağcı, s. 72.

2.1.3.3. Tunç Boğa Başı

Envanter No: 01576 (Fotoğraf 17)

Cinsi: Bronz

Adı: Heyklcik

Tanımı: Boğa

Geliş şekli: Kazı

Dönemi: Eski Sumer

Çıkış yeri: Lagaş

Müzeye Getiriş Tarihi: 1894

Ölçüleri: gen. 12,3 cm, yük. 16,5 cm kal. 7,8 cm

Fotoğraf 17: Tunç Boğa Başı

Tunçtan elde edilen boğa başı Tello (Lagaş) bölgesinde yapılan kazılarda ortaya çıkarılmıştır. Sumerlerin sanat alanında hayvan tasvirlerini de başarılı bir biçimde yansıttıklarına şahit olmaktayız. Eserin bir Lir'e ait süsleme olduğu kaynaklarda yer verilmektedir.[92]

Boğa kafası figürü Sumer sanatında sık sık tasvir edilmektedir. Boğa gücün ve hükmün simgesi olarak yer alır. Ur'da yapılan mezarlık kazılarında "Lacivert Taşı" olarak adlandırılan değerli taştan yapılmış, boğa başı figürü ile süslenmiş bir arp (müzik aleti)

[92] Kızıltan, Anılır, Dönmez, Yağcı, s. 75.

bulunmuştur. Müzik Sumer yaşamının bazı aşamalarında önemli rol oynamıştır. Zafer, kahramanlık içeren olaylarda şarkı ve arp gibi müzik aleti eşliğinde kutlamalar yapılmıştır. Bir tablet üzerinde Sumer müzik sanatına dair şu bilgiler tespit edilmiştir;

" Sen arpa sahipsin ancak müzik bilmiyorsun…
Gırtlağından bir nota duyulmuyor…
Bir ilahi söyleyemiyorsun, ağzını açamıyorsun
Ve sen başarılı bir adamsın! " [93]

Gerçekleştirilen arkeolojik kazılarda arp, lir, davul gibi pek çok antik müzik aleti tespit edilmiştir. Bu müzik aletleri daha çok mezarlık alanlarında ortaya çıkarılmıştır ve pek çoğunda boğa başı figürüne rastlamaktayız. Tüm bu müzik aletlerinin şarkı ve ilahiler söylenirken kullanıldığı düşünülmüştür. Sumer sanatında sesli ve enstrümantal aletler parlaklığını korumuş ve durum çivi yazılı belgelere yansıyarak pek çok şarkı ve ilahi sözleri tabletler üzerinde yerini almıştır. İlahilerin dini içerikli olmasından dolayı özellikle tapınaklarda söylendiği ve bu esnada tapınak görevlilerinde müziğe dans ile eşlik ettiği düşüncesi kaynaklarda yer almaktadır.[94]

[93] Lansing, Elisabeth Hubbard, *The Sumerians: Inventors and Builders (Early Culture Series)*, McGraw-Hıll Book Company, Milano 1971, s. 145-146.
[94] Lansing, s. 145-146.

2.1.3.4. Boğa Kaideli Çifte Vazo

Eski Sumer Dönemi içerisinde elde edilen çeşitli madeni taşlardan işlenen pek çok eser ortaya çıkmıştır. Taş işçiliğinin en güzel örneklerinden birini oluşturan Boğa Kaideli Çifte Vazo ise Fara bölgesinde bulunmuştur. (Fotoğraf 18) Bir platform üzerinde yer alan dört boğanın üst tarafında iki adetten oluşan aynı tipte vazoları görmekteyiz. Boğaların oluşturduğu kaide altta ve üstte olmak üzere iki yatay, ortada dikey bir düzlemle iki bölüme ayrılmıştır. Mermerden yapılan eserde boğaların gözlerinin kakma tekniği ile uygulandığı, kaideyi oluşturan kısımların ise mozaikle kaplı olduğu görülmektedir.

Arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılmış pek çok eserde boğa figürleri dikkatimizi çekmektedir. Elde edilen boğa figürlerinde maneviyatı içeren bir takım kültler mevcuttur. Franz Hancar, Eski Şarkta simgesel olarak boğa boynuzlarının tanrının tacını oluşturan önemli bir parça olduğunu dile getirmiştir. Hancar'a göre; *"Tanrı ve Gök Tanrı, boğa tanrıları olarak düşünülür ve en yüksek ulûhiyetlerin alameti sığırdır. Sığırlar tanrıların mukaddesatıdır ve takdis edilirler."*[95]

Boğa figürü Ur şehrinin arma hayvan figürüdür. Aynı zamanda Ay Tanrısı Sin'in sembolünü işaret etmektedir. Sumerlerde Boğa figürü bir kült eşyası olarak kullanması bakımından dikkat çekmektedir.

Asur kralı II. Sargon (M.Ö.722-705) Dönemine ait Korsabat Sarayında çıkarılan bir kabartmada Boğa figürünün olması önemlidir. Kabartmada tanrı Asur ile beraber ortası delik olan bir kursu yer almaktadır. Tanrı Asur'a boğaları eşlik etmektedir. Boğa figürüne dikkat çeken noktalardan biri ise Alacahöyük kazıları olmuştur. Alacahöyük kazılarında çıkarılan süs eşyaları ve kült eşyaları Boğa figürünün dünya etrafını kaplayan ve bununla birlikte tanrısal özellikleriyle durumunu ortaya koyan simgeler olmuştur.[96]

Sumer Babil ve Asur döneminde yer alan Boğa Kültü Hatti ve Hitit dönemine de ulaşacak örnek bir zemini meydana getirmiştir. Boğa figürü Hatti ve Hititlerin baş tanrısı olarak bilinen Fırtına Tanrısı Teşup'un kutsal hayvanı olarak bilinmektedir.

---

[95] Hancar, Franz, "Bakırçağı Küçük Asyasında Büyük Ana Kültü", *Belleten*, Cilt IX Sayı 34, Ankara 1945, s. 269.
[96] Hancar, s. 269-271.

Alacahöyük Ortostatlarında ve İnandık Vazosu örneğinde boğanın bir kült sembolü olarak yer aldığını görmekteyiz.[97]

Yine Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na ait Boğa figürüne örnek olarak Kültepe-Kaniş-Karum'da Boğa başlı küp ve meyvelikler toprağın altından gün yüzüne çıkarılmıştır.[98]

Boğa başı figürüne örnek olarak Türk coğrafyalarında ortaya çıkarılmış eserleri de gösterebiliriz. Türkmenistan da M.Ö. 4000 (bazılarına göre M.Ö. 3000) yılına ait altından yapılmış bir boğa başı figürü ortaya çıkarılmıştır. Benzer şekilde Mezopotamya coğrafyasında M.Ö. 3000 yılına tarihlenen bronzdan yapılmış bir boğa başı figürü arkeolojik kazılarda tespit edilmiştir.[99]

Sumer ve Türk uygarlıklarının kökenleri noktasında birbirleri ile bağlantıları olabilir mi? sorusu oldukça önemlidir çünkü arada kültürel ve bilimsel anlamda pek çok benzerlik söz konusudur. Bu benzerliklerden biriside kültürel bir motif olan boğa figürünün Sumer ve Türkler arasındaki benzerliğidir.

Fotoğraf 18: Boğa Kaideli Çifte Vazo

[97] Savaş, Savaş Özkan, "Hititlerde "Fırtına Tanrısı" ile "Boğa Kültü" Üzerine Bazı Gözlemler ve Yorumlar", *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri,* Cilt 5, Sayı 1, Ankara 2002, s. 99.

[98] Günbattı, Cahit, *Kültepe-Kaniş-Anadolu'da İlk Yazı, İlk Belgeler,* Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2017, s. 37.

[99] Gerey, s. 18.

2.1.3.5. Taht Aslanları

Lagaş kralı Akurgal'ın (M.Ö. 2464-2455) tahtında yer alan Taht Aslanları kalkerden yapılmıştır ve aslanların baş kısımları mevcuttur. (Fotoğraf 19) Bu aslanların tahtları süsleme için kullanıldığı bilinmektedir. Taht Aslanlarının yer alması aynı zamanda gücün ve hâkimiyetin simgesi olarak da kullanıldığını düşünebiliriz.[100]

Aslan kelimesi astronomi ile alakalı Sumer çivi yazılı belgelerde; "*^{mui}ur.gu.la (^{mui}ur.a)*" = *"aslan"*[101] olarak geçmektedir.

Sumer sanatında önemli tasvirlerden birini simgeleyen "Aslan" figürü, heykel ve kabartmalarda bunun yanı sıra metal, toprak ve taştan yapılmış eserlerin üzerine süsleme olarak işlenmiştir. Obeyd'de çıkarılan eserlerden örnekle dini mitolojik unsurlara yönelik aslan başlı pek çok eser ortaya çıkarılmıştır.[102]

M.Ö. 3000 yılı sıralarında Cemdet Nasr döneminde Sumerliler Mezopotamya'da yaşıyordu. Buradaki ritüeller de libasyonlarda aslan ve boğa figürleri sık sık ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda tapınak girişlerinde de aslan heykelleri koruyucu görevi olarak yerini almıştır.[103] Çorum Hattuşa'daki Aslanlı Kapı örneği fikrimizce geçmişten gelen bir koruyucu sembolü olarak Anadolu'daki örneğini oluşturabilir.

Mezopotamya'da insanlar dünyayı bir mücadele savaş sahnesi olarak görmüş bu durumda mitolojik unsurlara da yansımıştır. Tasvirlerde yırtıcı hayvanlar olan aslan ve boğa sahnelerine sıkça şahit olmaktayız.[104]

Mezopotamya'da dini inançlar kapsamında mitolojik bir takım görüşler yer almaktadır. Bunlardan biriside ilahi güçler yani tanrılar arasında bir takım çatışmalar olduğu, Aslan ve Boğa figürlerinin de bu çatışmalarda bir sembol oluşturduğu rivayetidir.[105]

Mezopotamya mitolojisi ve ikonografisinde yer alan bir yaratık ise Anzu'dur. Dikkatimizi çeken husus ise Anzu'nun Aslan başlı bir kartal olmasıdır. Anzu ismi kaynaklarda aynı zamanda "*IM.DUGUD.MUŞEN"* olarak geçmektedir. Aslan başlı kartal figürü Mezopotamya sanatında özellikle Eski Sumer Dönemi sanat eserlerinde

---

[100] Kızıltan, Anılır, Dönmez, Yağcı, s. 74.
[101] Hartner, Wılly, "The Earliest History Of The Constellations İn The Near East And The Motif Of The Lion-Bull Combat", *Journal Of Near Eastern Studies*, Cilt 24, Sayı 3, Chicago 1965, s. 3.
[102] Parrot, Andre, *Sumerian Art*, A Mentor-Unesco Art Book, New York And Toronto 1970, s. 14.
[103] Parrot, s. 14.
[104] Frankfort, Henri, *The Art And Archıtecture Of The Ancıent Orient, Penguin Books*, Australia 1970, s. 29.
[105] Frankfort, s. 31.

bulunmakta ve kavgacı bir görüntüye bürünüp ancak koruyucu bir görev üstlenmektedir.[106]

Sumer dönemi silindir mühürlerindeki tasvirler ise çok çeşitli olup, yapılan süslemelerde aslan figürlerine sıkça yer verilmesi dikkat çekicidir. Yine Erken Hanedanlık Dönemine (M.Ö. 3000-2340) ait arkeolojik verilerde Sumerlere ait vazoların üzerinde aslan tasvirleri yerini almıştır.

Erken Hanedanlar Dönemine ait Obeyd eserlerden biriside Tanrı Ninhursag'ın tapınağının koruyucuları bakırdan yapılmış aslan figürleridir. Benzer tipte aslan başı figürlerinin Hammurabi dönemine kadar göründüğü kaynaklarda yer verilmiştir. Lagaş kayıtlarında tanrı Ningirsu şiddetin ve savaşın karakterlerini meydana getirdiği düşünülmektedir. Ningirsu'ya ait sembollerde de aslan tasvirleri yer almaktadır.

Aslan örneklerinin geçtiği stellerden biriside Lagaş'ta bulunmuş kral Eannatum'a ait steldir. Hayvan tasvirlerinin yer verildiği ve iyi bir biçimde korunmuş günümüze kadar gelmeyi başarmıştır.

Aslan figürünün yer aldığı Ur kentinde de vazo kabartma ve stel gibi sanat eserleri örneklerine rastlanılmıştır. Aslan figürlerini sadece taşlar, heykeller ya da kabartmalar üzerinde değil, aynı zamanda süs eşyası olarak arpların üzerinde de kullanıldığı bilgisine ulaşıyoruz.[107]

Fotoğraf 19: Taht Aslanları

[106] Şahin, *Sumer Mitolojisi,* s. 62.
[107] Frankfort, s. 37-75.

2.1.3.6. Kolorit Vazo

Envanter No: 00695 (Fotoğraf 20)

Cinsi: Kolorit

Adı: Vazo

Tanımı: Kabartmalı

Dönemi: Eski Sumer

Çıkış yeri: Nippur

Müzeye Getiriş Tarihi: 1891

Ölçüleri: uz. 12 cm, gen. 17,5 cm, kal. 2 cm

Fotoğraf 20: Kolorit Vazo

Nippur'da ortaya çıkarılmış olan vazo koyu yeşil koloritten yapılmıştır. Vazoda yılan ile kartalın mücadelesi tasvir edilmeye çalışılmıştır. Vazonun dışında yer alan çukurlarda kakma tekniği uygulanmıştır.[108]

Nippur'da bulunmuş olup Eski Sumer dönemine ait olan bu vazo, üzerindeki yılan ve kartal motifleri ile Mezopotamya mitolojisinde ve eserlerinde sıkça rastladığımız hayvan figürleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Vazo üzerindeki yılan ve kartal mücadelesinin hangi tarihte gerçekleşen olayı yansıttığını tam olarak bilmiyoruz. Ancak

[108] Kızıltan, Anılır, Dönmez, Yağcı, s. 79.

Eski Sumer Dönemi krallarından mitolojik bir hikâye olarak anlatılan Etana'nın içerisinde yer aldığı yılan ve kartal mücadelesini bir örnek olarak gösterebiliriz.
Muhtemelen M.Ö. Üçüncü binyılın ilk dönemlerinde krallık yapmış olan Etana Kiş kralı olarak kayda geçmiştir. Elde edilen verilere göre Etana'nın Sumer ülkesi ve diğer ülkeler üzerinde etkin bir yönetim sergilemesi onun imparatorluk düzeyinde bir kral olabileceğinin göstergesidir. Etana sadece yönetim anlamında etkin değil aynı zamanda dini inanç noktasında da dindar, tanrısal kültleri yerine getiren bir kral olarak olumlu tavırlar sergilemiştir. Ancak Etana'nın kendisinden sonra varis olarak bırakabileceği bir çocuğu bulunmuyordu. Bu sebepten ötürü en büyük dileği "doğum otunu" ele geçirip bir çocuğunun olmasını sağmaktı. Ne yazık ki bu ot kral Etana'nın ulaşamayacağı kadar uzaklıkta göklerde yer alıyordu. Etana doğum otuna ulaşabilmek için bir kartalın yardımını aldı, kartalın kanatlarında göğe yükseldi.
İyiliğin temsili olarak gösterilen bu kartalın, daha öncesinde yılan ile dostluk ilişkileri içerisinde olduğunu öğreniyoruz. Kartal yılanı bir çukurun içerisinden kurtarmış ancak yılan kötülüğü simgeleyerek kartala ihanet etmiş ve kartalın yavrusunu yemiştir.[109]
Bu örnekten hareketle Sumer mitolojisinde geçen kartal ve yılan arasındaki mücadele Eski Sumer Dönemine ait eserlerin üzerine yansımış olabilir ve maddesel bir değer kazanarak günümüze kadar gelmiştir.

2.1.3.7. Tunç Aletler

Eşem'de sergilenen eserler arasında insanlık tarihinin bilinen ilk tunçtan elde edilmiş aletleri arasında yer alan mızrak, balta, ok uçları, testere vb. sergilenmektedir. (Fotoğraf 21) Mezopotamya coğrafyasında çivi yazısının icadı ile birlikte Sumerlerin bölgeler arasında etkileşimi meydana gelmiştir. Ticaret kavramı ortaya çıkmış ve alım-satım değiş-tokuş işlemleri önem kazanmıştır.[110] Geç Uruk Devri (M.Ö. 3500-3300) olarak adlandırılan ve adını Sumer kenti olan Uruk'tan alan bu evre tunç aletlerin yapıldığı ve ticari anlamda ilk önemli adımların atıldığı bir dönemdir. Mezopotamya'lı tüccarlar Fırat Nehri kıyılarında çeşitli ticari istasyonlar kurmuşlar ve bölgeler arası sevkiyatlarda etkili isimler haline gelmişlerdir. Ticari istasyonların Fırat Nehri kıyılarında olması sevkiyat işlemlerini kolaylaştımıştır. Bu istasyonlar arasındaki en ünlüleri Kuzey Suriye

[109] Kramer, *Sümerler-Tarihleri,Kültürleri ve Karakterleri*, s. 65-66.
[110] Sevin, Veli*, Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, İstanbul 2003, s. 116.

civarında yer alan Habuba Kabira (Tell Kannas), Cebel Aruda, ve Tell Hadidi'dir. Bu istasyonlarda özellikle bakır, kurşun, gümüş gibi madenlerin ticareti yapılmıştır.[111]

Sadece ticari ilişkiler noktasında değil Sumer döneminde günlük hayatta gerçekleştirilen faaliyetlerde kullanmak için de tunç aletler üretilmiştir. Bu aletler Sumer medeniyetinde oluşan maden işçiliğinin de önemli bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Sumerlerde madenciliğe yönelik çalışmaların yer aldığı bulgular üzerinde altın, gümüş gibi değerli metaller, bunun yanı sıra bakır kalay arsenik ve kurşun gibi baz metaller yer almıştır. Bu eserler Sumerce'de çeşitli isimler ile adlandırılmıştır. Bunlar şöyledir;

Kalay = "*nagga (AN.NA) Akk,annaku"*[112]

Gümüş = "*(kug, ku-babbar, akk.kaspu)"*[113]

Demir = *" (anbar, Akk. parzillu)"*[114]

Altın = *"(ku- sig$_{17,}$ Akk. huraşu)"*[115]

Bu metallerin III. Bin yıl sonlarında kullanıldığı kaynaklarda geçmektedir. Ur kentinin Sumer tarihi açısından önemini önceki yazılarımızda da belirtmiştik. Madeni eserlere yönelik pek çok bulguya rastladığımız kentler arasında Ur kenti yine dikkat çekmektedir. I.Erken Hanedanlık Dönemine ait çıkarılan arkaik belgelerde bakır ve bronz arasında alaşım tekniklerinden bahsedilmektedir. Yazının icadı ile birlikte bakır ve kurşun gibi baz metaller sıkça kullanılmıştır. "Tepe Gavra" bölgesinde altın işlemeciliğine yönelik veriler tespit edilmiştir. III. Erken Hanedanlık Döneminde ise zanaatkârlar bakır kurşun gümüş ve kalayı usta bir biçimde işlemeye başlamışlardır. Ur'da çıkarılan kraliyet mezarlığında bulunan metaller, Mezopotamya'nın tarih öncesi devirlerinin en gözde ve yaygın işlenen metalleri idi. Çeşitli aletler, silahlar, tekneler ve mücevheratlar üretilmiştir. Kayıtlara göre kalay; bronz daha çok arsenikli bronz ile bulunmuştur. Altın ve Gümüş alaşımı yapılması da madeni yönden çekici unsurlardır. Bu gibi değerli metaller çeşitli eşyalarda süs figürü olarak kullanılması ile değerini daha çok artırmaktadır. Bunun yanı sıra çeşitli metallerden yapılmış Ur, Kiş ve Tellah bölgelerinde insan ve hayvan figürleri çıkarılmıştır. Figürlerin yanı sıra III. Bin yıl tarihlerinde ok, kargı ve hançer gibi silahlar çeşitli boyalar ile birlikte seri üretim haline

---

[111] Sevin, s. 109.
[112] Potts, Daniel, *Mesopotamian Civilization-The Material Foundations*, The Athlone Press, London 1997, s. 169.
[113] Potts, s. 174.
[114] Potts, s. 177.
[115] Potts, s. 177.

getirilmiştir. Ur'da bulunan miğferler, gürz başları dönemin popüler savunma araç ve gereçleri arasında yer almıştır.[116]

Leonard Wooley tarafından gerçekleştirilen Ur kazılarında Sumerli zanaatkâr ve ustaları hakkında oldukça önemli bilgiler veren bir tablet ortaya çıkarılmıştır. Bu tablet içerisinde Sumerli bir demircinin iş yerinde kullandığı metallerin listesi ve o dönemde kullanılan çoğu metalin ismi yer verilmiştir. Bunlar arasında *"Altın, gümüş kalay, kurşun, bakır, tunç ve az miktarlarda kullanılan sugan (herhalde antimon) adlı bir metal"* yer almaktadır. Bunun yanı sıra tunç alet ve silahlar noktasında Bakır ve Tunçtan elde edilmiş şu araçlar yer almaktadır; *" Kazma, balta, keski, bıçak ve testere gibi aletle; mızrak ucu ve ok başı, kılıç, hançer ve zıpkın gibi silahlar; küçük ve büyük kaplar; çivi, iğne, yüzük ve aynaydı."*[117]

Fotoğraf 21: Tunç Aletler

[116] Crawford, s. 175-179.
[117] Kramer, *Sümerler-Tarihleri,Kültürleri ve Karakterleri,* s. 138-141.

2.1.3.8. Çanak Çömlekler ve Taş Kaplar

Çeşitli taşlar ve mermerlerden elde edilen çanak çömlekler taş kaplar Sumer insanın günlük hayat içerisinde kullandığı önemli aletler olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanlık tarihinin en eski araç gereçleri arasında yer alan pişmiş topraktan elde edilen ve bir kısmı da İstanbul Arkeoloji Müzeleri Eski Şark Eserleri Bölümünde sergilenen bu eserler Fara bölgesinde ortaya çıkarılmıştır. (Fotoğraf 22)

Pişmiş topraktan elde edilen çanak çömleğin icadı ile tarihi devirler çeşitli alanlara ayrılmıştır. Neolitik çağın erken dönemi için "Çanak Çömleksiz Neolitik", geç dönemi için ise "Çanak Çömlekli Neolitik" şeklinde ifade kullanılmıştır. M.Ö. V. Binyılda Neolitik çağı takiben Kalkolitik çağın ilk evresinde insanlar ısısı kontrol edilebilen fırınlar vasıtası ile renkli çömlekleri pişirmişlerdir.[118]

Mezopotamya'da C. Leonard Wooley tarafından gerçekleştirilen kazılarda çömlekçiliğe dair pek çok ize rastlanmıştır. 1930 tarihinde yapılan kazılarda Erken Mezopotamya dönemine dair tarihi ve kültürel objeler gün yüzüne çıkarılmıştır. Güney Mezopotamya'da en eski çömleklere rastlanılmıştır. Çömlekçilik ilkel eserler olarak ortaya çıkmış olsa da gayet iyi pişmiş oldukça geniş malzemeler kullanılmış, teknik ve sanatsal formlara yer verilmiş sadeliği ve tasarımı ile takdir edilmektedir. Ur yakınlarındaki Obeyd bölgesinin karakteristik dönemini yansıtan çömlekler 1918'de Dr. H.R. Hall tarafından ortaya çıkarılmıştır. Leonard Wooley'e göre; Obeyd Dönemi Obeyd I, Obeyd II ve Obeyd III olmak üzere üç aşamadan oluşmaktadır. Obeyd I'de bulunan çanak-çömleklerin el yapımı olduğu bilinmektedir. İçerisinde kil, kireç, metal unsurlar yer almaktadır. Çömleklerin yüzeyi ince ve pürüzsüz görünmektedir. Tasarımında ise hematit boya bazen de mat fakat siyah, kahverengi tonları yer almaktadır. Genellikle geometrik desenler, bitki ve hayvan motifleri veyahut düz renkler eserler üzerinde gösterilmektedir. Obeyd II ve III dönemi çömleklerinde ise tasarım yoksulluğu hâkim, motiflerin oranı sınırlı ve boyama süsleme oranları giderek azalmaktadır.[119]

Henri Frankfort'e göre; Mezopotamya'da Sumerlere dair ilk yerleşim bölgelerinde yaşayan insanlar için "Obeyd İnsanı" şeklinde çağrışımlar yapılmıştır. Yine Dicle nehri civarında Samarra bölgesi, Fırat nehrine yakın Abu Kamal, Nineveh, Hassura ve çok

[118] Hrouda, s. 19.
[119] Woolley, *The Development of Sumerian Art,* s. 33-39.

sayıda kuzey bölgesi şehirlerinde çeşitli çömleklere rastlanılmıştır. Obeyd İnsanı Mezopotamya Prehistorik sanatının temsilcileri olarak gösterilmiştir.[120]

Sumer çanak ve çömlekçiliğin izlerini bulduğumuz Obeyd Dönemi M.Ö. V. Binyılın ortalarından M.Ö. IV. Binyılın ortasına kadar geçen dönemi içerisine almaktadır. Barthel Hrouda ise bu bölgede bulunan eserlerin önceki dönemlere göre niteliksiz olmasından dolayı bölgede ilk kez bir seri üretiminin gerçekleşmiş olabileceğini düşünmektedir. Obeyd çanak çömleğinin izleri sadece Mezopotamya değil, aynı zamanda Anadolu, İran ve Suriye bölgelerinde de oldukça fazla sayıda ortaya çıkarılmıştır. İzlerden yola çıkarak bölgeler arası bir ticaretin veya sosyal ilişkilerin gelişmiş olabileceği oldukça önemlidir.[121]

Çömlekçiliğin izlerinin yaşandığı şehirlerden birisi ise Uruk'tur. Uruk'taki Alman kazılarında, Obeyd çömleklerinin oluşturduğu tabakaları açığa çıkaran bir tür çömlek ile karakterize edilmiştir. Uruk, çömlekçiliğin yanı sıra Antik şehirciliğin ve krallık başkentinin merkezi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yine Cemdet Nasr olarak adlandırdığımız dönemde Kiş kenti yakınlarında Dr. Langdon tarafından dikkate değer piktografik yazı ile yazılmış kil tabletler ile ilişkili çanak ve çömlekler bulunmuştur.[122] Cemdet Nasr ve I. Erken Hanedanlar döneminde öne çıkmış boya ile süsleme ve renkli eşyalar II. Erken Hanedanlar dönemine geldiğinde izlerini yitirmeye başlamıştır.[123]

Fotoğraf 22: Çanak Çömlek Ve Taş Kaplar

[120] Frankfort, s. 17.
[121] Hrouda, s. 21.
[122] Woolley, *The Development of Sumerian Art*, s. 29-31.
[123] Crawford, s. 171.

2.1.3.9. Mil Taşı ve Bronz Mil Yüksüğü

(Fotoğraf 23)

Envanter No: 01299

Cinsi: Mermer

Adı: Kapı Mil Taşı

Özellik: Yazıtlı

Geliş şekli: Kazı

Dönemi: Eski Sumer

Çıkış yeri: Lagaş

Müzeye Getiriş Tarihi: 1894

Ölçüleri: yük. 17 cm, çap 27,5 cm

Envanter No:00515

Cinsi: Bronz

Adı: Mil Yuvası

Geliş şekli: Kazı

Dönemi: Eski Sumer

Çıkış yeri: Lagaş

Müzeye Getiriş Tarihi: 1889

Ölçüleri: 14 cm çap

Fotoğraf 23: Mil Taşı ve Bronz Mil Yüksüğü

I.Lagaş krallarından Urnanşe'ye ait bir yazıtlı kapı mil taşı ve üzerinde Bronz Mil Yüksüğü yer almaktadır.[124] Eserin üzerinde yazan yazılar vasıtası ile hangi dönem ve krala ait olduğunu öğrenmiş bulunmaktayız.

2.1.3.10. Urukagina'nın Mühür Baskısı

İstanbul Arkeoloji Müzeleri Eski Şark Eserleri Bölümünde sergilenen dikkat çeken eserlerden biriside Urukagina'nın mühür baskıdır. (Fotoğraf 24) Urukagina M.Ö. 24. yüzyılda hüküm sürmüş Lagaş şehir devleti kralıdır. Mühür baskısı I.Lagaş Hanedanın son kralı olan Urukagina'ya aittir. Bu eserde Sumer mühür çeşitleri içerisinde yer alan silindir mühür türüne ait bir mühür örneğini görmekteyiz. Eseri incelediğimiz zaman net olmamakla birlikte çeşitli öğelere rastlanmaktadır.[125]

Mezopotamya'da kullanılan damga mühürlerin yanı sıra silindir mühürlerde vardır. (Fotoğraf 24a) Silindir mührü icad edip, resmi işlemlerde ilk kez kullanan millet Sumerlerdir. Tıpkı Urukagina'nın mühür baskısı örneğinde olduğu gibi silindir mühürler boyuna delinmiş bir vaziyette ıslak bir kil üzerinde yuvarlanarak üzerinde çeşitli desenler elde edilerek şekil alırdı. Ancak bu desenler damga mühürler ile kıyaslandığında daha karmaşık bir görünüme sahipti. Bu tür mühürler kayıt, imza, anlaşma metinlerini onaylama vb. olmak üzere birden fazla işleve sahipti. Mühürlerin üzerinde günlük sosyal ilişkiler, askeri ve siyasi olaylar, savaşlar, dini ritüeller, mitolojik olaylar, tarım vb. unsurlara da yer verilmiştir. Mühürlerin üzerinde aynı zamanda mührü yaptıran ilk kişiye ait kişisel bilgilere yer verildiği için kişi ve dönem hakkında bilgi sahibi olabiliriz.[126]

Fotoğraf 24: Urukagina'nın Mühür Baskısı

[124] Kızıltan, Anılır, Dönmez, Yağcı, s. 73.
[125] Kızıltan, Anılır, Dönmez, Yağcı, s. 77.
[126] Crawford, s. 208-213.

Fotoğraf 24a: Silindir Mühürler

2.1.4. Değerli Taşlar (Süs Eşyaları)

(Fotoğraf 25)

Envanter No: 13152

Cinsi: Akik + Gri Taş

Adı: Boncuk Dizisi

Geliş şekli: Kazı

Dönemi: Eski Sumer

Çıkış yeri: Shuruppak

Müzeye Getiriş Tarihi: 1906

Envanter No: 13154

Cinsi: Çeşitli Taş + Kavkı

Adı: Boncuk Dizisi

Geliş şekli: Kazı

Dönemi: Eski Sumer

Çıkış yeri: Shuruppak

Müzeye Getiriş Tarihi: 1906

Envanter No: 13156

Cinsi: Çeşitli Taş

Adı: Boncuk Dizisi

Geliş şekli: Kazı

Dönemi: Eski Sumer

Çıkış yeri: Shuruppak

Müzeye Getiriş Tarihi: 1906

Fotoğraf 25: Süs Eşyaları (Değerli Taşlar)

İstanbul Arkeoloji Müzeleri Eski Şark Eserleri Bölümünde sergilenen eserler arasında bazı süs eşyaları da yer almaktadır. İçerisinde Akik Taşı ve Lacivert Taşı gibi değerli taşların bulunduğu boncuk dizisi Shuruppak'ta kazı vasıtası ile ortaya çıkarılmıştır. Shuruppak, günümüzde Fara olarak bilinmekte ve Mezopotamya'nın güneyinde yer almaktadır. Cemdet Nasr döneminden (M.Ö. 3000) III. Ur Hanedanlıkları (M.Ö. 2000) dönemine kadar yerleşme görülmüştür.[127]

Mezopotamya'da Akik taşının yanı sıra Lacivert taşı da oldukça kullanılmıştır. Özellikle Ur kenti arkeolojik kazıları sonucu ortaya çıkarılan Ur Kraliyet Mezarlığı, Mezopotamya bölgesine ait tarih öncesine dayanan en çok göze çarpan değerli taşlarını ortaya çıkarmıştır. Uruk dönemine ait (M.Ö. 3000) broşlar ve diğer mücevher parçaları bulunmuştur. Bu ürünler sadece elit kesime özgü değildi. İthal olarak da getirilmesi sebebiyle ürünlerin alımında bir kolaylık sağlandığı görülmüştür.[128]

[127] Leick, G. s. 110.
[128] Crawford, s. 133-187.

2.1.4.1. Akik Taşı

Akik taşı Akadca kaynaklarda *"pappardaliu veya pappardilu" [(NA_4.)BABBAR.DILI; NA_4.BAR_6.BAR_6.DILl];* Sumerce kaynaklarda ise *"papparminu"* şeklinde geçmektedir.[129]

Kripto-Kristalin silis yapısı ile Kalsedon taşı türünün bir üyesi olan Akik Taşı[130] içerisinde kırmızı, gri, kahverengi gibi değişik renkleri barındıran bir taş olup volkanik kayalarda bulunur. Akik taşı kendi içerisinde agat, oniks gibi sınıflara ayrılmıştır. Arkeolojik kazılarda bulunan en eski akik taşı örnekleri Irak-Yarim Tepe bölgesinde ortaya çıkarılmıştır. Yarim Tepe'de çıkarılan Akik taşının yaklaşık M.Ö. 6000'lere tarihlendiği düşünülmektedir. Akik taşı Mısır'ın doğu bölgelerinde de bulunup ülkenin yerli taşı olarak yer alır ve çalışmaların yapıldığı taş ocakları bulunur. Akik taşı ile ilgili M.Ö. 3000'lere ait mezar buluntularında çakıllı veya boncuklu akik taşları örneğine rastlanır. Akik taşı Neo-Asur döneminde popüler bir görüntü kazanıp, ilerleyen klasik dönemlerde süs eşyaları ve mücevheratlarda yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Akik taşı bununla birlikte Kayseri-Kültepe II. katmanda yer alan mezarlarda da ortaya çıkmıştır. Akik taşları günlük hayat noktasında boncuklar, mühürler ve dekoratif eşyalar üzerinde yaygın olarak kullanılmıştır.[131]

Mezopotamya coğrafyasında yaşamış olan Sumerler Akik taşını yaygın olarak kullanmıştır. Akik taşının kullanım alanları olarak süs eşyaları, takı-tokalar, mücevheratlar, dekoratif eşyalar ortaya çıkmaktadır. Örnek verecek olursak III. Ur döneminde Uruk'ta yaşadığı düşünülen bir rahibeye ait bir kolye bulunmuştur. Bu kolye altına batırılmış çizgili akik taşından yapılmıştır.[132] Bunun yanı sıra günümüzden yaklaşık 5000 yıl önce Sumerler tarafından oluşturulmuş bir baltanın ucundaki taşın akik taşından yapılmış olduğuda ortaya çıkmıştır.[133] Sumerlere ait değerli taşların işlenmesinde atölyeler yer almaktaydı. Akik atölyesi olarak bilinen bu atölyeler Uruk kentinin kasabası olarak adlandırılabileceğimiz bir bölgede bulunuyordu. III. Ur Dönemine tarihlendirilen ve Ur kentinin 1,5 km güneydoğusunda yer alan *"Diqdiqqa"*

---

[129] Black, Jeremy, George Andrew, Nicholas Postgate, *A Concise Dictionary Of Akkadian*, 2nd (corrected) printing, Harrassowitz Verlag–Wiesbaden 2000, s. 264.
[130] Hatipoğlu, Murat, "Agat (akik) Taşı Üzerine Efsaneler Ve İnanışlar" V. *Uluslararası Halk Kültürü ve Sanat Etkinlikleri Sempozyumu.* Ankara 2017, s. 3.
[131] Pirajno, Franco, Taner Ünlü, Cahit Dönmez ve Bahadır M. Şahin, *Mineral Resources of Turkey-Modern Approaches in Solid Earth Sciences Book Series (MASE, volume 16),* Springer, Switzerland 2019, s. 6-7.
[132] Crawford, s. 180.
[133] Hatipoğlu, s. 4.

bölgesi esnaf mahallesi olarak geçmektedir. Bu mahalle içerisinde terziler, marangozcular, mühürcüler ve çeşitli esnaf atölyeleri yer almıştır.[134] Yine Sumerlerin yaşadığı M.Ö. 3100-2900 yıllarına tarihlenen Cemdet Nasr dönemine ait bir sarayda bulunma ihtimali düşük olmasına rağmen akik ve lacivert taşları bulunmuştur.[135]

Sumerlerin akik taşını kullandığı alanlardan biriside mezarlar olmuştur. III. Binyıl Mezopotamya'sına ait pek çok mezar buluntusu arkeolojik kazılar sonucu ortaya çıkarılmıştır. Bu mezarlarda bulunan gömüt eşyalar dönem hakkında bilgi sağlamamız açısından önem arz etmektedir. Çıkarılan eşyalar günlük kullanımlarının yanı sıra bizlere bölgenin madeni şartları, metal işlemeciliği vb. unsurları hakkında bilgiler sunmaktadır. Erken ve Erken-Orta olarak süreçlendirilen Uruk dönemlerine tarihlendirilen pek çok gömütlü mezar Yukarı Mezopotamya-Tepe Gavra'da gün yüzüne çıkarılmıştır.[136] Bu mezarlar içerisinde 114. Mezar akik bocuklarının çıkarıldığı bir alandır.[137] Kiş kentinde ortaya çıkarılan I. ve II. Erken Hanedanlık tarihlerini kapsayan "Y" mezarlığında ise I.Erken Hanedanlık Dönemi olarak düşünülen bir evin alanındaki mezarlardan çıkarılanlar arasında akik boncukları da tespit edilmiştir.[138] Leonard Woolley tarafından Ur'da gerçekleştirilen kazılarda ise 1850 adet mezar bulundu. Bu mezarlar arasında 16 büyük kraliyet mezarlığı tespit edilmiştir. Bu kraliyet mezarlığının tamamına IIIa Erken Hanedanlık dönemine yani mezarlığın kullanımının ilk safhasına tarihlendirilmektedir. Bu dönem ise M.Ö. 2600-2500 arası olarak kabul görmektedir. Kraliyet mezarlığında görüntüsü ile dikkat çeken uzun ince bir akik boncuk türü tespit edilen mücevheratlar arasındadır.[139]

Sumer mezarlarında dikkat çeken husus kral ve kraliçelere özgü bir defin geleneğinde kullanılan Lacivert ve Akik taşları noktasındadır. Bu kral ve kraliçelerin mezarlarında üstlerini örten bir boncuk katmanı vardır. Bu boncukların kral ve kraliçenin yaşamı sürecinde yanında gezdirdiği, öldükten sonrada bir ahiret inancından kaynaklı olarak cesedin üzerine örtülerek yanlarında götüreleceği inancı vardır. Sumer mezarlarından çıkarılmış bir kraliçenin mezarı üzerinde yapılan arkeolojik çalışmalarda kraliçenin elinde bir altın bardak tuttuğu görülmüş olup, cesedin üst tarafı altın, gümüş ve akik boncuları ile kaplandığı tespit edilmiştir. Benzer şekilde kral ve prenslerin mezarlarında

[134] Crawford, s. 66.
[135] Crawford, s. 95.
[136] Crawford, s. 143.
[137] Crawford, s. 146.
[138] Crawford, s. 150.
[139] Crawford, s. 152.

da altın ve lacivert taşından yapılmış boncuklar ile cesedin üzerinin kaplandığı görülmüştür. Sumer mezarlarında görülen boncukla süsleme geleneğine eski Türklerin mezarlarında da rastlanılmıştır. Öyle ki Issık kurganında tespit edilen bir gencin cesedinin üzerindeki kıyafette 4000'den fazla boncuk dikilmiş vaziyettedir. [140]

Akik taşından sadece mezarlarda çıkarılmadığı aynı zamanda boncuk ve silindir mühür yapımında kullanıldığı tespit edilmiştir. Halaf ve Obeyd dönemlerine ait yapılan kazılarda çok sayıda mühür bulunmuştur. Tepe Gavra da bir mühür ve mühürleme koloksiyonları tespit edilmiştir. Obeyd döneminin son zamanlarından itibaren damga ve silindir mühürlerin yapımında kullanılan Akik taşları oldukça önem arz etmektedir.[141]

Akik taşları bölgeler arası ticari faaliyetler noktasından ihracat ve ithalat ürünü olarak kullanıldığı yönünde de bilgiler mevcuttur. II. Erken Hanedanlık Döneminden itibaren çok sayıda hammadde Sumer coğrayasına ithal edilmiştir. Hatta bu durum mitlere de yansımıştır. Bir Sumer Efsanesi olan *"Enmerkar ve Aratta Efendisi Efsanesi"* nde tahıl karşılığında lacivert taşı ve akik taşı alma işlemlerinden bahsedilmektedir.[142] Somut bir unsur olan akik taşının Sumer edebiyatı metinlerinde yer alması onu ayrıca değerli kılmıştır.

Akik taşı noktasında ticari hayatta önemli bir paya sahip olan limanların varlığı Mezopotamya coğrafyasında da yer almıştır. Diğer ülkelerden ithal edilen akik taşlarının taşındığı bazı limanların ismi kaynaklarda geçmektedir. Bu limanlardan biriside Umman-Nar ve Abrak Höyüğünde yer alan körfez limanlarıdır.[143]

---

[140] Süleyman, s. 264-267.
[141] Crawford, s. 184-209.
[142] Kramer, *Sümerler-Tarihleri,Kültürleri ve Karakterleri*, s. 357.
[143] Crawford, s. 198.

2.1.4.2. Lacivert Taşı (Lapis Lazuli)

Mezopotamya coğrafyasında sık rastladığımız taşlardan biriside "Lacivert Taşı"dır. M.Ö. II. ve III. Bin yılda Mezopotamya, İran, İndus, Bedahşan coğrafyalarında görülmüş ve kullanılmıştır.[144] Lacivert taşının tanımı yapılacak olursa üzerinde pirit lekeleri ile beraber mavi-lacivert renklerini içeren bir taştır. Kimyasal olarak sodyum ve kükürt açısından zengindir.[145]

Lacivert taşı yabancı kaynaklarda "Lapis Lazuli" olarak bilinmektedir. Akadca ismi ise "*iqnū (NA$_4$.ZA.GÌN)"* olarak yer almaktadır. Bunun yanı sıra doğal lacivert taşı olarak bilinen lacivert taşının aslını ifade eden *"dağlık lacivert taşı" "uqnū šadî"* olarak ifade edilmiştir. Doğal olmayan el yapımı olarak bilinen lacivert taşı için ise *"uqnū kūri"* şeklinde ifade edilmiştir.[146]

Lacivert taşının kökeni noktasında farklı görüşler mevcuttur. Bunlardan birisi M.Ö. III. Bin yılda Tacikistan Pamir Dağlarından İran'ın bir kenti olan Shahr-e Sukhteh'e geldiği, Pakistan'a Chagai tepelerinden geldiği, Afganistan'a ise Bedahşan'dan geldiği yönündedir. Bir başka iddia ise lacivert taşının asıl kaynağının Zağros Dağlarının doğusu olduğu şeklindedir.[147] Ancak Lacivert taşının ana kaynak yerinin Kuzey Doğu Afganistan civarında yer alan Bedahşan olduğu kaynaklarda ağırlıklı yöndedir.

Lacivert taşının Bedahşan'dan Mezopotamya'ya ulaşması ise Kuzey Yolu ve Güney Yolu olmak üzere 2 rota üzerinden sağlandığı yönündedir. 1. rota olan Kuzey yolu; Lacivert taşının çıkış yeri Bedahşan'dan İran'ın kuzey kesimlerine ulaşarak farklı ticaret yolları ile Tepe Hisar'dan geçerek ve oradan Diyala Nehrine vararak oradan da Mezopotamya'nın merkezine ulaştıran yoldur. 2. rota olan Güney yolu ise Bedahşan'dan Helmand Nehrinden geçerek Shahr-e Sukhteh'e ulaştığı, oradanda Kerman ve Fars üzerinden Susa bölgesine, oradanda Mezopotamya'ya ulaştıran yoldur.[148]

---

[144] Olijdam, Eric, "Babylonian Quest for Lapis Lazuli And Dilmun During The City III. Period" *South Asian archaeology, 1995: Proceedings of the 13th Conference of the European Association of South Asian Archaeologists, Cambridge, 5-9 July, 1995.* Cambridge 1995, s. 121.

[145] Casanova, M., G. Pierrat-Bonnefois, P. Quenet, V. Danrey and D. Lacambre, "Lapis Lazuli In The Tod Treasure: A New Investıgatıon" *Proceedıngs Of The Tenth Internatıonal Congress Of Egyptologısts*, Leuven-Paris-Bristol, CT, 2015, s. 1622.

[146] Black, George, & Nicholas, s. 424-425.

[147] Olijdam, s. 121.

[148] Mynářová, Jana, "From The Mountain Or From The Kiln?- Lapis Lazuli İn The Amarna Letters", *The Perfumes of Seven Tamarisks (Alter Orient Und Altes Testament),* Münster-Ugarit-Verlag, 2012, s. 63-64.

Lacivert taşının hangi güzergâh üzerinden Mezopotamyaya geldiği noktasında Harrıet Crawford şunları dile getirmiştir;

> *"Görünüşe göre muhtemel üç güzergâh vardır. Bunlardan ilki, maden ocaklarından batıya, Hazar'ın güneydoğusunda bulunan Hisar Tepesi gibi, inceleme çalışmaları sonucunda bir lacivert taşı işleme yeri olduğu ortaya çıkan yerlere gidiyordu. Güzergâh buradan, muhtemel daha sonra Diyala Vadisi üzerinden Çin'den Bağdat'a ulaşan büyük İpek Yolu denecek olan yola sapıyordu. Maden ocaklarından başlayan ikinci bir yol modern Meşhed şehri civarına, güneybatıya doğru gidiyordu; ardından lacivert taşı ve akikten yapılmış boncukların imalatının önemli bir merkezi olan Seistan'da Yanık Şehir üzerinden bugünkü Afganistan-İran sınırının bulunduğu güney paralele dönüyordu. Buradan, yolun bir kolu batıya doğru Bampur Vadisi'ne uzanıyordu ve ardından Susa'ya gidiyordu. Öte yandan konumuzla ilgisi olmayan bir başka güzergâh, doğuya Pakistan'ave İndus Vadisi'ne dönüyordu. Üçüncü bir potansiyel güzergâh Arap Körfezi'ne yöneliyor ve 3. Binyılın ikinci yarısında lacivert taşı Sümer ülkesine kesinlikle bu yolla getiriliyordu"*[149]

Mezopotamya, İran, İndus, Bedahşan gibi pek çok coğrafyada ve farklı tarihlerde Lacivert taşının izlerini görmek mümkün. Eski Sumer devirlerinden birisi olan Cemdet Nasr Dönemine (M.Ö. 3100-2900)[150] dair gerçekleştirilmiş olan kazılarda elde edilen saray kalıntılarında lacivert taşı tespit edilmiştir.[151] Lacivert taşı sadece saf hali ile değil aynı zamanda çeşitli eşyaların üzerinde süsleme noktasında da kullanılmıştır. Bunun örneklerinden birisini de Fırat bölgesinde yer alan Banat Anıtında rastlıyoruz. Yine örnek figürler noktasında kullanılan lacivert taşına Umm el- Marra'da kraliyet mezarlığında çıkarılmış bir keçi figüründe rastlanılmıştır.[152] Erken ve Erken-Orta Uruk dönemine ait yapılan kazılarda Tepe Gavra'daki mezarlarda ilk kez dikkat çekici bir husus yaşanmıştır. Mezarlarda bulunan lacivert taşlarının farklı memleketlerden ithal edildiği görülmüştür. Lacivert taşının Badakşan'dan getirildiği ve üzerlerinde çeşitli ustalık gerektiren çalışmalar yapıldığı tespit edilmiştir.[153] Kiş kentinde bulunan I. ve II. Erken Hanedanlık dönemlerine ait mezar kalıntılarından da lacivert taşından yapılmış süs eşyaları noktasında kullanılan boncuklar tespit edilmiştir.[154]

---

[149] Crawford, s. 190-191.
[150] Köroğlu, s. 55.
[151] Crawford, s. 95.
[152] Crawford, s. 133-134.
[153] Crawford, s. 143-146.
[154] Crawford, s. 150.

Leonard Wooley tarafından Ur kentinde gerçekleştirilen kazılarda bulunan ören yerleri ve Ur Kraliyet Mezarlığında çıkartılmış olan hayvan ve meyve figürleri, askeri aletler, takı ve tokalar, boncuk süslemeler ve pek çok dekoratif eşyada lacivert taşlarına rastlanmıştır. Lacivert taşlarının önemli eşyaların basit bir görüntüsü oluşturmasını engellemiş ve görkemli bir stil ortaya koymuştur.[155] Ur Kraliyet Mezarlığında gerçekleştirilen kazılarda tespit edilen lacivert taşlarının etkili görüntüsü ve varlığını biliyoruz. Özellikle kraliyet ailesi için ayrılmaz bir parça olarak önem kazanmıştır. Bunun yanı sıra 1936'da Fernand Bisson de la Roque, Mısır Kahire'nin bir kasabası olan ve Tanrı Montu Tapınağının bulunduğu Tod Bölgesinde bulunan sandıkta lacivert taşları ve bu taşlardan yapılmış süs eşyaları bulmuştur. Bu eşyalar arasında küre, silindir, beşik, delikli boncuk, kolye, salyongoz sinek kartal boğa şeklindeki süs eşyaları Mari, Tell Brak, Ur, Susa'da çıkarılan lacivert taşları ile benzerlik gösteriyorken asıl dikkat çekici nokta ise Ur Kraliyet Mezarlığındaki çıkarılan lacivert taşı koloksiyonlarının özelliklerini taşıyordu. Bu durum aklımıza Sumerlerin kültürel objelerinin etkisinin başka bölgelerde tesir ettiğini göstermektedir. Bu etki ticaret yolları, ülkeler arası hediye alışverişi, göçler vasıtası ile sağlanmış olabilir.[156]

Lacivert taşının krallıklar arası hediyeleşme noktasında değerli bir taş olduğu açıktır. Bu konu hakkında bilgi sahibi olabileceğimiz kaynaklardan birisi Amarna Arşivlerdir.[157] Asur ve Elamitler tarafından Mısır Firavunlarına hediye olarak gönderilmiştir. Lacivert taşının Babile kıyasla Asur ve Mitanni'de daha çok miktarda olduğu kaynaklarda yer verilmiştir. Amarna arşivlerinden edinilen bilgilere göre Lacivert taşları tebrik, düğün, çeyiz hediyeleri olarak verilmiştir. Hitit kaynaklarına göre ise Lacivert taşının merkezi Babildir.[158] Lacivert taşının görüntü itibariyle hoş ve göze çarpan görüntüsü insanların genel olarak beğenisini kazanmıştır ki insanlar arasında veyahut ülkeler arasında hediye alışverişinde bulunulmuştur.

Lacivert taşının ticari faaliyetler noktasında da bir önemi olduğu açıktır. Lacivert taşını bu kadar önemli kılan ise zor bulunmasından kaynaklanmaktadır. Lacivert taşı M.Ö. VII. Binyılda Pakistanda bir mezarda ortaya çıkarılmıştır. Mezarın içerisine konulan değerli taşın kültürel bir inanç olmasından kaynaklanıyor olabilir. M.Ö. VII. Binyılın

---

[155] Woolley, C. Leonard, *Ur Excavation. Vol. II: The Royal Cemetery. A report on the Predynastic and Sargonid Graves excavated between 1926 and 1931*, Publications of the Joint Expedition of the British Museum andthe Museum of the University of Pennsylvania to Mesopotamia, İngiltere 1934, s. 5-394.
[156] Casanova, M., G. Pierrat-Bonnefois, P. Quenet, V. Danrey and D. Lacambre, s. 1625.
[157] Mynářová, s. 64.
[158] Olijdam, s. 121.

takibinde İran ve Mezopotamya arkeolojik kazı çalışmalarında lacivert taşının izlerine rastlanır. Kuzeydoğu Afganistan kökenli olan Lacivert taşı Mezopotamya, Suriye, Levant ve Mısır'a ulaşmadan önce İran Bölgesi üzerinden gittiği düşünülmektedir. M.Ö. IV. Bin yılda Mezopotamya ve Mısır'da Lacivert taşının varlığı bizlere esasen ticari bir güzergâhın da varlığını göstermektedir. Lacivert taşının kökeninin Mezopotamya ve Mısır olmadığı düşünüldüğünden dışarı ülkelerden ithal edilmiş olabilir. Bronz Çağ'dan itibaren Lacivert taşı oran ve kullanımlarında artma gözükmektedir. Ele geçirilen idari metinler bölgesel ve uluslararası ticari hayatın varlığını ortaya koymuştur. Lacivert taşı tanrıların gücü ve yönetici kesimin gücünün sembolü olarak çeşitli tapınaklarda bağışlanmış ve kullanılmıştır.[159] Lacivert taşı M.Ö. 3000'lerin başında deniz ticaretinde de önemli bir rol oynadı. Öyle ki İndus Nehri boyunca ve Güney Mezopotamya'da bulunan siteler siyasi ve ekonomik açıdan etkili bir konumda yer almıştır. Kuzey Mezopotamya (Yarim Tepe Bölgesi) Lacivert taşının en erken kalıntıları olarak M.Ö. 6000'lere kadar gitmiştir. Güney Mezopotamya'da M.Ö. 6000'lerden sonraki dönemlerde rastlanmıştır ve III. Uruk döneminden önceki arkeolojik buluntularda rastlanılmamıştır. Ticari ve kullanım olarak lacivert taşı Erken Hanedanlar Dönemi II ve III'de yükselişe geçmiştir. Bu dönemde yer alan kaynaklar lacivert taşının kökeni hakkında bilgiler sunmuştur. Bu dönemden itibaren hem ticari faaliyetler noktasında hemde Mısır, Doğu Akdeniz, Antik Yakın Doğu'da kraliyet hediyeleri noktasında verilen politik ve diplomatik ilişkilerde önemli bir simgesel madde haline gelmiştir.[160] Arkeolojik kanıtlar M.Ö. 4000-3000 yıllarında Antik Yakın Doğu toplumlarında lacivert taşına karşı büyük bir ilgi ve merak olduğunu göstermektedir. Özellikle Mezopotamya'da İran'dan gelen değerli taşlar ilgi görüyor ve bunun yanında İran-Shahr-e Sukhteh' de ekonomik hayatın lacivert taşı ile canlandığını gösteriyor. Çünkü bu bölgeden Mezopotamya'ya ticari bir sevkiyatın varlığı söz konusudur.[161]

Lacivert taşının süsleme noktasında kullanıldığı alanlardan birisi ise silindir mühürlerdir. Sumerlerin icat etmiş olduğu silindir mühürler M.Ö. 2800-3000 yıllarında Erken Hanedanlar I ve Cemdet Nasr dönemlerinde Güney Mezopotamya'da kullanılmıştır. Bu silindir mühürlerin üzeri geometrik motifler ile süslenmiştir. Erken

[159] Casanova, M., G. Pierrat-Bonnefois, P. Quenet, V. Danrey and D. Lacambre, s. 1635-1638.
[160] Mynářová, s. 63-64.
[161] Law, Randall, "Evaluating Potential Lapis Lazuli Sources for Ancient South Asia Using Sulfur Isotope Analysis", *'My Life is like the Summer Rose' Maurizio Tosi e l'Archeologia come modo di vivere: Papers in honour of Maurizio Tosi for his 70th birthday (BAR International Series).* England 2014, s. 420.

Hanedanlar III ve M.Ö. 2350-2150 tarihleri arasında yönetimde yer alan Akad Hanedanlığı dönemlerinde de lacivert taşının izlerine rastlamak mümkündür.[162]

Sumerlerin kullandığı silindir mühürler üzerinde günlük hayatta yer alan unsurlar ve mührün sahibi olan kişi hakkında bilgiler verirken, dinsel motifler ve savaş sahnelerine de tanıklık edilmiştir. Savaş sahnelerinde öne çıkan unsur ise lacivert taşı ile yapılmış olması ve vurgulayıcı bir özellik kazanmasıdır. [163]

Lacivert Taşının sanatsal değerler kapsamında arp gibi çeşitli Sumer müzik aletlerinde de kullanılarak detaysal bir işlev kazandırdığını görmekteyiz.[164] Sumer edebi değerlerinde tıpkı akik taşı gibi lacivert taşının alım-satım noktasında mitolojik bir unsur olarak *"Enmerkar ve Aratta Efendisi"* mitinde karşımıza çıkmaktadır. [165] Lacivert taşının isminin geçtiği bir diğer edebi metin ise *"İnanna'nın Ölüler Diyarına İnişi"* adlı mittir. Mit içerisinde lacivert taşının isminin geçtiği şu ifadelere yer verilmiştir; *"İnanna ölüler diyarına iner ve Ereşkigal'in lacivert taşından yapılmış olan tapınağına yaklaşır…"*[166]

Burada dikkat çeken husus ise lacivert taşı gibi değerli ve sık rastlanılmayan bir madenin edebi metin içerisinde tapınak yapımında kullanılan bir malzeme olması, tapınağa ve tapınağın sahibi olan Sumerlerin ölüm ve karanlık tanrıçası Ereşkigal'in gücünün ortaya konmasını sağlayan somut bir unsur olarak yer verilmesi olabilir. Gördüğümüz gibi Lacivert taşı dikkat çekici görüntüsü ile önemli bir maden olarak günlük hayatta mezar, heykel, silah aletleri, müzik aletlerinin vb. nesnelerin üzerinde kullanımlarının yanı sıra mitolojik değer taşıyan edebi metinlerde de yer almıştır.

---

[162] Casanova, M., G. Pierrat-Bonnefois, P. Quenet, V. Danrey and D. Lacambre, s. 1629-1631.
[163] Crawford, s. 184-214.
[164] Woolley, *The Development of Sumerian Art*, s. 79.
[165] Kramer, *Sümerler-Tarihleri,Kültürleri ve Karakterleri*, s. 357.
[166] Kramer, *Sümerler-Tarihleri,Kültürleri ve Karakterleri*, s. 203.

2.2. YENİ SUMER ÇAĞI ESERLERİ

2.2.1. Gudea'ya Ait Eserler

M.Ö. 2141-2122 tarihlerini kapsayan dönemde Gudea Lagaş kentinin kralı olarak varlığını sürdürmüş bir yöneticidir. Gudea kült yaşam formalarını yazılı bir şekilde kayda alan ilk Sumer hükümdarı olarak tarihe geçmiştir. Gudea isminin akadça eşdeğeri *"nabi'um"*dur. Lagaş kral listesine göre Gudea heykelinde *" Gu_3-de_2-a ses-ban_3-da-Ur-^{d}Ba-U_2- ka \ [...] dumu ama-na dumu ad-da nu-me-a"* [167] ifadeleri yer almaktadır. Buradan hareketle Gudea'nın anne ve babasının olmadığı anlaşılmaktadır.

"Cyl. B I 15: ensi$_2$-ke$_4$ dingir-iri-na-ke$_4$"[168] ifadesinden yola çıkarak Gudea'nın *"ensi(kral) şehrin tanrısı"*olarak kaynaklarda yer verildiğini öğrenmekteyiz. Gudea'nın aynı zamanda mitolojik anlamda *"Ningişzida"* ve *"Gatumdug*"un oğlu olarak inanıldığı düşünülmektedir.[169]

Gudea sanat alanında öne çıkmış, Girsu'da yeni bir tapınağın kurucu ismi olarak kendisini göstermiştir. Bu tapınağın kalıntıları arasında Gudea'nın heykelleri yer almaktadır. Bu heykellerin bazılarında tapınak projesinin durumunu koşullarını açıklayan uzun yazıtlar içerir. Tapınağın yapımında çok uzaklardan malzemeler getirildiği ifade edilir. Lagaş bu dönemde başka bir şehir krallığına boyun eğmemiştir. Gudea komşuları ile arasını iyi tutmuş ve bu yolda bir takım faaliyetler içerisine girmiştir. Kültürel noktada ise Gudea yazıtlarının edebi anlamda Sumerlerin simgesi olarak ön plana çıktığını öğrenmekteyiz.[170] Özellikle Gudea tarafından Sumerce dilde yazdırılmış olan "Kil Silindir" Gudea ve inanılan tanrılar karşısındaki ilişkileri ve kültürel öğeleri ele almış meşhur bir yazıttır. Silindirdeki ifadelere göre; Tanrı Enlil Sumerlerin baş tanrısı olarak görev görmekte ve onun emri ile kent tanrısı olan Ningirsu'nun Gudea'nın rüyasına girmesini istemektedir. Ningirsu rüyada kendisine has bir tapınak yaptırmasını Gudea'ya emreder. Gudea öncelikle rüyayı yorumlatır ve daha sonra bu emri yerine getirerek bir tapınak inşa eder. Silindirdeki ifadelerin sonuna gelindiğinde ise Ningirsu'nun tapınağının törenle açılış sahnesi anlatılır ve Gudea'nın Tanrı Enlil tarafından kutsanma töreninden bahsedilir.[171]

---

[167] Emelianov, Vladimir, "The Identity of Gudea as a Cultural and Historical Problem", *Kings, Gods and People-Establishing Monarchiesin the Ancient World,* Ugarit-Verlag, Münster 2016, s. 65.
[168] Emelianov, s. 65.
[169] Emelianov, s. 65.
[170] Proust, s. 56.
[171] Hrouda, s. 97.

Gudea'nın Tanrı Ningirsu ile olan ilişkileri eserler üzerine de sirayet etmiştir. Ningirsu şehrin Ana Tanrısı olarak görülmüştür. Şehre adanan heykeller esasen Tanrı Ningirsu içindir.[172] Gudea'nın yaptırmış olduğu Eninnu Tapınağının yapılması için rüyasına giren Tanrı Ningirsu'nun rüya içerisinde şu ifadeleri kullandığı Henrı Frankfort tarafından şu şekilde ifade edilmiştir;

" Ey sadık çoban Gudea
Eninnu'da benim için çalışmaya başlayacaksın
Kraliyet benim meskenim
Cennette nemli bir rüzgar çağıracağım
O sana yüksekten bir bolluk getirir
Ve ülke ellerine yayacak
Zamanın zenginlikleri üzerine
Refah eşlik edecek
Evimin temellerinin döşenmesi
Tüm büyük alanlar senin için taşacak
Dayklar ve ve kanallar senin için şişecek
Suyun yüksek zeminine yükselmeyeceği yerde
Senin için yükselecek
Yaz mevsiminde yağ bolca dökülecek
Zamanında iyi bir yün ağırlığı verecek"[173]

Genel olarak kazılarda çıkarılan Gudea eserleri incelendiği zaman huzur ve güç kombinasyonu sembolize edilmiştir. Refah ve barış ortamı korunurken, tanrılar ile olan ilişkilerde iyi tutulmaya gayret gösterilmiştir. Gudea tanrıların hizmetinde çalışan bir kral görünümü kazanmıştır. Gudea inşa ettirdiği tapınaklarda oldukça özen göstermiş, tanrılar için bütün zahmetleri göze alarak güven ve iyi niyet ilişkisi içerisinde inşa ettirmiştir. Lagaş devletinin kralı olarak görev gören ve tanrılar ile olan ilişkilerini eserlerine yansıtan, kültürel bir saha sağlayan Gudea, gerek kendi döneminde gerekse gelecek nesiller için örnek oluşturacak bir zemini meydana getirmiştir. Lagaş Kralı Gudea'ya ait eserlerin bir kısmı İstanbul Arkeoloji Müzeleri Eski Şark Eserleri Bölümde sergilenmekte iken bir kısmı da Louvre Müzesi, Berlin Müzesi, İngiltere Müzesi, Boston Güzel Sanatlar Müzesinde sergilenmektedir[174].

[172] Frankfort, s. 97.
[173] Frankfort, s. 98.
[174] Frankfort, s. 95-97.

2.2.1.1. Gudea Heykeli

Envanter No: 05215 (Fotoğraf 26)

Cinsi: Kalker

Adı: Heykel

Tanımı: Gudea

Geliş şekli: Kazı

Dönemi: Yeni Sumer

Çıkış yeri: Girsu

Müzeye Getiriş Tarihi: 1901

Ölçüleri: Gen. alt gen. 42 cm, üst gen. 36 cm, yük. 138 cm

Fotoğraf 26: Gudea Heykeli

Eski Sumer Döneminde yer alan pek çok adak heykelinde ellerin göğüs hizasında saygıyı ifade eden bir duruşta yer aldığını görmekteyiz. Aynı duruşu Sumer Kralı Gudea'nın da sergilediği heykel üzerinde açıkça ifade edilmiştir. Heykel ilk olarak Tello'da bulunmuş olup birçok parçası kırık haldedir, daha sonra bulunan parçalar birleştirilerek bir bütün haline getirilmiştir. Heykelin baş kısmı ise Berlin Müzesinde bulunan bir heykelin başının mulâjıdır.

2.2.1.2. Gudea'nın Adak Teknesi

Envanter No: 05555+6085 (Fotoğraf 27)

Cinsi: Kalker

Adı: Adak Teknesi

Tanımı: Gudea Teknesi

Özellik: Yazıtlı

Geliş şekli: Kazı

Dönemi: Yeni Sumer

Çıkış yeri: Lagaş

Müzeye Getiriş Tarihi: 1901

Ölçüleri: uz. 119 cm, Gen. ağız gen. 50 cm, yük. 72 cm

Fotoğraf 27: Gudea'nın Adak Teknesi

Tello'da bulunmuş olan Gudea'nın Teknesi ilk bulunduğu sırada parçalara ayrılmış vaziyette idi. İstanbul Arkeoloji Müzelerindeki parçaları ile Louvre müzesindeki parçaların mulâjları birleştirilerek eser bir bütün haline getirilmiştir. Eserin tapınakta yer verildiği ve teknenin üzerinde yer verilen görüntüden yola çıkarak, gökten bir yağmur boşaldığı bu yağmur sularının yağmur tanrıçaları tarafından boşaltıldığı, aşağıda ise tanrıçaların ellerindeki tuttukları vazolar ile boşalan yağmur sularını tuttukları diğer sular ile karıştırdığı görülmektedir. Tanrıçaların ayaklarını bastıkları kısım yani

teknenin alt tarafında yer alan çizgilerin bir su görünümünü sembolize ettiği inanılmaktadır. Teknenin üzerinde yer alan yazıta göre, Adak teknesi Girsu kentinin baş tanrısı olan Ningirsu için Gudea tarafından tapınağa adanmıştır.[175] Burada vurgulan bir diğer nokta ise suyun önemidir. Sumerlerdeki inanca göre; Yer ile Gök'ün çevresini kaplayan madde "Su" idi. Sumerler de yaratılış inancının kaynağını su oluşturuyordu.[176] Gudea yaptırmış olduğu tapınakların içerisini pahalı malzemeler ile süslemiştir. Bunlardan birkaçı günümüze kadar ulaşmıştır. İçlerinde yer alan bir eserde de suyun önemi yine vurgulanmıştır. "Akan Vazo" olarak adlandırılan eser bir vazo görünümünde olup eserin üzerinde su, yeryüzünü kaplayan çift akışta aşağı doğru akar ve gökten daha fazla su akışı tanrıçalar tarafından taşınan yuvarlak vazolarda tutularak ortaya çıkar.[177] Sadece "su" unsuru ile değil aynı zamanda benzer tanrıça figürü Gudea'nın Adak Teknesi'nde de ortaya çıkmıştır. Buradan hareketle ele alınan eserlerde dinsel bir görünümün yanı sıra kültürel bir devamlılığında sağlanmış olabileceğini tahmin ediyoruz.

2.2.1.3. Gudea'nın Duvar Çivileri

Gudea'nın duvar çivilerinin pişmiş topraktan yapılmış olduğu bilinmektedir. Duvar çivilerinin üzerleri yazıtlıdır ve tapınak duvarlarına baş kısımları gözükecek şekilde belli aralık ve yükseklikte asılmaktadır. Burada dikkat çeken husus Gudea'nın yaptırmış olduğu bu çivilerin adaksal simgeler içermesi, dini bir özellik taşımakta olup tapınağa bağışlanmasından dolayı tanrılara karşı olan sevgi ve saygıyı içermektedir.[178]

[175] Kızıltan, Anılır, Dönmez, Yağcı, s. 82.
[176] Gerey, s. 22.
[177] Frankfort, s. 98.
[178] Kızıltan, Anılır, Dönmez, Yağcı, s. 84.

2.2.1.4. Gudea'nın Adak Stelleri

Envanter No: 5976+6002+6101 (Fotoğraf 28+29)

Cinsi: Kalker

Adı: Stel

Tanımı: Gudea Steli

Geliş şekli: Kazı

Dönemi: Sumer/İTÇ III

Çıkış yeri: Lagaş

Müzeye Getiriş Tarihi: 1906

Fotoğraf 28: Gudea'nın Adak Steli

Fotoğraf 29: Gudea'nın Adak Steli

Gudea'nın Adak Stelleri olarak adlandırılan eserler dini nitellikte özellikler taşımaktadır. Eserin üzerindeki figürlerden hareketle tahtında oturan tanrı için bir ritüel sahnesi betimlenmiştir. Eserde tanrının etrafında yer alan kişiler tanrı için bir içki sunma (libasyon) sahnesi gerçekleştirmişlerdir. Stellerin Gudea tarafından Tanrı Ningirsu'nun tapınağına adandığı düşünülmektedir. Eserde kırık parçalar olmasından dolayı eksik kısımları Louvre ve Berlin Müzesinde yer alan mulâjlarının birleştirilmesi ile bir bütünlük kazanmıştır.[179] Sumerlerde dini ritüeller kapsamında günlük ayin ve ibadetler gerçekleştirilmiştir. Bu ritüeller sırasında rahipler ve din görevlilerin yanı sıra devletin yöneticileri de yer almıştır. Yine bu ibadetler esnasında çeşitli hayvan içerikli ya da bitki içerikli adaklar adanmıştır. Bunun yanı sıra bira, şarap ve su gibi sıvı maddelerde kullanılmıştır. Mezopotamya'da yer alan bu tür sahneler kabartma veya stel adını verdiğimiz tarihi eserlerin üzerine de yansımıştır.[180]

[179] Kızıltan, Anılır, Dönmez, Yağcı, s. 84.
[180] Kramer, *Sümerler-Tarihleri,Kültürleri ve Karakterleri*, s. 187.

2.2.1.5. Gudea'nın Tanrı Enlil'e Adağı

Envanter No: 5213 (Fotoğraf 30)

Cinsi: Diyorit

Adı: Yazıtlı Dibek Taşı

Geliş şekli: Kazı

Dönemi: Yeni Sumer

Çıkış yeri: Nippur

Fotoğraf 30: Gudea'nın Tanrı Enlil'e Adağı

5213 No'lu envanter Kral Gudea tarafından Tanrı Enlil için adanmış bir Dibek Taşıdır. Eserin üzeri yazıtlı olması sebebiyle bilgi almamızı kolaylaştırır. M.Ö. 2141-2121 yıllarına ait eser Yeni Sumer Dönemine tarihlenmektedir. Kral Gudea Tanrı Enlil'e olan saygı ve sevgisini ifade etmesi bakımından bu dibek taşını muhtemelen Tanrı Enlil'in tapınağına adamıştır. Bir başka yazıttada Tanrı Enlil ve Gudea arasındaki mitolojik anlamda bir olaydan bahsedilir. Buna göre "Ningirsu Tapınağı"nı yaptırması için Tanrı Enlil Ningursu'ya talimat vererek Gudea'nın rüyasına girmesini sağlar. Ve Gudea Ningirsu için tapınak yaptırdıktan sonra Tanrı Enlil tarafından kutsanıldığına inanılır.[181]

[181] Frankfort, s. 97.

2.2.1.6. Temel Çivi Heykelcikleri

(Fotoğraf 31)

Envanter No: 08851

Cinsi: Bronz

Adı: Heykelcik

Tanımı: Temel Çivisi

Geliş şekli: Devir

Dönemi: Yeni Sumer

Çıkış yeri: Lagaş

Müzeye Getiriş Tarihi: 1932

Ölçüleri: Uz. 19,5 cm, gen. 6,5 cm, kal. 3,8 cm

Envanter No: 00489

Cinsi: Bronz

Adı: Heykelcik

Tanımı: Temel Çivisi

Özellik: Yazıtlı

Geliş şekli: Kazı

Dönemi: Yeni Sumer

Çıkış yeri: Lagaş

Müzeye Getiriş Tarihi: 1889

Ölçüleri: Yük.: 22,5 cm

Envanter No: 00423

Cinsi: Diorit

Adı: Heykelcik

Tanımı: İnsan

Özellik: Yazıtlı

Geliş şekli: Kazı

Dönemi: Yeni Sumer

Çıkış yeri: Lagaş

Müzeye Getiriş Tarihi: 1889

Ölçüleri: Yük. 13 cm

Envanter No: 00402
Cinsi: PT
Adı: Tuğla
Özellik: Yazıtlı
Geliş şekli: Kazı
Dönemi: Yeni Sumer
Çıkış yeri: Lagaş
Müzeye Getiriş Tarihi: 1932
Ölçüleri: Uz. 30x7 cm

Envanter No: 01592
Cinsi: PT
Adı: Tuğla
Dönemi: Yeni Sumer
Çıkış yeri: Lagaş
Müzeye Getiriş Tarihi: 1894

Fotoğraf 31: Temel Çivi Heykelcikleri

İstanbul Arkeoloji Müzeleri Eski Şark Eserleri Bölümünde Yeni Sumer Dönemine ait eserlerden biriside Temel Çivi Heykelcikleri olup yanlarında yazıtlı tuğlalar ile beraber sergilenmektedir. Tuğlaların alt kısmında yere çivi çakan bir tanrı figürü vardır. Bu figürün baş kısmında külah giymiş vaziyettedir ve bronzdan yapılmıştır. Bu tanrı figürünün yanında yine başında sepetle yapıya malzeme taşıyan başka bir heykelcik yer almaktadır. Buna benzer heykelcikler tuğlaların üst kısmında da sergilenmektedir. Bu heykelciklerinin bazılarının tanrı olarak düşünülmesinin sebebi başlarındaki külahlardan kaynaklanmaktadır. Külah Mezopotamya kültüründe tanrılık simgesini işaret

etmektedir.[182] Bu heykelcilerin tapınaklarda yer alması dini bir inanış sonucu ortaya çıkan somut bir görüntü halini kapsamıştır. Tanrı Heykelciklerinin tuğlaların altında yere çivi çakar vaziyette durması, esasen inşa edilen tapınağın dayanıklılığının artacağı inancından kaynaklanmaktadır. Temel Çivi Heykelciklerinin kökeni Irak-Lagaş'ta bulunan yaklaşık M.Ö. 2450-2430'lara tarihlenen I. Enanatum dönemine dayanmaktadır. Lagaş'ta ortaya çıkarılan pek çok tapınakta benzer figürlere rastlıyoruz. Bakır veya bronzdan oluşturulmuş temel çivi heykelcikleri örneklerine M.Ö. 2400 yıllarına tarihlenen Irak- Uruk'tan çıkarılan Lugalkisalsi'nin yapı figüründe de rastlanılmıştır. Bir başka Temel Çivi Heykelciği ise yaklaşık M.Ö. 2144-2124 tarihlenen ve Irak-Girsu'dan ele geçirilen bronzdan yapılmış heykelciktir. Diğer bir heykelcik ise M.Ö. yaklaşık 2230 yıllarına ait İran-Susa'dan ortaya çıkarılmış ve kalkerden oluşturulmuş elinde yapı çivisi olan bir temel çivi heykelciğidir.[183]

Mezopotamya'ya kökenleri dayanan Temel Çivi Heykelciklerinin devamı Hititler döneminde Anadolu'da da rastlanılmıştır. Hitit dini inanışlarına göre yapılarda koruyucu tanrı görevini üstlenen bu temel çivi heykelcilerinin yapının sağlamlığı ve zenginliğini devam ettireceğine inanılmıştır. Hititlerin pek çok konuda Hattileri örnek aldığını biliyoruz. Hattilerin başkenti olan Hattuşa (Çorum-Boğazköy) belgelerinde de tapınaklara ait yapı kitabelerinde Temel Çivi Heykellerini ifade *eden "her köşe taşının (altına): tanrıça NIN.E.MLIN.UN.DU'nun bronz heykelinin konulduğu"* terimlerine rastlanılmıştır.[184]

Gördüğümüz üzere Mezopotamya'da Sumer medeniyetinde başlayan dini inançlar çerçevesinde oluşturulan Temel Çivi Heykelciği kültürü, zamanla bir etkileşim kazanarak Anadolu'ya ulaşarak Hatti ve Hittitlerdeki yerini almıştır. Hitilere geliş süreci ise Muhibbe Darga'nın görüşüne göre Toroslar'in güneyi ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi üzerinden olabilir. Yine Asur Ticaret Kolonileri Çağında madeni ürünlerin sıkça kullanılması sebebiyle Kültepe-Karum'da çıkarılan kurşun figürünlerin Temel Çivi Heykelciklerinden etkilenerek köken itibariyle Mezopotamya kaynaklı olabileceği fikri zihnimizde uyanmaktadır.[185]

---

[182] Kızıltan, Anılır, Dönmez, Yağcı, s. 85.
[183] Akdoğan, Rukiye, "Yapı-Adak Çivisi Biçiminde Bronz Tanrı-Tanrıça Çifti", *Kubaba-Arkeoloji-Sanat Tarihi-Tarih Dergisi*, 2019, s. 29.
[184] Akdoğan, s. 29-30.
[185] Ekiz, Halil Hamdi, "İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde Bulunan Üç Tanrı Heykelciği", *Arkeoloji Dergisi V,* İzmir 1998, s. 16-17.

2.2.2. Ölçü Eserler

Neolitik Dönem olarak adlandırılan M.Ö. 10.000 Bin'li yıllar insanlık tarihinin bilinen temel noktalarının meydana geldiği, avcı-toplayıcı hayattan yavaş yavaş sıyrılıp yerleşik hayata geçişin olduğu bir dönemdir. İnsanoğlunun yerleşik hayata geçmesi ile birlikte tarım faaliyetleri artmış, hayvanlar evcilleştirilmiş, sosyal anlamda komşuluk ilişkileri gelişmiştir. İnsanlar arasında bir kuvvet kazanan iletişim, ticari faaliyetler noktasında kendisini göstermiştir. Ticari hayatta insanlar birbirleri ile yaptığı alışverişlerde "Takas Usulü" olarak adlandırılan malların değiş-tokuş edilmesini gerçekleştirmiştir. Zaman ilerledikçe nüfusun artması araç gereçlerin çoğalması ticari ve ekonomik hayatta bir takım düzensizlikleri meydana getirmiştir. Bu sorunları aşmak için belirli bir standartlaştırmaya gidilmiştir.[186]

"Standart" kelimesinin Türk Dil Kurumu'ndaki karşılığı "Belli bir tipe göre yapılmış veya ayrılmış, ölçün, ölçünlü, tek biçim" olarak ifade edilirken, Ölçüm'ün ise "En, boy, hacim, süre gibi nicelikleri kendi cinslerinden seçilmiş bir birimle karşılaştırıp kaç birim geldiklerini belirtmek"[187] şeklinde ifade edilmiştir.

İlk ölçüm aletleri Mezopotamya coğrafyasında Sumerler tarafından icat edilmiş ve gelecek medeniyetler için temel bir yapı meydana getirmişlerdir. Bilinen en eski ölçümler arasında "ağırlık ve uzunluk ölçüleri" yer almıştır. Dönemin teknolojik şartlarının gelişmemesinden ötürü ilk ağırlık ölçülerinde yerleşik hayatın getirmiş olduğu tarımcılık noktasında elde edilen "tahıl" tanesi üzerinden bir ölçüm yapılmıştır. Uzunluk ölçüleri noktasında ise insanlar ölçü birimleri olarak "el, ayak, parmak" gibi vücut uzuvlarını kullanmışlardır.

Antik Mezopotamya ölçü birimlerinin kökeni Sumer Erken Hanedanları Dönemine dayanmaktadır. Her şehir krallık ve ticaret loncaları ihtiyaçlarına yönelik ölçü birimlerini kullanmaktadır. Ancak Akad Hanedanlığı döneminde bu durum değişmiştir. Çünkü Akad Kralı Naram-Sin ortak bir ölçü birimi geliştirmiştir. Akad Hanedanlığı döneminden sonra Naram-Sin'in standart ölçü birimleri kullanılmaktan vazgeçilsede III. Ur Döneminde Naram-Sin standart ölçü birimleri yeniden kullanılmaya başlanıp Babiller, Asurlular ve Persler döneminde de ortak ölçü birimi olarak kullanılmaya devam etmiştir. Konumuz ölçüler olması sebebiyle matematik bilimi ile de konunun

[186] Şeker, Sevgi ve Şeker, Fatma, "M.Ö 8. Binyıl'dan Yazının İcadına Kadar Kullanılan Muhasebe Sistemi: Tokenler", *Uluslararası Muhasebe Ve Finans Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 2019, s. 109.

[187] https://sozluk.gov.tr/

bağlantısı vardır. Erken Hanedanlar Dönemi (M.Ö. 2900-2300) metroloji ve matematik bilimlerinin çözümleri oldukça zor ve karmaşıktır. Bu yüzden tek bir sistem olarak ele alınmıştır. Bu dönemde henüz bir rakam yoktur. Bu yüzden metrolojik ölçümler semboller üzerinden ele alınmıştır. Mesela bir hayvan için ya da bir hafta için farklı bir sembol kullanılmıştır. Bu durum her farklı nesne veya oluşum için farklı sembolleri meydana getirmiştir ve karmaşık bir oluşum içerisine girmiştir. Genel manada uzunluk hacim ve kütle, arpa buğday su veya yağ ile doldurulmuş "gur" adını alan teorik olarak belirlenen bir küpten hesaplamalar yapılmaktadır. Bu küpe verilen isim "gun_2" olarak bilinmektedir ve gur küpünün kütlesi olarak tanımlanır. Naram-Sin döneminde ise tek bir standartlaşmaya gidildiği için yapılan işlemlerde daha kolaylık sağlanmıştır. Krallığın gur-küp ile Akadca-Sumerce ile yazılışı "Lu_2.GAL.GUR" şeklindedir. Diğer tüm birimlerde hesaplanabileceği "6 m x 6 m x 0,5" su teorik küpü olarak bilinmektedir.[188]

Mezopotamya'da ölçümlerin yapıldığı alanlar olarak mimari noktada gelişmiş tapınakları gösterebiliriz. Bu tapınaklarda bazı ölçüm yöntemleri kullanılmıştır. Buna örnek çalışmalardan birisi ise M.Ö. 3200'lerde Uruk Tanrıçası olan İnanna'nın tapınağıdır. Tapınağın yöneticileri ve muhasebecileri uzun zaman tapınağın işletimi ve maliyatını kayıt altına almak için belirteçler yani kil tokenleri kullanmışlardır. Kil tabletlerin yüzeyleri hesaplama yapmak için uygundu ve muhasebecilerin hesaplama yaptıkları nesneler için çeşitli piktogram ve semboller çizmişlerdir ve çok sayıda farklı numara ve metrolojik sistemler kullanmışlardır.[189]

Babiller tarafından da bazı ölçü birimleri kullanılmıştır. "Uzunluk için Kuš (kübit), alan ve hacim için Sar (bahçe arsa), kapasite için Sila ve ağırlık için mana(mina)"[190] şeklinde idi. Eski Babil döneminde kullanılan uzunluk, alan, ağırlık ve hacim için kullanılan ölçü sistemleri III. Ur Dönemi kullanılan ile aynıydı. Hatta Mezopotamya'da ölçü sistemleri M.Ö. IV. Bin yılın sonunda proto-okuryazar olan Sumer toplumuna kadar gidiyordu. Tüm Sumer ve Eski Babil ölçü sistemi 60'lı sayı sistemini kullanmıştır. Bu sistem düzenli olarak çalışmıştır çünkü hata oranı düşüktür.[191]

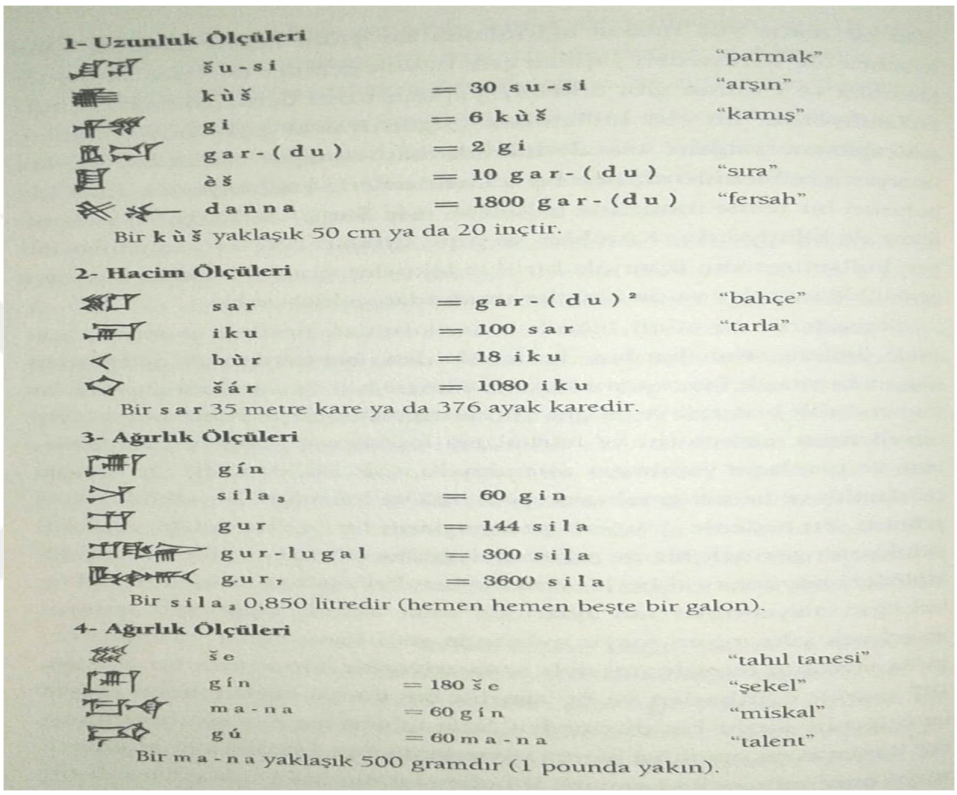
[188] https://en.wikipedia.org/wiki/Ancient_Mesopotamian_units_of_measurement

[189] Katz, Victor J, *The Mathematics Of Egypt, Mesopotamia, China, India and Islam A Sourcebook.* Princeton University Press, United Kingdom 2007, s. 63-64.

[190] Bucher, Jay L, "The Metrology Handbook", *The Measurement Quality Division*, United States of America, s. 4.

[191] Friberg, Jöran, *A Remarkable Collectıon Of Babylonıan Mathematıcal Texts*, Springer Scinence+Business Media LLC, Sweden 2007. s. 101.

Sumerler aynı zamanda 60'lık sayı sisteminin de kurucusu idiler ancak onlar sıfır (0) rakamını bilmiyorlardı. Pek çok bilimsel alanda 60'lı sayı sistemi kullanılarak çalışmalar yapılmış, Babil Akad ve Asur gibi medeniyetlerde bu sistemi kullanmışlardır.[192]

1- Uzunluk Ölçüleri

šu-si		"parmak"
kùš	= 30 su-si	"arşın"
gi	= 6 kùš	"kamış"
gar-(du)	= 2 gi	
èš	= 10 gar-(du)	"sıra"
danna	= 1800 gar-(du)	"fersah"

Bir kùš yaklaşık 50 cm ya da 20 inçtir.

2- Hacim Ölçüleri

sar	= gar-(du)²	"bahçe"
iku	= 100 sar	"tarla"
bùr	= 18 iku	
šár	= 1080 iku	

Bir sar 35 metre kare ya da 376 ayak karedir.

3- Ağırlık Ölçüleri

gín		
sila₃	= 60 gin	
gur	= 144 sila	
gur-lugal	= 300 sila	
gur₇	= 3600 sila	

Bir sila₃ 0,850 litredir (hemen hemen beşte bir galon).

4- Ağırlık Ölçüleri

še		"tahıl tanesi"
gín	= 180 še	"şekel"
ma-na	= 60 gín	"miskal"
gú	= 60 ma-na	"talent"

Bir ma-na yaklaşık 500 gramdır (1 pounda yakın).

Kaynak: Samuel Noah Kramer-"Sümerler-Tarihleri, Kültürleri ve Karakterleri" İstanbul 2016 s. 144

Yukarı'daki tabloda Sumerlere ait bazı ölçü terimlerine rastlamaktayız. İlk defa Sumerler tarafından icat edilip kullanılmış olan bu ölçü terimleri "Asur Ticaret Kolonileri Çağı" olarak adlandırdığımız döneme kadar kullanımı uzanmış ve arkeolojik kazılarda bulunan Kayseri-Kültepe Tabletlerinde dahi Sumer ölçü birimleri sık sık ticari ve günlük hayattaki belgeler üzerinde yerini almıştır.

[192] Friberg, s. 5.

2.2.2.1. Ağırlık Ölçüleri

Neolitik Çağ'dan itibaren insanların yerleşik hayata geçme süreci hızlanmış ve bu durumda beraberinde bazı hususları meydana getirmiştir. İnsanın bulunduğu coğrafi alanı tarımsal faaliyetler ile kullanmaya başlaması ile birlikte ekme ve biçme faaliyetleri artmış ve bu işleri yerine getirirken sosyal birlik anlayışı gelişmiş ve yardımlaşarak bu faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Zaman ilerledikçe nüfusun çoğalması, elde edilen ürünlerin artması, ticari hayatın meydana gelmesi ile birlikte bir takım metrolojik unsurları kullanma noktasına gidilmiştir. İlk ölçümler ilkel yöntemler ile sürdürülürken Sumerler döneminde daha bilimsel bir nitelik kazanmıştır.

En eski ağırlık aletlerinin çıkarıldığı başlıca Mezopotamya şehirleri arasında Nippur ve Ur Kentleri gelmektedir. Özellikle Leonard Woolley'in 1922-1934 kazılarında 460'dan fazla ağırlık ölçüsü ortaya çıkarılmıştır. Ur ve Nippur'da bulunan ağırlıklar birbirine benzer nitelikte idi. Ur'da çıkarılmış ağırlıkların % 47'si Hematit taşından yapılmıştır. Hematit'in ağırlık yapımında kullanılmasının başlıca sebebi dayanıklı olması ve içine sıvı geçirmez olmasından kaynaklanıyor. Fakat burada şöyle bir ayrım vardır. Hematit 80 gr ve altındaki ağırlıklarda %53.9 oranında kullanılırken, 80 gr ve üzeri ağırlıklarda % 4.2 oranında kullanılmıştır. Ağırlık ölçü aletleri yapımında Hematitten sonra yoğun olarak Kireçtaşı kullanılmıştır. Ağırlık aletlerinde kil fazla tercih edilmemiştir. Nedeni ise kilin sıvı geçirebileceği ve kırılma ihtimalinin yüksek olması olabilir. Bununla birlikte bölgelerde bulunan hammaddelerin farklılık göstermesi ağırlık ölçülerinin yapımı noktasında kullanılan taşlarda farklılık göstermesine neden olabiliyor.[193]

Sumerler tarafından icat edilen ölçme sistemleri III. Ur döneminden itibaren ortak birimler olarak kullanılmıştır. Bunun asıl sebebi günlük hayatta tüccarlar arasında veyahut halk arasında meydana gelen karışıkları önlemektir. Sumerlerin icat etmiş olduğu ağırlık uzunluk gibi metrolojik listelerin çoğunu Babil döneminden kalan okullarda eğitim amaçlı kullanılan listelerden öğrenebiliyoruz. Bu listelerin öğrencilere eğitim verme amacının yanı sıra öğretmenler tarafından metrolojik sistemler hakkında not tutma özelliğide mevcuttur. Ağırlık ölçme sistemlerine örnek olarak Sumerce terimler şunlardır;[194]

---

[193] Hafford, B. William, "Weighing İn Mesopotamia The Balance Pan Weights From Ur", *Akkadıca,* 2012, s. 22-32.

[194] Chambon, Gregory, "Numeracy and Metrology", *Oxford Handbook Of Cuneiform Cultures,* Newyork 2011, s. 56-57.

1 şeqel = gin_2 = 8 gr

1 mina = ma-na = 500 gr

60 şeqel = 1 Mina = 500 gr

60 Mina = 1 Talent = 30 kg

Buradaki birimlerinden anladığımız kadarıyla ölçme sistemlerin de Sumerlerin icat etmiş olduğu 60'lık sayı sistemi kullanılmıştır. 1 mina 1 şeqel'den daha büyük oranlıdır. 60 mina ise ancak 1 Talente denk geldiği için ölçü olarak Talent daha büyüktür.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri Eski Şark Eserleri Bölümünde sergilenen bazı ağırlık eserler mevcuttur. Asur, Babylon, Nippur, Tello, Sipar, Bismaya, El Ohaymır'da ortaya çıkarılmış bu ağırlık eserler; Ördek Biçimli Ağırlık, Midye Kabuğu Biçimli Ağırlık, Silindir Formlu Ağırlık olmak üzere 3 sınıfa ayrılmıştır. Bu ağırlık ölçüler bilinen en eski ağırlıklar arasında yer almaktadır. Mezopotamya'da kullanılmış ağırlık eserler Anadolu'da Acemhöyük ve Kaniš bölgelerinde çıkarılmış ağırlık eserler ile benzerlik göstermektedir. Bu durum Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Asurlu tüccarların Mezopotamya'dan yazıyı Anadolu'ya taşıdığı gibi çeşitli ağırlık ölçülerinide taşındığının bir göstergesi olabilir.[195]

[195] Kızıltan, Zeynep ve Zeyrek, Turgut H., "İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nden Seçilmiş Mezopotamya Ağırlıkları" *Anadolu Araştırmaları,* Cilt XVIII, Sayı 1, İstanbul 2005, s. 15-17.

2.2.2.1.1. Ördek Biçimli Ağırlık

Baktığımız zaman Babil Dönemine ait olan "Ördek Biçimli Ağırlık" eserlerin kökeni esasen Mezopotamya'da III. Ur Dönemine dayanmaktadır. (Fotoğraf 32) Bu ağırlıklar Sumer döneminde icat edilmiş olup Eski Babil Döneminde (M.Ö. 13. yy.) yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. [196] Babylonia Tipi ağırlıkların M.Ö. II. binden itibaren ise Anadolu ve İran'da da kullanıldığı ele geçirilen buluntular sayesinde tespit edilmiştir.[197] Ördek motifi Mezopotamya bölgesi içerisinde karakteristik bir özelliğe sahiptir. Ancak Babil ve çevresinde çok fazla örneğine rastlanıldığı için "Babylonia Tipi" olarak arkeolojik kayıtlarda yer almaktadır. Ördek Biçimli Ağırlıklara dair ilk buluntulara Çağar Pazar, Tel Brak bölgelerinde Cemdet Nasr Döneminde rastlanılmıştır. M.Ö. II. Binden itibaren yapılan ağırlık eserlerde *"diyorit, kalker taşı, mermer gibi taşlar, bituman, bazalt, hematit, agat, melahit gibi yarı değerli taşlar"*[198] kullanılmıştır. Hayvan şekli ele alınarak yapılan ağırlık eserler Achaemenid dönemi sonlarına (M.Ö. VII.- IV. Yüzyıl) kadar farklı formlarda kullanıldığı çeşitli belgeler vasıtası ile tespit edilmiştir. Hayvan biçimli ağırlıkların kullanımlarının yanı sıra kültürel anlamda bir motif geleneği de nesilden nesile aktarılmıştır.[199] Ördek Biçimli Ağırlıklar her ne kadar Mezopotamya coğrafyasında ortaya çıkmış olsa da Asur Ticaret Kolonileri Çağında da, Asurlu tüccar vasıtası ile Anadolu'ya getirilmiş ve Anadolu halkının da kullanımına sunulmuştur.[200]

İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde esasen birden fazla ördek biçimli ağırlık eser mevcuttur. Bu eserlerin boyut ve ağırlıkları, yapımında kullanılan malzemeler farklıdır. Genel olarak kullanılan malzemeler arasında Bazalt, Kireçtaşı, Diyorit, Kalker Taşı, Mermer, Bronz, Hematit, Arduaz gibi değerli taşlar kullanılmıştır.[201]

İstanbul Arkeoloji Müzelerinde sergilenen ördek biçimli ağırlık eserler arasında en belirgin örnek ise 7878. No'lu ağırlık eserdir. (Fotoğraf 32a) 1914 yılında müzeye getirilen eserin cinsi bazalttır. Ölçüleri: Yükseklik: 24 cm, Uzunluk: 41 cm, Genişlik: 23,5 cm'dir. Ağırlık Babilli Rahip Muşallim Marduk'a aittir. Marduk'un yazıtındaki belirmelere göre bu ağırlığın ölçüsü 60 mina (1 Talent) ağırlığında yani 30 kg olarak yer almaktadır. Mezopotamya'da çeşitli taşlardan farklı ölçülerde yapılmış ağırlık ölçüleri

[196] Kızıltan, Anılır, Dönmez, Yağcı, s. 89.
[197] Kızıltan & Zeyrek, İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nden Seçilmiş Mezopotamya Ağırlıkları, s. 38.
[198] Kızıltan & Zeyrek, İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nden Seçilmiş Mezopotamya Ağırlıkları, s. 38.
[199] Kızıltan & Zeyrek, İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nden Seçilmiş Mezopotamya Ağırlıkları, s. 39.
[200] https://www.peramuzesi.org.tr/Eser/Uyuyan-Ordek-Bicimli-Agirliklar/55/2,
[201] Kızıltan & Zeyrek, İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nden Seçilmiş Mezopotamya Ağırlıkları, s. 37-39.

mevcuttur. Bunlardan en yaygın kullanılanı ise başını arka tarafa çevirip uyuyan ördek heykelcikleri idi. Ördek biçimli ağırlıklarda ölçü birimleri tahıl tanesine göre ayar verilmiştir. Örneğin 8,36 gr ağırlığında yer alan bir gümüş Šeqel, 180 tahıl tanesinin ağırlığına karşılık gelmekteydi. Paranın henüz icat edilip kullanılmadığı alışverişlerde takas sisteminin uygulandığını biliyoruz. Bu takas usulü sisteminde de mallar gümüş-seqel birimleri sağlanmıştır.[202]

Fotoğraf 32: Ördek Biçimli Ağırlıklar

Fotoğraf 32a: Ördek Biçimli Ağırlık (7878 no'lu envanter)

[202] Kızıltan, Anılır, Dönmez, Yağcı, s. 89.

2.2.2.1.2. Midye Kabuğu Biçimli Ağırlık

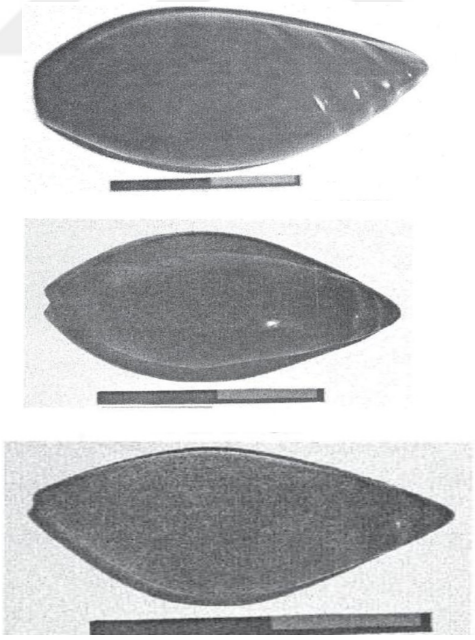
İstanbul Arkeoloji Müzeleri Eski Şark Eserleri Bölümünde sergilenen ve Midye Kabuğu görüntüsünü andıran 7281-7282-7283 no'lu olmak üzere 3 ayrı envanter mevcuttur. (Fotoğraf 33) Bu ağırlıklar Hematit taşından yapılmış olup 1894'de Sippar (Abu Habba)'da ortaya çıkarılmıştır. Eserlerin ölçüleri şu şekildedir;

7281 no'lu eserin ölçüleri: Yükseklik: 1,8 cm, Uzunluk: 3,8 cm, Genişlik: 2,5 cm, Ağırlık: 41,23 gr

7282 no'lu eserin ölçüleri: Yükseklik: 1,3 cm, Uzunluk: 3 cm, Genişlik: 2,1 cm, Ağırlık: 17,99 gr

7283 no'lu eserin ölçüleri: Yükseklik: 1,1 cm, Uzunluk: 2,5 cm, Genişlik: 1,6 cm, Ağırlık: 8,60 gr

Midye Kabuğu Biçimli Ağırlık eserlerin tabanı düz, arka kısmı geniş, ön kısmı yani baş tarafı incelerek sivrileşen bir görüntü mevcuttur. Eserlerin üzerinde ön kısmında derin çizgiler mevcuttur.[203]

Fotoğraf 33: Midye Kabuğu Biçimli Ağırlıklar

(Kızıltan, Zeyrek, İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nden Seçilmiş Mezopotamya Ağırlıkları)

[203] Kızıltan & Zeyrek, İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nden Seçilmiş Mezopotamya Ağırlıkları, s. 39-41.

2.2.2.1.3. Silindirik Formlu Ağırlık

İstanbul Arkeoloji Müzeleri Eski Şark Eserleri Bölümünde sergilenen Silindirik Formlu Ağırlıklar kendi içinde "Silindir Biçimli Ağırlıklar, Uçlara Doğru Toplanan Silindirik Ağırlıklar, Baş Kısımları Yuvarlatılmış Ağırlıklar, Bikonik Ağırlıklar, Diğer Ağırlık Tipleri" olmak üzere 5 bölüme ayrılmıştır. (Fotoğraf 34) Turgut H. Zeyrek ve Zeynep Kızıltan'ın yazmış olduğu "İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nden Seçilmiş Mezopotamya Ağırlıkları" adlı makalede İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde bulunan Silindirik Formlu Ağırlıklara örnek 28 ağırlık tespit edilmiştir. Bu ağırlıklar Asur, Nippur, Sippar, Tello gibi şehirlerde 1891-1892-1894-1903-1905-1906 yıllarında ortaya çıkarılmıştır. Her birinin envanter numarası farklıdır. Eserlerin çoğunluğu Hematit taşından yapılmış olup ağırlıkları 1.09 gr ile 474 gr arasında değişmektedir. Aynı zamanda uzunluk, genişlik ve yükseklik ölçüleri olarakta birbirinden farklıdır.[204]

Bu tür ağırlıkların gramlarının düşük olmasının sebebi tahıl tanesi üzerinden hesap yapılmasından kaynaklanıyor olabilir. Mezopotamya'da tarımın insanların geçim ve besin kaynağı olarak kullanılması ağırlık ölçülerindeki hesaplama yöntemlerine etki ettiğini öğreniyoruz.

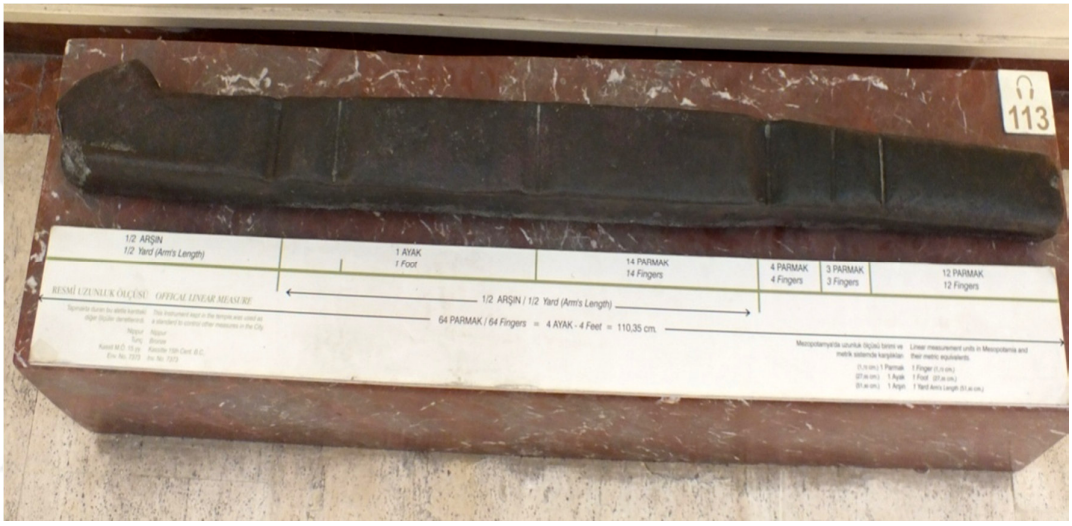

Fotoğraf 34: Silindirik Formlu Ağırlıklar

[204] Kızıltan & Zeyrek, İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nden Seçilmiş Mezopotamya Ağırlıkları, s. 42-60.

2.2.2.2. Uzunluk Ölçüsü

Sumerlerin metrolojik icatların kökeni noktasında imzasının olduğu önemli eserlerden biriside Uzunluk Ölçüsüdür. İstanbul Arkeoloji Müzeleri Eski Şark Eserleri Bölümünde sergilenen 7373 No'lu envanter eser bir uzunluk ölçüsüdür ve Kassit dönemine ait olup M.Ö. 15 yy.'a tarihlendirilmektedir. (Fotoğraf 35)

Fotoğraf 35: Uzunluk Ölçüsü

Eserin Babil Dönemine ait olduğu düşünülse de temel formları Sumer döneminde oluşturulmuş ve Babillere aktarılmıştır. Eserin ortaya çıktığı şehir Nippur Kenti'dir. Uzunluk Ölçüsünün yapımında kullanılan malzeme Tunç'dur. Resmi bir uzunluk ölçüsü olup kentte yer alan diğer ölçüler denetlenebilmekteydi. Bu eserin aynı zamanda adak mahiyetinde tapınağa adandığı düşünülmektedir. Ölçünün "ayak" ve "parmak" uzunluğuna göre belirlendiği düşünülmektedir ve dikey çizgiler ile bölümlere ayrılmıştır. 7373 No'lu envantere göre; 1 Nippur Arşını: 51,80 cm, bir ayak 27,65 cm, bir parmak 1,72 cm olarak eser üzerinde belirtilmiştir. Bir arşında 30, bir ayakta 16 parmak var olduğu hesaba katılarak bir ölçüm yapılmıştır ve ölçünün toplam uzunluğu 110,35 cm olarak kayda geçmiştir. 110,35 cm'de 4 ayak yani 64 parmağa karşılık gelmiştir. Eserin üzerindeki yazıt silinmiş olduğundan dolayı okunamamıştır.[205] Eserin tunçtan yapılmış olmasının nedenini Tunçun sağlam ve dayanıklılığın süresinin uzun

[205] Kızıltan, Anılır, Dönmez, Yağcı, s. 89.

olabileceğinden kaynaklanmaktadır. Burada dikkat çeken bir diğer husus ise uzunluk hesaplamasında kullanılan vücudun uzuvları noktasındadır. Henüz bilimin yeterince gelişemediği dönemlerde ölçüm ve hesaplamalarda insan vucudunun uzuvları kullanılmıştır.

Uzunluk ölçümleri ile alakalı bilgiler tespit edeceğimiz ilk kaynaklar arasında okul tabletleri yer almıştır. Okul tabletleri içerisinde metrolojik listeler yer almıştır. Bu listelerde uzunluk ölçülerine yönelik terimler ve miktarlar belirtilmiştir. Okul tabletleri noktasında ve bir kültür merkezi olarak nitelendirebileceğimiz kent olan Nippur, metrolojik kaynakları tespit edebilmemiz açısından önem arz eder. Nippur okullarında verilen matematik derslerinde öğrencilere eğitim vermek amacıyla çeşitli alıştırmalar yapılmıştır. Bu alıştırmalar üzerinde metrolojik unsurlar barından uzunluk ölçüleri ile alakalı veriler tespit edilmiştir.[206] Uzunluk ölçüleri ile alakalı aşağıdaki tabloda[207] bazı bilgiler tespit edilmiştir;

Birim	**Oran**	**Sumerce**	**Akadça**
Tahıl (tane)	1/180	še	uṭṭatu
Parmak	1⁄30	šu-si	ubānu
Ayak	2⁄3	šu-du$_3$-a	šīzu
Arşın	1	kuš$_3$	ammatu
Adım	2	ĝiri$_3$	šēpu
Kamış	6	gi	qanû
Kol	12	nindan	nindanu
İp	120	eše$_2$	aslu

Tablodan yola çıkarak Sumerlere ait uzunluk ölçüleri ile alakalı şunları söyleyebiliriz; Sumerlerde kullanılan 1 kuš$_3$ (Arşın) günümüzde yaklaşık 50 cm'e denk gelmektedir. [208]

[206] Proust, Christine, "Mesopotamian Metrological Lists And Tables: Forgotten Sources", *Looking at It from Asia: The Processes that Shaped the Sources of History of Science, Boston Studies in the Philosophy of Science 265,* Springer Science+Business Media B.V, France 2010, s. 245-267.
[207]Tablo Kaynağı: https://en.wikipedia.org/wiki/Ancient_Mesopotamian_units_of_measurement (Erişim Tarihi:24/04/2020)
[208] Kramer, *Sümerler-Tarihleri,Kültürleri ve Karakterleri*, s. 144.

30 šu-si (parmak) = 1 kuš$_3$ (Arşın) = 50 cm

2 kuš$_3$ (Arşın) = 1 ĝiri$_3$ (Adım) = 100 cm = 1 metre

6 kuš$_3$ = 1 gi = 300 cm = 3 metre

12 kuš$_3$ = 1 nindan (Kol) = 600 cm = 6 metre

120 kuš$_3$ = 1 eše$_2$ = 6000 cm = 60 metre

İfadelerde görüldüğü gibi çeşitli uzunluk ölçüsü birimleri vardır. Uzunluk arttıkça birimlerin isimlerinde de değişiklik görülmüştür. Birimlerin Sumerce ve Akadca isimleri farklıdır ancak oranlar aynıdır.

Sonuç olarak insanların konar-göçer hayattan yerleşik hayata geçmesi bir takım bilimsel faaliyetlerin gelişmesinde önemli bir zemin hazırlamıştır. Yerleşik hayata geçiş ile birlikte nüfus artmış ve bununla birlikte daha çok ürün talebi olmuş, tarım ve hayvancılık gelişmiş, komşuluk ilişkileri artmış ve ticari münasebetler yavaş yavaş etkin bir rol oynamaya başlamıştır. Tüm bunların sonucunda insanların gerek günlük hayat gerekse ticari hayat noktasında işlerini kolaylaştıracak ağırlık ve uzunluk ölçümleri ilk olarak Sumerler tarafından ortaya çıkarılmıştır. Sumerlerin icat ettiği bu aletler, M.Ö XIII. yy. Babil Döneminde de geliştirilerek insanlar tarafından yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır.

Tüm bu bilimsel keşifler de Sumerlerin imzasının olması onların bilime ve ilime ne kadar önem verdiğinin bir kanıtıdır. Sumerlerin temelini attığı bu keşifler ilk olarak Mezopotamya coğrafyasında kullanılmış ardından doğal hayat içerisinde meydana gelen göçler, ticari münasebetler, savaşlar olmak üzere yüzyıllar geçtikçe pek çok coğrafi bölgeye yayılarak farklı ülkelerde farklı insanların üzerine yeni fikirler ekleyerek günümüz modern bilim sisteminin oluşmasında etkin bir rol oynamıştır.

2.3. ÇİVİ YAZILI BELGELER

Tarihi devirler incelendiği zaman elbette yazının icadı evrensel bir buluşun temelini meydana getirmiştir. Öyle ki binlerce yıldır varlığını farklı şekillerde farklı bölgelerde korumaya devam etmektedir. Çivi yazısının henüz icat edilmediği dönemlerde insanlık mağara duvarlarına bir takım resimler çizerek kendi varlığının izlerini yaşatmıştır. Mağara duvarlarına çizilen resimler ve şekiller görselliğe dayalı olup ağırlıkla avcı-toplayıcı bir hayatın görüntüsünü kazandırmıştır. Tarihler ilerledikçe insan hayatında bir takım gelişmeler meydana gelmiş, yazı mağara duvarlarından çıkıp çeşitli taşların, kil tabletlerin üzerine kazınmaya başlanmıştır. Öyle ki ilk başta bir resim görüntünü andıran işaretler zamanla 90 derecelik bir açıyla sola doğru yatırılıp çizgileşerek çivi yazısı görüntüsünü kazanmıştır.[209] Bu süreç elbette kolay olmamış, "Piktograf", "Geç Piktograf", "Erken Çivi", "Klasik Asur" olmak üzere çeşitli evrelerden geçmiştir.

M.Ö. 4000'lerde Mezopotamya coğrafyasında varlık gösteren Sumerler çivi yazısınının icadı noktasında temel mahiyette çalışmalar gerçekleştirmişler ve kendi dönemleri hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlayan kilden elde edilen tabletleri meydana getirmişlerdir. Yazının ortaya çıkış süreci ilk olarak koyun keçi gibi bazı ticari hayatta da kullanılan hayvansal unsurları ve buğday arpa gibi tarımsal unsurları kayıt altına alma isteğiyle olmuştur.[210]

Çivi yazısının keşfedildiği ilk Sumer şehirleri arasında Uruk kenti vardır. Uruk'ın IV. tabasında çıkarılan tabletler en eski çivi yazılı tabletlerdir ve genellikle rakamsal ifadelerden oluşmaktadır. Rakamların olması iktisadi içeriklerin ağırlıklı olduğu yönündedir. Fara okul tabletlerinden anlaşıldığı kadarıyla Cemdet Nasr döneminden itibaren Sumerlerde "tablet evi" adı verilen okullarda Sumerce çivi yazısının öğretim ve yayılma süreci başlamıştır.[211] Sumerlerin M.Ö. 4000'lerin sonlarında meydana getirdiği çivi yazısı, M.Ö. 3000'lerin ortalarında son oluşumunu tamamlamıştır ve M.S. I. Yüzyıla kadar Sumerler başta olmak üzere, Akadlar, Babiller, Asurlular gibi pek çok medeniyet tarafından kullanılmıştır.[212]Sumerce çivi yazılı metinleri ile ilgili olarak İstanbul Arkeoloji Müzeleri Eski Şark Eserleri Bölümünde sergilenen bilimsel, edebi, hukuki ve çeşitli krallıklara ait pek çok envantere ulaşmaktayız.

---

[209] Hrouda, s. 91.
[210] Crawford, s. 203.
[211] Kınal, Füruzan, "Çivi Yazısının Doğuşu ve Gelişmesi", *Tarih Araştırmaları Dergisi,* Ankara 1969, s. 5-6.
[212] Crawford, s. 206-207.

2.3.1. Bilimsel Konu İçerikli Belgeler

2.3.1.1. Zehirlenme İle İlgili Bir Tıbbi Reçete

Ni 178 no'lu envanter belge Nippur'da bulunmuştur. Eski Babil Dönemi M.Ö. 18 yüzyıla aittir. Tablet içerisinde bir zehirlenme karşısında ilaç ve sihir ile yapılan bir tedavi metodundan bahsetmektedir. Tabletin ön yüzünde 8 türde reçete verilirken arka yüzünde ise sihir ile yapılan tedaviden bahsetmektedir. (Fotoğraf 36)

Fotoğraf 36: Zehirlenme İle İlgili Tıbbi Bir Reçete

Tablet üzerinde geçen ilaç yöntemleri şunlardır;

> *"Hardal, fıstık, tatlı karıştırılmış içki, kavrulmuş arpa, kekik ve BARİBATU otunu küçük bir tas içinde şarapla karıştırarak derinin üzerine saracaksın. O (adam) yaşayacaktır."*[213]
>
> *"Bir dikenli keberenin filizini, bir şimşirin filizini, bir ŞALALU kamışının filizini, bir dikenin filizini, bir kızılcık filizini, bir kamış yaprağını, bir kamış ve rezene kökünü bir arada ufalayacak ve yağ içinde karıştıracaksın. Sürekli olarak, ağrı dininceye kadar ona(hastaya) süreceksin, o yaşayacak."*[214]

Ni 178 no'lu tablet esasen Eski Babil dönemine aittir. Ancak Mezopotamya coğrafyasında tıp ve eczacılık konusunda Sumerler temel bir zemin hazırlamışlardır. İlim ve bilim faaliyetleri Sumerlerden Akadlara, Babillere ve pek çok medeniyete taşınmıştır. Bu hususdan dolayı tezimiz içerisinde bu tablet örneğine de yer verme gereği duyduk.

Mezopotamya pek çok medeniyetin ortaya çıktığı bir bölge olmasının yanı sıra pek çok biliminde ortaya çıktığı ve geliştiği bir bölgedir. Bu bilim dallarından biriside Tıp ve Eczacılık'tır. Tıp ve eczacılık Mezopotamya tarihinde ilk olarak Sumer kaynaklarında yer alan konular olmuşlardır. M.Ö. üçüncü bin yılın sonlarına doğru tıbbi reçeteleri bir araya getiren Sumerli hekimler ve öğrencileri bir kaynak hazırlamışlardır. Bu kaynak en eski tarihli "*elkitabı*" olarak tarihi kayıtlara geçmiştir. Tabletin çevirisi ise 1953'te Samuel Noah Kramer tarafından yapılırken, kimyasal ve teknolojik sürecin işlenmesi ise kimyager Martin Levey tarafından yapılmıştır.[215]

Mezopotamya coğrafyasında hekimler için 'A.ZU' kelimesi kullanılmıştır. A.ZU kelimesinin Akadca karşılığı ise 'asû'dur. Bu kelimelerin kökeni ise Mezopotamyalı hekimlerin suya bakarak hasta hakkında bir tedavi sürecini incelemesinden kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda Mezopotamya'da tıp ve dini konularında bir arada olması rahip ve büyücülerinde etkin rol oynamasını sağlamıştır. Rahip ve büyücüler için ise Akadca 'āšipu' kelimesi kullanılmıştır.[216]

Sumerli bir hekim hasta için gereken ilacı hazırlarken "bitkisel, hayvansal ve madensel" olarak üç temel kaynaktan yararlanıyordu. Fakat çoğu ilaç bitkilerden yapılmaktaydı.

---

[213] Kızıltan, Anılır, Dönmez, Yağcı, s. 157.
[214] Kızıltan, Anılır, Dönmez, Yağcı, s. 157.
[215] Kramer, Samuel Noah, *Tarih Sümerde Başlar,* Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1998, s. 86-87.
[216] Mandacı, Ebru, "Eski Mezopotamya'da Tıp", *History Studies International Journal of History,* Cilt 5, Sayı 5, 2013, s. 109.

Bu bitkiler arasında şunlar yer almaktadır; *"hıyarşember, mersin, şeytantersi, kekik gibi bitkiler; sögüt, armut, köknar, incir ve hurma gibi ağaçlar"*[217]

Sumerli hekimler hastanın tedavisine yönelik dışarıdan sürülen krem tarzında merhemler ya da merhemden süzülmüş sıvılar ile tedavi etmekteydi. İlaçların bazıları ise toz haline getirilerek bira içeceği gibi sıvıların içerisine katıp hastalara içirtilirdi. Sumerli hekimler tıp ve eczacılık alanında önemli yol kat etmelerine rağmen ilaçların hangi hastalıklara iyi geldiğini ve ilaçların ne miktarda ve ne sıklıkla kullanacağını pek belirtmemişlerdir.[218]

Mezopotamya Tıbbı ile alakalı olarak bazı hastalıkların ardında çeşitli tanrıların olabileceği düşünülmüştür. Aynı zamanda hastalıkların çoğunun işlenen bir günah sonucunda zuhur etmesi olarak düşünülmüştür.[219]

Mezopotamya coğrafyasında tıbbi konuları çeşitli reçeteler vasıtası ile öğrenmemizin yanı sıra kanunlar vasıtası ile de öğreniyoruz. Bu kanunlardan en dikkat çekeni ise ""*Hammurabi Kanunları*"dır. Kanunun 215. Maddesi gereğince hekimlerin ameliyat yapabildiği ve bu ameliyat esnasında nasıl bir yöntem ve aletler kullandığını öğreniyoruz. Eğer hekim ameliyatı başarılı bir biçimde gerçekleştirirse alacağı para ödülü de belirtilmiştir. 215. Maddeye göre;

> *"Eğer bir hekim, ağır yaralı bir adamı bronz neşterle ameliyat edip, adamın hayatını kurtarırsa (yaşatırsa) veya adamın alnını veya şakağını bronz neşterle açıp, adamı yaşatırsa 10 Şekel gümüş alacaktır."*[220]

Fakat 218. Madde gereğince hekim hastayı ameliyat etmesi sonucunda bir başarısızlığa uğrarsa, hekim için risk teşkil edecek bir kanun maddesi ile karşı karşıyayız. 218. Maddeye'ye göre;

> *"Eğer hekim, ağır yaralı adamın bronz neşterle üzerinde çalışıp adamın ölümüne sebep olursa veya adamın göz bölgesini bronz neşterle açıp, adamın gözünü kör ederse, (hekimin) bileklerini keseceklerdir."*[221]

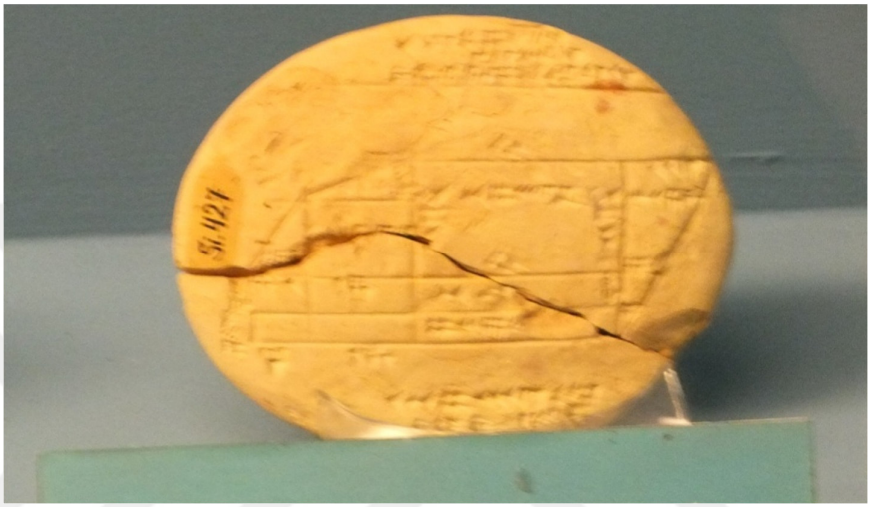
Kanun maddelerinden hareketle Mezopotamya'da hekimlerin büyük bir sorumluluk ve risk altında oldukları bir gerçektir. İmkânların kısıtlı olmasına rağmen hekimlerin çaba göstermesi de takdir edilecek bir durumdur.

---

[217] Kramer, *Tarih Sümerde Başlar*, s. 87.
[218] Kramer, *Tarih Sümerde Başlar*, s. 88-89.
[219] Mandacı, s. 114.
[220] Mandacı, s. 109.
[221] Mandacı, s. 110.

2.3.1.2. Bir Kadastro Metni

Si 427 no'lu envanter belge pişmiş topraktan elde edilen bir tablettir. Akadca dille yazılmıştır. Tablet Eski Babil dönemine ait olup Sippar kentinde ortaya çıkarılmıştır. (Fotoğraf 37)

Fotoğraf 37: Bir Kadastro Metni

Sippar bölgesi bir Babil şehridir ve Fırat nehrinin doğusunda yer almaktadır. Sippar kentini günümüzdeki konumu ile tarif edecek olursak; Babil coğrafyasının yaklaşık 60 km kuzeyinde ve Bağdat'ın 30 km güneybatısında Tell Abu Habbah'da yer alan bir bölgedir.[222]

Si 427 envanter no'lu tablet içeriğinde bir kadastro konusunu içermektedir. Kadastro "*taşınmazların hukuki durumunu teşkil eden yazım (tespit/kayıt-tescil) ve geometrisini teşkil eden çizimine (harita/kroki-plan) yönelik iş ve işlemler dizini"* olarak tarif edilmektedir.[223] Kadastronun bir bölge üzerinde yer alan özel taşınmaz mülklerin kayıt altına alınması ve bu mülklerin düzenli bir biçimde sıralanarak numaralandırılması karışıklıkların önüne geçilmesi açısından önem arz etmektedir. Ayrıca mülklerin çevresi ve parselleri büyük ölçekli haritalarda gösterilerek harita ve kayıt defterlerinde mülklerin niteliği, büyüklüğü, değeri ve kişilerin hukukî hakları için gerekli kanıtları ortaya koyar.

[222] https://en.wikipedia.org/wiki/Sippar
[223] Toker, Kemalettin, "Tapu-Kadastronun Sanat Yaklaşımı", *Proceedings of the World Cadastre Summit*, İstanbul 2015, s. 209.

Si 427 envanter no'lu tablet Eski Babil Döneminde çıkarılmış olmasına rağmen temelleri Sumerlere dayanmaktadır. Babil şehrinin haritasının çizilmesinde de Sumerlerin rolü büyüktür. Çünkü Babil coğrafyasının Telloh mevkiinde gerçekleştirilen arkeolojik kazılarda çıkarılmış olan kadastro haritalarının kökeninin Sumerlere dayandığı anlaşılmaktadır.[224]

Sumer döneminde yapılan çalışmalar basit usulde çizilmiş ve kaleme alınmış kayıtlardan oluşmaktadır. Babiller döneminde ise ilk detaylı haritacılığın izlerini görmek mümkün olup, yer ölçümü ve geometrik çalışmalar yapılmıştır.[225]

Kadastroya dair Sumer örneklerine bakacak olursak, bir Sumer bölgesi olan Girsu'da M.Ö. 2300 yıllarına tarihlenen bir kil tablet örneğinde bir grup toprak parselinin planları, yüzölçümleri ve tasvirleri bulunduğu kaynaklarda yer verilmiştir. Yine Sumer kralı Šulgi tarafından Ur şehri için bir toprak kayıt sistemi kurulduğu bilgisi kayıtlara yansımıştır.[226]

Sumerlere ait ilk Kadastro ve Haritacılık örneği olarak düşünülen bir yerleşim haritası örnek gösterilmiştir. Bu kayda göre; 3500 yıl önce Mezopotamya coğrafyasında Sumerli bir haritacı tarafından kil tablet üzerine 18x21 cm büyüklüğünde bir levha oluşturulmuş ve levha üzerine ünlü Nippur kentinin planı çizilmiştir. Bu levhada yer alan şehrin Nippur'a ait olmasını Muazzez İlmiye Çığ şu iki kanıta dayandırmaktadır;

> *"Birincisi, planın tam orta yerinde şehrin adı yazılı, İkincisi ise o şehirde yapılan kazılardan çıkan diğer belgelerde de aynı isim okunuyor. Ayrıca şehrin bulunan kalıntıları da bu plana uymaktadır."*[227]

İlkel anlamda kadastro çalışmaları Sumerler de oluşturulmuş ve geliştirilerek Babillere, Mısırlılara ve pek çok medeniyete aktarılarak günümüze kadar ulaşmasını sağlamıştır. Esasen modern dünyada uygulanan pek çok metodun izlerini Sumerler de görmek mümkündür. Çünkü insanların avcı toplayıcı hayattan yerleşik hayata geçmesi ile birlikte zaman içerisinde ilk kentsel kurulu düzen oluşturulmuştur. Bu düzen içerisinde kişisel ve kamusal mülkler meydana gelmiştir. Bu mülklerden bazıları kayıt altına alınarak kişisel ve kamusal haklar korunmuş ve sistematik bir düzen amaçlanmıştır.[228]

---

[224] Aygün, Abdurrahman, "Kadastro ve Tarihçesi", *Türk Haritacılık Tarihi*, İstanbul Temmuz 1935, s.73-74.

[225] Aygün, Abdurrahman, "Mezopotamyada Doğup Ege'ye Ve Oradan Mısır'a ve Yunanistan'a Geçen Türk Riyazî Bilgilerinin Cihan Haritacılığındaki Tesiratına Bir Bakış" *Türk Haritacılık Tarihi*, İstanbul Ekim 1936, s. 11-12.

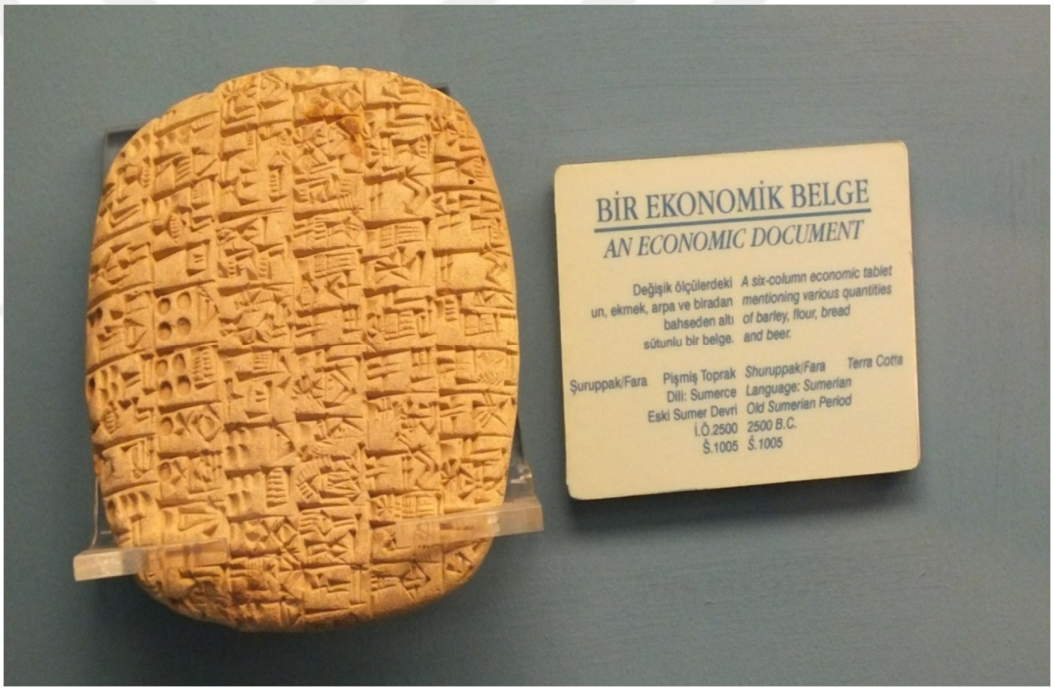
[226] https://tr.wikipedia.org/wiki/Kadastro

[227] Çığ, *Ortadoğu Uygarlık Mirası-2*, s. 235-238.

[228] Crawford, s. 92-118.

2.3.1.3 Bir Ekonomik Belge

Ş1005 no'lu envanter Eski Sumer dönemine ait tablet olup Shurupak (Fara)'da bulunmuştur. Pişmiş topraktan elde edilen tablet içerisinde ortaya çıkan bilgilerden M.Ö. 2500 yıllarında tarihlendirildiği düşünülmektedir. (Fotoğraf 38) Tablette çivi yazısı ile yer verilen bilgilerde un, ekmek, arpa ve biradan bahsedilmektedir. Tablet de yer alan ürünlerin çoğunluğu tarım sonucu elde edilen ürünlerdir ve o dönemde yaşayan insanların başlıca geçim ve besin kaynaklarının buğday ve arpa gibi ürünlerden elde edilen ürünler olduğunu söyleyebiliriz.

Fotoğraf 38: Bir Ekonomik Belge

Ş1005 No'lu envanterden yola çıkarak Sumerler de tarım ve ekonomiye değineceğiz.

Çivi yazılı belgelerde *"HAR.RA = "hubullu"* ismi iktisadi konuları içeren belgelerdi. Mezopotamya bölgesinde ağırlıklı olarak arpa ve buğdayın yetiştirildiği bilinmektedir. Ancak bunların yanı sıra nohut ve fasulye mercimek çeşitleri, meyve-sebze ve baharat yetiştiriciliği de yerini alıyordu.[229] Tahıl ürünlerinin hasadı için hazırlıklar nisanda

[229] Öz, Esma, "Çiviyazılı Kaynaklar ve Arkeolojik Buluntular Işığında Mezopotamya'da Kral Sofraları ve Şölenler", *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* Ankara, s. 113-114.

başlar, mayıs ayında hasada başlayıp yaz sonuna harman savurma işlemi tamamlanırdı. Bu süreci tamamlamak için işçiler çalıştırılırdı. Elde edilen buğday, arpa gibi ürünler evlere götürülüp depolanırdı. [230] Arpa ve Buğday gibi ürünler aynı zamanda ekmek veya kek türü undan yapılmış yiyeceklerde kullanılmıştır. Sumerler arpadan elde ettikleri undan ekmekleri *"Mükemmel, sıradan, taze veya kuru"* olarak adlandırılmışlardır.[231]

Sumer ekonomisinin başlıca geçim kaynağı olan tarım, sanayi ve üretim noktasında yer alan bir faaliyetti. Köy ve kasabalarda yaşayan insanlar tarımla uğraşırdı. Tarımın yapıldığı alanlar daha çok sulak bölgelere yakın olarak gelişmiştir. Bu durumda insanların yerleşim bölgelerini bu alanlara yakın olarak yapılmasını sağlamıştır.[232] Özellikle M.Ö. 2000'li yıllar da hayvancılıktan ziyade tarım daha öne çıkmıştır. Çünkü Sumerler Dicle ve Fırat Nehirleri arası olarak bilinen Mezopotamya coğrafyasında verimli topraklar üzerinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir.[233]

Sumer ekonomisi için bir hesaplama ve kayıt sistemi geliştirilmiştir. Günümüz muhasebe sisteminin antik bir temeli olan bu sistem Mezopotamya ve çevresinde kullanılan *"Token Sistemi"* olarak adlandırılmıştır. Token sistemi, yazının icadından 5000 yıl önce kullanılmaya başlamıştır. Yapılan arkeolojik kazılar sonucunda tokenlerin kullanımının Türkiye, Irak, İran, Suriye ve İsrail'e kadar geniş bir alana yayıldığı görülmüştür. Tokenlerin tarihsel gelişimi ve kullanımı hakkında önemli bilgiler sunan Schmandt-Besserat, tokenleri "Yalın ve Kompleksli" olarak ikiye ayırmıştır. Yalın tokenlerin ortaya çıkışı ve kullanımı tarım ile birlikte gelişmiştir. Tarım ürünlerinin hesaplamasının yapımında kolaylık sağlamak için kullanılmıştır. Bu tokenler çeşitli geometrik şekillerde kil objelerden yapılmıştır. İlk tokenlerin yapımında sade bir görünüm kullanılmıştır. Bu yalın tokenler başlangıcından itibaren 4000 bin yıl boyunca tahıl ürünleri ve hayvan sayısını hesaplamak için kullanmıştır.[234] Kompleks tokenler ise yüzeyi daha karmaşık bir yapıya sahip olup, devlet içinde ekonomide yapılan hizmet, işgücü ve üretim mamüllerini içerisine almaktaydı. Kompleks tokenlerin kullanımlarının görüldüğü ilk önemli yerlerden biri ise Uruk kentinde yer alan "Tanrı Inanna" için yaptırılan "Eanna Tapınağı" idi. Sumerler için din ve tanrılar önemli değerler olup her zaman saygı duyulmuştur. Bu sebepten ötürü halk tarlasında elde

[230] Crawford, s. 57.
[231] Yalçın, Eren ve Melek Yaman, "Yazılı Kaynaklara Göre Sümer Mutfağının Günümüze Yansımaları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 12 Sayı 67, 2019, s. 538.
[232] Crawford, s. 60.
[233] Yalçın, Yaman, s. 539.
[234] Şeker, Şeker, s. 110-113.

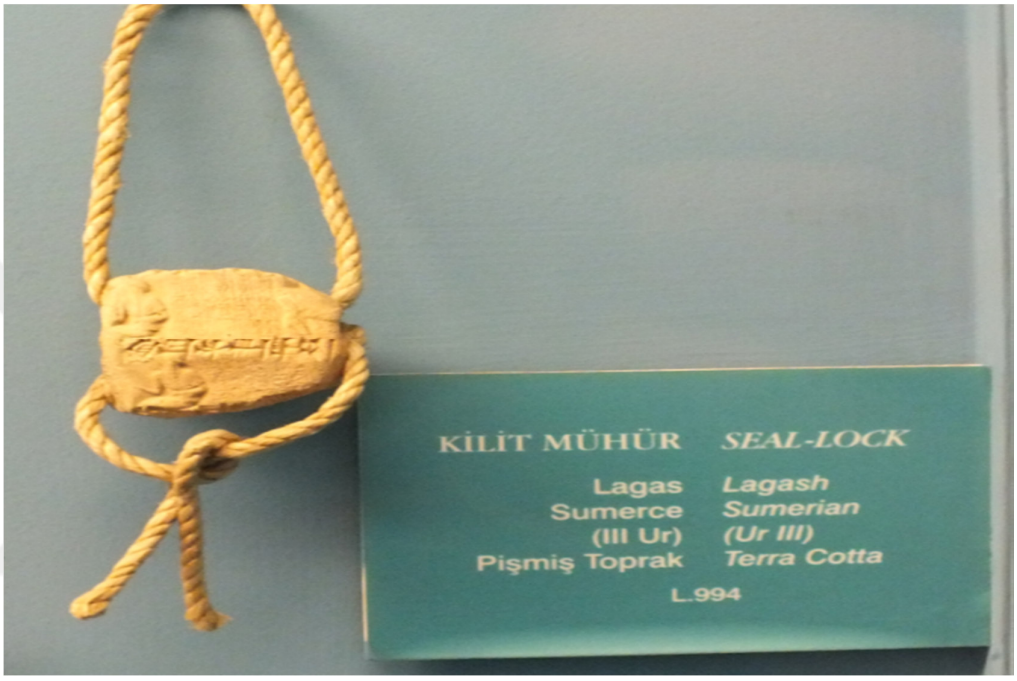
ettiği ürünün bir kısmını kendisine ayırıp geri kalanını ise tapınaklara bağışlamıştır. Bağışlanan ürünler rahipler tarafından token sistemi ile sistematik bir biçimde kayıt altına alınmıştır.[235]

Sumer ekonomisinin önemli bir kaynağı olan tarım için yapılan token hesaplama sistemi, günümüz muhasebe sisteminin temellerini oluşturmuştur. Bu kayıtlar karışıkları önlemek adına tabletler vasıtası ile kayda geçirilerek günümüze kadar gelmiş ve Mezopotamya coğrafyasının ekonomik yapısı hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamıştır.

[235] Şeker, Şeker, s. 114-115.

2.3.1.4. Kilit Mühür

L. 994 no'lu envanter Kilit Mühür, Lagaş'da bulunmuştur. Dili Sumercedir. III. Ur dönemine ait olup pişmiş topraktan yapılmıştır. (Fotoğraf 39)

Fotoğraf 39: Kilit Mühür

Sumerler bu gibi üzeri mühür baskılı olan kilit mühürleri açılmaması gereken sepet veya küp tarzında eşyaları bağlamak için kullanmışlardır.[236] Mühür olarak nitelendirdiğimiz damga ve silindir mühürlerin yanı sıra kilit mühür olarak adlandırılan mühürlerden biriside III. Ur döneminde kullanılmıştır. L 994 envanter no'lu mühür yazıtlı olup kullanım açısından diğer mühür türlerinden farklı olabileceğini düşünüyoruz. Mührün içerisinden bir ip geçmekte ve bir yere asarak veya bağlayarak kullanılabileceğini düşünmekteyiz. Üzerindeki figürler net olarak anlaşılmamakla beraber iki insan figürü göze çarpmaktadır. Bu iki figür bir yönetici veyahut tanrıyı sembolize etmiş olabileceğini düşünebiliriz.

[236] İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesi Kataloğu, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul 1980, s. 53.

2.3.1.5. Dolunayla İlgili Bir Tablet

U.93+103 no'lu envanter tablet Uruk'ta ortaya çıkarılmıştır. Pişmiş topraktan elde edilen tablet M.Ö. 197-173 tarihlendirilmektedir. (Fotoğraf 40)

Fotoğraf 40: Dolunayla İlgili Bir Tablet

Astronomiye dair İstanbul Arkeoloji Müzesinde günlük gözlemler ve onların kayda alındığı 106 adet tablet bulunmaktadır. Bu tabletler Sumer tarihi açısından önemli olan Uruk kentinde ortaya çıkmıştır. Ancak çıkarılan bu tabletler Seleukoslar dönemine yani M.Ö. 300-65 arasına tarihlenmektedir. Tabletler her ne kadar Seleukoslar dönemine tarihlense de Gökyüzü gözlemleri Sumerler tarafından M.Ö. 3000 yıllarda yapılmaya başlamıştır. Bu bulgu ve gözlemler birikerek Seleukoslar döneminde daha üst düzey bir bilgi sistemini meydana getirmiştir.[237] Dünya ve Ay'ın dönüşündeki hesaplamalar Uruk ve Babil'de Seleukoslar döneminde değer kazanmıştır. Uruk ve Babil'de geliştirilmiş olan astronomi sistemi, XVII. Yüzyıl'da dahi temel olarak dikkate alınıyordu.[238] Sumerlerin gök cisimlerini incelemelerinin sebebinde takvime yönelik düzenlemeler yer

[237] Çığ, *Ortadoğu Uygarlık Mirası-2*, s. 213-214.
[238] Hrouda, s. 86.

almaktadır. Mezopotamya'da Sumerler tarafından ilk defa ay takvimi kullanılmış olup, Ay yılı 29-30 gün şeklinde hesaplanmıştır. Burada belirleyici faktörler arasında tarımsal unsurlar ya da tanrılar için düzenlenen bayramlar önemli rol oynamıştır. Ay takviminin yanında Güneş takvimi de kullanılmıştır.[239]

Sumerlerin bilimsel faaliyetlerde bir öncü olduğu aşikârdır. Bu bilimsel çalışmalardan biriside astronomi üzerinedir. Her ne kadar bu çalışmalar üst noktada olmasa da Akadlar Babiller Asurlar ve diğer medeniyetler için örnek bir zemini meydana getirmiştir.

[239] Kramer, *Sümerler-Tarihleri,Kültürleri ve Karakterleri*, s. 126-127.

2.3.1.6. Bir Okul Tableti ve Meslek Adlarını İçeren Yedigen Şeklinde Bir Okul Tableti

Ni. 1825 no'lu okul tableti (Fotoğraf 41) ile Ni. 1600+2528 no'lu Meslek Adlarını İçeren Yedigen Şeklinde Bir Okul Tableti (Fotoğraf 41a) Sumerce dille yazılmış Nippur'da ortaya çıkarılmıştır. Tabletler pişmiş topraktan yapılmış ve M.Ö. XVIII. Yüzyıla ait olup Eski Babil dönemine tarihlenmektedir.

Fotoğraf 41: Bir Okul Tableti

Fotoğraf 41a: Meslek Adlarını İçeren Yedigen Şeklinde Bir Okul Tableti

Tabletlerin içeriği eğitim ile alakalı olan okul tabletleridir. Okul tabletleri her ne kadar Babil dönemine ait olsa da eğitim ile alakalı konuların ilk olarak Sumerler de verildiğini çivi yazılı belgelerden öğreniyoruz. Sumerlerde okullar için *"tablet evi"* şeklinde ifade kullanılmıştır. Tablet evinin Sumerce yazılışı *"É.DUB.BA.A"* iken Akadca yazılışı *"bīt-tuppi"* şeklinde ifade edilmiştir.[240] Çivi yazısının icadı ile birlikte başlayan okul sistemi öğrenci ve öğretmen figürlerini ortaya çıkarmıştır. Çıkarılan tabletlerin çoğunluğu ekonomi ve yönetim ile alakalı olsa da, kil tabletlerin içerisinde okuma-yazmayı öğretme amaçlı sözlükler bulunmuştur. Bu belgeler bizlere M.Ö. 3000'lerde bir "eğitim verme" eğiliminin olduğunu göstermektedir. M.Ö. 2500'lerde ise, 1902-1903 Şuruppak kazılarında çıkarılmış olan tabletlerden yola çıkarak bir okul sisteminin varlığı elde edilen ders kitaplarından anlaşılmıştır. Sumer okullarında başlangıçta verilen eğitimin devlete veya tapınağa yetiştirilen öğrencilerin bir 'görevli' olması yönünde idi. Fakat bu durum zamanla okulların, kitapların, öğretmenlerin çoğalması ile değişti. Okullar bilim ve kültür merkezi haline gelerek yetiştirilen öğrenciler *"tanrıbilim, bitkibilim, hayvanbilim, madenbilimi, coğrafya, matematik, dilbilgisi ve dilbilim eğitimi"* alarak bu alanlarda eğitim veren bilim insanı olarak yetiştirilmeye başlandı. Verilen eğitim genel veya zorunlu olmamakla birlikte Sumer okullarında yer alan öğrenciler genellikle durumu varlıklı ailelerin çocukları idi. Bunu elde edilen tabletlerde öğrencilerin not ettikleri babalarının mesleki durumlarından öğreniyoruz.[241] Bir öğrencinin bir günlük hayatına baktığımız zaman ise şu ifadelere rastlıyoruz;

> *"Tabletlerimi ezbere okudum, öğle yemeğimi yedim, (yeni) tabletimi hazırladım, yazdım, bitirdim; sonra ezberimi verdiler, öğleden sonra da yazı ödevimi verdiler. Okul bitince, eve gittim, içeri girdim, babamı oturur buldum. Babama yazı ödevimi anlattım, sonra da tabletimi ezbere okudum, babamın çok hoşuna gitti… Sabah erkenden uyandığımda, anneme dönüp dedim ki: 'Bana öğle yemeğimi ver, okula gitmek istiyorum.'*
>
> *Annem bana iki "sandviç" verdi ve okula gittim. Okulda sorumlu gözetmen bana, 'Niye geç kaldın?' dedi. Korkmuş bir halde, yüreğim çarparak öğretmenimin yanına gittim ve önünde eğilip saygıyla selamladım."*[242]

Başlangıçta Sumerli öğrencilerin okuma yazmaya dair temel konuları öğrendiklerini fakat ilerlemeci bir eğitim almadığını görmekteyiz. Yine de öğrencilerin disiplin

---

[240] Kılıç, Yusuf ve Sabuncuo, Tuğba "Eski Mezopotamya Toplumlarında Eğitim", *II. Uluslararası Eğitimde Ve Kültürde Akademik Çalşmalar Sempozyumu*, Ankara 2019, s. 67.
[241] Kramer, *Tarih Sümerde Başlar*, s. 21-25.
[242] Kramer, *Tarih Sümerde Başlar,* s. 28-29.

konusunda sıkı tutulduğu bilinmektedir. Samuel Noah Kramer bir öğrencinin okul içerisindeki hayatını şu şekilde değerlendirmektedir;

> *"Sabah okula gelen öğrenci bir önceki gün hazırladığı tablet üstünde çalışırdı. Sonra "ağabey," yani yardımcı öğretmen, öğrencinin kopyalayıp çalışacağı yeni bir tablet hazırlardı. Büyük bir olasılıkla "ağabey" ve "okulun babası" kopyaların doğru olup olmadığına bakardı. Kuşkusuz ezberlemek öğrencinin ödevinde büyük yer tutuyordu. Öğretmenler ve yardımcıları öğrencilerin kopyaladıkları ve çalıştıkları oldukça fazla sözlü ve açıklayıcı malzeme, basit listeler, tablolar ve edebi metinlerle programı desteklemiş olmalılar."*[243]

Sumer okullarında eğitim kadrosuna bakacak olursak; Sumer okulunun başı olarak bilinen, *"okulun babası"* da denilen "*ummia", "uzman"* veya *"profesör"* olarak bilinmekte idi. Öğretmen yardımcısına ise *"ağabey" "ŠEŠ.GAL"* olarak hitap ediliyordu. Okullarda öğrenciler için Sumerce *"DUMU.É.DUB.BA.A/okul oğlu"* veya Sumerce ifade ile *"GABZUZU"/* Akadca yazılışı ile *"talmīdum/kabzuzûm* şeklinde kaynaklarda yer verilmiştir.[244]

Öğretmenler sadece öğrencileri eğitmekle sınırlı kalmayıp dönem içerisinde yer alan okullardaki günlük hayatı, öğretmen öğrenci, öğretmen veli, veli öğrenci ilişkilerini de kaleme alarak bizlerin o dönem hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamıştır. Öğretmenler günümüzde olduğu gibi M.Ö. 3000-2500'lerden itibaren de okul ve günlük hayatta öğrencilerine ışık saçan bir bilgi kaynağı olmuştur. 1825 no'lu envanter tablet'ten yola çıkarak Sumer okul ve eğitim hayatına dair notlar düştük ve bu konuya dair son cümlemizi Sumerli bir öğretmen'in sözü ile noktalayalım;

> *"Okula girdiğinde gözlerin açılmıştır, fakat buradan çıktıktan sonra görüşlerin çok daha genişleyecektir. Okulu koru, onu yıkma! Çünkü o, bilgilerin sonsuz durağıdır…"*[245]

[243] Kramer, *Tarih Sümerde Başlar*, s. 26.
[244] Kılıç ve Sabuncuo, s. 67.
[245] Çığ, Ortadoğu Uygarlık Mirası-2, s. 136.

2.3.1.7. Çarpım Tablosu

Ni. 927 no'lu envanter çarpım tablosu Nippur'da çıkarılmıştır. Tablet pişmiş topraktan yapılmış ve M.Ö. 18. Yüzyıla ait olup Eski Babil dönemine tarihlenmektedir. (Fotoğraf 42)

Fotoğraf 42: Çarpım Tablosu

Matematik bilimi ile alakalı olan çarpım tablosunun kökeni Sumerlere dayanmaktaydı çünkü sayı sistemi Sumerler tarafından oluşturulmuştur. Sumerler de oluşturulmuş sayı sistemi altmışlık yapıdaydı fakat tam olarak altmıştık denemezdi çünkü 6 faktörü kadar 10 faktörü de etkin olarak kullanılmıştır. Samuel Noah Kramer, Sumer matematik bilimine dair şu bilgileri bizlerle paylaşmıştır;

> *"Bize kadar ulaşmış olan matematiksel okul metinleri iki türdür: Tablolar ve problemler. Tablolarda, değiş tokuş çizelgeleri, çarpımlar, kare ve kare kökleri, küp ve küp kökleri, belirli türde denklemlerin sayısal çözümü için gereken karelerin ve küplerin toplamları üssel fonksiyonlar, pratik hesaplamalar için sayıları veren katsayılar ve üçgenlerin, dairelerin vb. alanlarını veren pek çok yöntemsel hesaplamalar yer alıyordu. Problem metinlerinde, Pisagor sayıları, küp kökler, denklemler ve kanal kazılması ve genişletilmesi, tuğlaların sayılması gibi pratik konular ele alınıyordu. Bugün için elimizde bulunan bütün problem metinleri Akadcadır; ama bunların büyük bölümü Sumer ilk örneklerinden kaynaklanıyor olmalıdır, çünkü kullanılan bütün teknik terimler Sümercedir."*[246]

Esasen Sumerlerin matematik ile alakalı çalışmaları Fırat ve Dicle Nehirleri üzerinde açtıkları sulama kanalları ile sağlanmıştı. Öyle ki kanallarda yapılan hesaplama ve geometri işlemlerinde sık sık bu ilimlere başvurulmuştu.[247]

---

[246] Kramer, *Sümerler-Tarihleri,Kültürleri ve Karakterleri,* s. 127-129.
[247] Günaltay, s. 438.

Ord. Prof. M. Şemseddin Günaltay, Sumerler'in sayı sistemini oluştururken bir elin parmaklarından yararlanarak sayı isimlerini oluşturduklarını dile getirmiştir.[248] Bkn;

"1 = Aş

2 = Min

3 = Eş

4 = Limmu

5 = İ-ya

6. sayıdan 9. Sayıya kadar ise ilk beş sayıdan eklemeler yaparak oluşturmuşlardır;

6 = İaş

7 =İmin

8 =Ussu

9 =Ilimmu

On'uncu rakamdan itibaren ise şu şekilde ifade edilmiştir;

10 = U

20 = Niş

30 = Usu

40 = Nimin

50 = Nin"

Sumerlerin matematikteki ilerleyişi sadece rakamlar ile sınırlı kalmamış aynı zamanda geometri çalışmalarında da öncü bir rol edinmişlerdir. Tabletlerden edinilen bilgilere göre ilk defa Sumerler tarafından Üçgen, Dörtgen, Dikdörtgen gibi şekillerin ölçümlerinin yapıldığı tespit edilmiştir. Yine ilk olarak Sumerlerin cebirsel ifadeleri kullandığı tespit edilmiş, Babiller tarafından da geliştirilmesi sağlanmıştır.[249]

Arkeolojik kazılarda çıkarılan tabletlerden edinilen bilgilere göre Sumerlerin matematik ve geometrik işlemlerde önemli bir yol kat ettiğini görüyoruz. Öyle ki kullanılan bu hesap işlemleri sadece eğitimsel anlamda değil, aynı zamanda hayatın her alanında yaklaşık M.Ö. 3000 yıl önce tüccarlar tarafından oluşturulan faturalar, makbuzlar, çeşitli notlar ve bazı hesaplama işlemlerinde kullanılmıştır.[250]

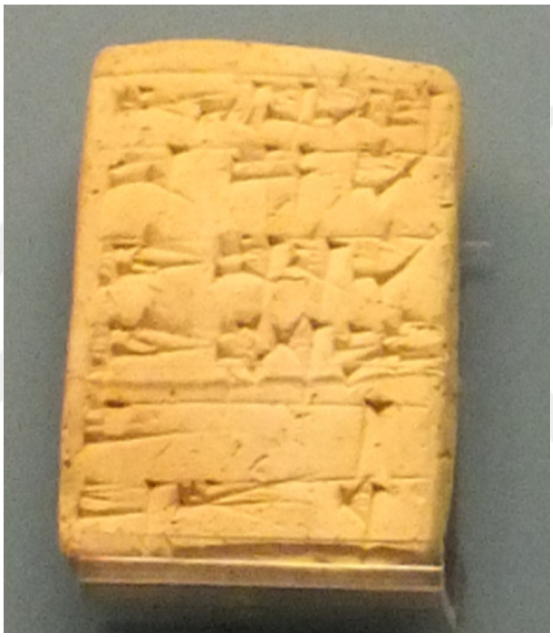
---

[248] Günaltay, s. 438.
[249] Günaltay, s. 439.
[250] Smith, David Eugene, *History Of Mathematics -Volume I General Survey Of The Hıstory Of Elementary Mathematics*, Gınn And Company, Unıted States Of America 1923, s. 37.

2.3.2. Edebi Belgeler

2.3.2.1. Uruk Kralı Sin-Kasid Dönemine Ait Adak Kitabesi

İstanbul Arkeoloji Müzeleri Eski Şark Eserleri Çivi Yazılı Belgeler Bölümünde sergilenen İsin-Larsa Devrine ait adak kitabesi Uruk Kralı Sin Kasid'in egemen olduğu dönemde Sumerce ile yazılmıştır. Pişmiş topraktan elde edilen kitabe M.Ö. 1865-1833 yılları arasına ait olduğu düşünülmektedir. (Fotoğraf 43)

Fotoğraf 43: Uruk Kralı Sin-Kasid Dönemine Ait Adak Kitabesi

Bağdat'ın 200 km kadar güneydoğusunda Fırat ve Dicle nehirlerinin arasında kalan bir bölgede yer alan İsin Bölgesi ismini İsin Larsa Krallığına da vermiştir. Aynı zamanda İsin Larsa Krallığı III.Ur Sülalesi döneminde yaşayan ve Mari kentinde komutan olarak görev yapan İşbi-Erra (M.Ö. 2017-1985)'dan ismini almıştır. İsin kralları sadece İsin şehri değil aynı zamanda Ur, Sumer ve Akkad'ın kralı olarak da kendilerini ilan etmişlerdir. Sumer kültürünü yaşatmaya devam eden İsin hanedanlığı Sumerceyi kullanmaya devam etmişlerdir. İsin hanedanlığı Sumerlerin kutsal şehri olan Nippur'daki kütüphanede Sumer edebi yazıtlarının yer aldığı bir kültür koloksiyonunu meydana getirmişlerdir. [251]

Sin Kasid'in ise Uruk Krallığını yaptığını kaynaklardan öğrenmekteyiz. Uruk kenti, İsin Larsa döneminin karmaşık politikasında önemli rol oynamıştır. Uruk tarih boyunca oldukça kontrol altında tutulmuş bir kenttir. Sin Kasid kısa süren hükümdarlığı

[251] Köroğlu, s. 98.

sürecinde çok sayıda bina yazıtları bırakmıştır. Sin-Kasid dönemine ait bilgiler kısıtlıdır. Sin-Kasid yönetimi tarih listelerinde tam belli değildir. Erken dönem Uruk yönetiminde yer alan Sin Kasid, Eanna tapınağının inşasında rol oynayan bir yönetici olarak karşımıza çıkmaktadır. Sin-kasid'in kendi yazıtlarının görüşünde onun birçok övgüye değer yiğitlikleri Eanna tapınağında konu edinmiştir.[252]

2.3.2.2. En Küçük Tablet Örneği

L 1801 no'lu envanter eser Lagaş'ta bulunmuş bir tablet örneğidir. (Fotoğraf 44) Özelliği ise bilinen en küçük tablet olmasıdır. İçerisinde ekonomik bir konu ele alınmıştır. Tabletin ilk sırasında bir tarım ürünü olan susam yağının müfettişin oğlu Lalum adlı kişiye verildiği bahsedilmiştir. Yeni Sumer dönemi III. Ur devrine ait bir eserdir. Sumerlerin takvimi icat etmesi hasebiyle geliştirdikleri Lagaş takvimi vurgulanmış ve tablet 5. Ay olan Dımku tarihine kayıtlı olarak belirlenmiştir.[253]

Fotoğraf 44: En Küçük Tablet Örneği

Sumerlerin sosyal hayat içerisinde yaşamış oldukları bir takım ekonomik olayları tabletlere yansıttıklarını görmekteyiz. Bunun sebepleri arasında düzenli bir işleyişin sağlanmak istenmesi, karışıkların önüne geçilmesini önlemek olabilir. Bu ekonomik belgelerden o dönemde elde edilen ve kullanılan ürünlerin yanı sıra kişi bilgilerine, çeşitli krallıklara ve bilimsel faaliyetlere ulaşabilmekteyiz.

[252] Frayne, Douglas R, *Old Babylonian Period (M.Ö 2003-1595),* University Of Toronto Press, London 1990, s. 439-440.
[253] Kızıltan, Anılır, Dönmez, Yağcı, s. 153.

2.3.2.3. En Eski Yazıya Örnek

M.Ö. 2700 yılına ait olan 440 no'lu envanter İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde bulunan en eski yazılı kitabe parçası olarak kayda geçmiştir. Lagaş El- Hiba'da bulunan kitabe parçası Sumerlere ait olup Erken Hanedan Devrine tarihlendirilmektedir.[254] (Fotoğraf 45)

Fotoğraf 45: En Eski Yazıya Örnek

440 no'lu envanteri incelediğimiz zaman yazının en ilkel formlarını görmekteyiz. Kitabenin üzerindeki işaretler resimsel öğeler taşımaktadır.

Yazının gelişim sürecinin başlangıcının ekonomik faaliyetlere dayandığı düşünülmektedir. Öyle ki tüccarlar arasındaki alışverişlerde karışıkları önlemek ve belirli bir düzen sağlamak amacıyla eşyaların üzerine çeşitli işaretler çizilmeye başlanmıştır. Harrıet Crawford yapılan bu düzenlemeler ile birlikte çizilen sembollerin kil tabletler üzerine de yansıyıp bir çivi yazısının başlangıç noktası olabileceğini düşünmektedir. En eski tablet örnekleri ise sadece rakamlardan oluşmuş olup Uruk kentinin Eanna yöresinde ortaya çıkmıştır. Çıkarılan ilk tabletlerde hayvan şeklinde resim yazıları ve rakamların olması ekonomik ve ticari bir hayatın izlerini

[254] Kızıltan, Anılır, Dönmez, Yağcı, s. 151.

yansıtmaktadır. Öyle ki Uruk arkeolojik kazılarında elde edilen tabletlerin yüzde 80'i ekonomik ve iktisadi veriler taşımaktadır.[255]

Çivi yazısının temel formları resim-yazı ile başlamıştır. İşlenen bir simge aslında bir veya birden fazla öğeye denk gelmekteydi. Bu durumda bir takım zorlukları beraberinde getirmiştir. Sumerler ise bu zorlukların üstesinden gelmek için çivi yazısı üzerinde bir takım düzenlemeler yapmışlar. Samuel Noah Kramer yapılan düzenlemeleri şu şekilde dile getirmiştir;

> *"İşaretlerin biçimlerini giderek resim-yazılı kökenleri görünmez hale gelene değin basitleştirerek ve gelenekselleştirerek ilk güçlüğün üstesinden gelmişlerdi. İkinci güçlüğe gelince, işaretlerin sayısını azalttılar ve çeşitli yardımcı düzenlemelere başvurarak etkin bir sınırlama getirdiler. Bunların en önemlisi ideografik değerlerin yerine fonetik değerlerin geçirilmesiydi."*[256]

Yazının en eski formuna "ilkel çiviyazısı" ismi verilmiştir. Zamanla işaretler daha standart bir görünüm kazanmaya başlamıştır. Yazıda gerçekleştirilen değişiklikler tabletlerin üzerinde de bir değişim yaratmıştır. Bu değişimleri Harrıet Crawford şu şekilde ifade etmektedir;

> *"Tabletler her birinde yalnızca bir giriş içermek yerine, her birinin kendi girişi olan kutulara bölünmeye başladı; ancak işaretlerin sırası yine gelişigüzel yapılmıştır. Zaman zaman tabletlerin arka yüzünde, ön yüzde yer alan yazının bir özeti yer alıyordu. Yavaş yavaş işaretler daha sistematik bir hale geldi ve böylece yüzeylerin üzerine daha düzenli bir şekiller giderek daha fazla miktarda bilgi sığdırabilmek mümkün oldu. Sıralama standartlaştırıldı ve tablet sağdan sola değil, soldan sağa okunmaya başlandı. Yaklaşık olarak aynı dönemlerde, son büyük değişiklik gerçekleşti ve işaretler sırtları yere gelecek şekilde 90 derece döndürüldü"*[257]

Elde edilen verilere göre çivi yazısının kullanımı M.Ö. IV. Binyıl sonlarından itibaren kullanılmaya başlanmış olup M.S. I. Yüzyıla kadar varlığını korumuştur. Yazı, elde edilen verilere göre Sumerlerin önderliğinde Mezopotamya coğrafyasında başlamış ve daha sonra gelecek olan Sami dil lehçelerine yansımış, ardından Yukarı Mezopotamya kent devletinde de kullanılmaya başlanmış ve Amarna Arşivleri döneminde uluslararası resmi bir alfabe haline gelmiştir.[258]

---

[255] Crawford, s. 203-204.
[256] Kramer, *Tarih Sümerde Başlar*, s. 446.
[257] Crawford, s. 205.
[258] Crawford, s. 207.

Yazının bulunması eskiçağlardan günümüz modern hayata kadar insanoğlunun adım attığı dünyanın her yerinde kullanılan evrensel bir icat haline gelmiştir. Yazı belki de insanlığın kendisinden sonra dünyaya bırakacak varlığının bir simgesi olmuştur…

2.3.2.4. Kutsal Evlenme Töreni

Ni 2487 no'lu envanter tablet "Kutsal Evlenme Töreni" ile alakalı olup pişmiş topraktan yapılmıştır ve arkeolojik kazılarda Nippur'da çıkarılmıştır. Sumerce ile yazılan tablet, M.Ö. 1974-1954 dönemine tarihlenmiş olup "İsinin İlk Sülalesi" devrine aittir. (Fotoğraf 46)

Fotoğraf 46: Kutsal Evlenme Töreni

Kemalettin Köroğlu İsin Kralları hakkında şu bilgileri dile getirmiştir;

> *"İsin kralları kendilerini yalnızca İsin'in değil Ur, Sümer ve Akkad'ın kralı olarak da ilan etmişler ve Sami kökenli bu krallar Sümer kültürüne sahip çıkmışlardır. Onlar da Ur kralları Şulgi ve Arnar-Sin gibi kutsanmışlar; resmi işlerde de onlar gibi Sümerce kullanmayı sürdürmüşlerdir. Bu dönemde kutsal kent Nippur'daki kütüphanede büyük bir Sümer edebi yazıt koleksiyonu oluşturulmuştur."*[259]

Gerçektende Nippur Sumer kültür tarihi açısından oldukça verimli bir bölgedir. Burada çıkarılmış belgelerden birisi olan Ni 2487 nolu tablet İstanbul Arkeoloji Müzelerine

[259] Köroğlu, s. 98.

getirilmiştir. Bu belgenin içeriği Kutsal Evlenme Töreni ile alakalı olması sebebiyle gerek edebi gerekse mitolojik unsurları bir arada içermektedir.

Ni 2487 no'lu envanter tablet'in tercümesi şu şekildedir;

"Sarayda, ülkeye önderlik eden evde,
Tüm ülkelerin kralının evinde
Siyahbaşlıların toplandığı, onun yargı avlusunda
Sarayın kraliçesi (İnanna) için
Tanrısal krallığı o gün temsil için
Yeni yılda, tören gününde
Benim kraliçem için bir uyku yeri yapıldı.
Kraliçem kutsal kucakta yıkandı,
Kralın kucağında yıkandı ·
İddin-dagan'ın kucağında yıkandı
Kral, dik başı ile kutsal kucağa gitti
Dik başı ile lnanna'nın kucağına gitti..."[260]

Kutsal Evlenme metinlerini birden fazla olup Galip Çağıran iki kısma ayırmıştır[261];

1-Evliliğin hazırlık safhası ve cereyanı

2-Dumuzi'nin ölümü ile ilgili mitolojik kompozisyonlar ve Dumuzi'nin ölümünü terennüm eden ağıtlar.

Esasen Mezopotamya'da Kutsal Evlenme Töreni tabiri olmayıp fakat metinler içerisinde geçen olay ve kişiler üzerinden bu tabir kullanılmaktadır. Kutsal Evlenmeye dair birden fazla edebi kaynaklara yer verilmiştir. Sabahattin Bayram, bu metinleri şu şekilde sıralamıştır;[262]

a) Dumuzi ile İnanna'nın Evlenmesi

b) Šulgi'nin Kutsanması

c) Šulgi'nin babası Ur-Nammu'dan da İnanna'nın sevgili kocası olmakla övündüğü kutsal evlilik töreni

d) İddin-Dagan da Dumuzi'nin yerine geçerek kutsal evlenme töreni yaptığına dair bir metin

e) Hangi kralın yazdırdığı belirlenemeyen bir başka metin

f) "Šu-Sin'inden kalan kutsal evlilik metni

---

[260] İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesi Kataloğu, s. 53

[261] Çağıran, Galip, "Mezopotamya'da Kutsal Evlilik", *X. Türk Tarih Kongresi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt II, Ankara 1986, s. 500.

[262] Bayram, Sabahattin, "Eski Mezopotamya'da Kutsal Evlilik Metinleri ve "Kutsal/Kült/Mabet Fahişe(Si)" İbâresi", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 2019, s. 551.

Sumer mitolojisinin önemli karakterleri olarak karşımıza sık sık *"Aşk tanrıçası İnanna"* ve *"Çoban-Tanrı Dumuzi"* çıkmaktadır. Ve bu hususla alakalı olarak Kutsal Evlenme Töreni ile ilgili özellikle "Dumuzi ile İnanna'nın Evlenmesi" mitolojik unsurlar açısından edebi bir nitelik taşıyan eser olarak günümüze kadar gelmiştir. Mit şu şekilde kaynaklarda yer verilmiştir;

> *"Bilinmeyen nedenlerle göğün kraliçesi İnanna ölüler ülkesine yani kız kardeşi Ereşkigal'in hüküm sürdüğü dönüşü olmayan ülkeye gitmeye karar verir ve veziri Ninşubur'a üç gün içerisinde dönmezse kendisi için yas törenleri yapmasını, sonra Nippur'un tanrısı Enlil'e, Ur kentinin tanrısı Nanna'ya (ay tanrısı) ve Bilgelik tanrısı Enki'ye giderek yeraltı dünyasında öldürülmesini engellemek için bunlara yalvarmasını söyler. İnanna kraliçelik elbisesini üzerine giyer, takılarını takarak yeraltı dünyasının kapısına varır. İnanna yedi kapıyı geçerken her kapıda giysilerinden birini çıkardıktan sonra yeraltı dünyası Anunnaki'sinin karşısına çıkar. Anunnakiler ona ölümün gözlerini çevirince İnanna burada bir ceset olur.İnanna'nın geri dönmediğini gören veziri Ninşubur onun dediklerini yapar. Enlil ve Nanna işe karışmak istemezler, ancak Enki İnanna'yı yeniden canlandırmayı başarır. İnanna kendisine eşlik eden cinlerle Uruk şehrine gelerek kocası Dumuzi'yi bulur. Dumuzi onun önünde eğilmediğinden İnanna onu kendi yerine ölüler diyarına götürmeleri için cinlere teslim eder. Dumuzi kendisini kurtarması için güneş tanrısı Utu'ya yalvarır. Mit burada bitmekle birlikte Tammuz ayinlerinde mitin başka bir biçimi anlatılır. Dumuzi'nin yeraltına inişiyle birlikte yeryüzünün kaosa dönmesi, İştar'ın (İnanna) ağlayıp sızlaması ve yeraltına inerek onu kurtarması söz konusudur. Dumuzi'inin yeraltından çıkışı baharın gelişi, her tarafın yeşermesi olarak mevsimle ilgili bir anlatımdır. Bu olay Yeni Yıl törenlerinde tanrı Dumuzi'yi temsil eden kralla tanrıça İnanna'yı temsil eden rahibelerden biri arasında gerçekleştirilen kutsal evlilik töreniydi."*[263]

M.Ö. 3000'li yıllarda Mezopotamya'da muhtemelen Dumuzi'nin krallık yapmış olduğu Uruk kentinde Aşk Tanrıçası İnanna ve Çoban Tanrısı Dumuzi'nin evlendirilmesi inancı tabletlere yansımıştır. Ve bu inanç "Kutsal Evlenme Töreni" olarak kayıtlara geçmiştir. Mitlerde Tanrı ve Tanrıçanın evlendirilmesinin sebebi tarım ve ekonomiden veyahut evlilik sonucunda ülkeye bolluk ve bereket gelecek inancından kaynaklanmaktadır. Ve bu inanç bir gelenek haline gelip M.Ö. 3000'lerden itibaren yaklaşık 2000 yıl boyunca Sumer ve Akad kralları tarafından kendilerini Çoban Tanrı

[263]Şahin, *Sumer Mitolojisi,* s. 68.

Dumuzi'nin yerine koyarak şarkı ve şiirler eşliğinde kutlanmıştır. "Šulgi'nin Kutsanması" adlı metinden yola çıkarak Kutsal Evlilik Törenlerinin tüm aşamalarına şahit olmaktayız. Aynı zamanda M.Ö. 3000'nin sonunda dahi Kral Şulgi döneminde yer alan törenlerde Şulgi'nin Kutsal Evlenme Törenlerini devam ettirdiği anlaşılmıştır. Öyle ki Sumerler tarafından "á-ki-ti" olarak adlandırılan Yeni Yıl Bayramlarında Aşk Tanrıçası İnanna ve Çoban Tanrısı Dumuzi'nin evlilik geleneğini devam ettirme amacıyla Kral ve Baş Rahibe'nin sembolik veyahut gerçekten evlenmesi olarak devam ettirilmiştir. Bu evlilik zamanla heykellerin üzerine de yansıyıp bir somut görüntü kazanmıştır. Öyle ki Tanrı ve Tanrıça Heykelleri bir araya getirilip heykellerin üzeri süslenip bir odada tutularak sembolik bir evlilik görüntüsü kazandırılmak istenmiştir. Kutsal Evlilik Törenleri nesilden nesile aktarılarak zamanla evrensel bir görünüm kazanıp Eski Doğu Akdeniz kültürlerine de yansımış ve 2000 yıl boyunca kutlanmıştır.[264]

[264] Bayram, s. 551-558.

2.3.2.5. İnanna Çiftçiyi Seçer

Sumerlerin aşk tanrıçası olarak bilinen İnanna'ya ait Ni 4569 no'lu tablet Nippur'da ortaya çıkarılmıştır. Pişmiş topraktan elde edilen tablet Sumerce dille yazılmış olup M.Ö. II. Bin yıla aittir. Tabletin içeriği Tanrıça İnanna tarafından seçilen bir eş ve bu süreçte yaşananlar ile alakalı anlatılan mitolojik bir hikâyedir. (Fotoğraf 47)

Fotoğraf 47: İnanna Çiftçiyi Seçer

Tabletin içerisinde geçen karakterler olarak karşımıza İnanna, Güneş Tanrısı Utu (İnanna'nın kardeşi), Çiftçi Tanrı Enkimdu, Çoban Tanrı Dumuzi çıkmaktadır.[265]
Miti inceleyecek olursak;

"Ey kardeşim, çobanın her şeyi var,
Ey bakire İnanna, niye kabul etmiyorsun?

[265] Kramer, *Sumer Mitolojisi*, s. 178.

Yağı iyidir, hurma-şarabı iyidir,
Çobanın elinin dokunduğu her şey parlar,
Ey inanna, her şeyi olan Dumuzi...,
Mücevherler ve değerli taşlarla dolu, niye kabul etmiyorsun?
İyi yağını seninle yiyecek,
Kralın koruyucusu, niye kabul etmiyorsun?"[266]

Metnin bu kısmında İnanna'nın evlenmek istediğini ve bu evlilikte kendisine bir eş seçmek istediğini anlıyoruz. İnanna'nın kardeşi olan Güneş Tanrısı Utu ise İnanna'ya Çoban Tanrı Dumuzi'yi tavsiye eder ve onunla evlenmesini önerir. Dumuzi'nin İnanna için gayet iyi bir eş olabileceğini söylese de İnanna kabul etmek istemez ve der ki;

"Her şeyi olan çobanla evlenmeyeceğim,
Yeni ...de yürümeyeceğim,
Yeni ...de dua okumayacağım,
Ben, bakire, çiftçiyle evleneceğim,
Bitkileri bol yetiştiren çiftçi,
Tahılı bol yetiştiren çiftçiyle."[267]

Metnin bu kısmından anladığımız kadarıyla İnanna'nın gönlünün Çoban Tanrı Dumuzi'de değil, Çiftçi Tanrı Enkimdu'da olduğunu anlıyoruz. Metnin devamında İnanna'nın neden Enkimdu'yu seçmek istediğine dair bazı metinlerin kırık olduğu kaynaklarda yer almaktadır. Tabletin ilerleyen satırlarında ise İnanna'nın Enkimdu'yu seçmek istemesi üzerine Dumuzi üzülür ve sinirli bir eda ile şunları dile getirir;

"Çiftçinin benden fazla, çiftçinin benden fazla,
Çiftçinin benden fazla nesi var?
O bana kara giysisini verirse, ben de ona, çiftçiye, kara koyunumu veririm,
O bana ak giysisini verirse, ben de ona, çiftçiye, ak koyunumu veririm,
O bana ilk hurma-şarabını ikram ederse, ben de ona, çiftçiye, san sütümü ikram ederim,
O bana iyi hurma-şarabını ikram ederse, ben de ona, çiftçiye, kisim sütümü ikram ederim,
O bana 'yürek-buran' hurma-şarabmdan ikram ederse,
ben de ona, çiftçiye, köpüklü sütümden ikram ederim,
O bana sulıı hurma-şarabından ikram ederse,
ben de ona, çiftçiye, bii/ei-sütümden ikram ederim,

[266] Kramer, *Sumer Mitolojisi*, s. 179.
[267] Kramer, *Sumer Mitolojisi*, s. 179.

O bana iyi yemeklerini verirse, ben de ona, çiftçiye, nitirda-sütümü veririm,
O bana iyi ekmeğini verirse, ben de ona, çiftçiye, bui-peynirimi veririm,
O bana küçük fasulyelerini verirse, ben de ona küçük peynirlerimi veririm;
Yiyebildiğinden çok, içebildiğinden çok,
Daha çok yağ ikram ederim ona, daha çok süt ikram ederim ona;
Benden fazla, çiftçinin benden fazla nesi var?"[268]

Metnin bu kısmından anladığımız kadarıyla Dumuzi son derece üzülmüş ve sinirlenmiş vaziyette İnanna'nın neden kendisini istemediğini Çiftçi Tanrı Enkimdu'nun kendisinden ne fazlası olduğunu ısrarla sorar. Dumuzi'ye göre Çiftçi Tanrı Enkimdu'da olan her şey onda da vardır. Dumuzi'nin bu haykırışını işiten Enkimdu ise onu sakinleştirmek ister ve der ki;

"Sen, ey çoban, niye kavga çıkarırsın?
Ey çoban, Dumuzi, niye kavga çıkarırsın?
Benimle kendini, ey çoban, benimle kendini niye karşılaştırırsın?
Koyunların toprağın otunu yesin,
Çayırlarımda koyunların otlasın,
Zabalam'ın tarlalarında tahılları yesinler,
Bütün sürülerin Unun ırmağımın suyunu içsin."[269]

Enkimdu'nun sözleri Dumuzi'nin fikrini değiştirmez ve sözlerine devam eder;

"Benim, çobanın düğününe, ey çiftçi, dostum olarak gelme,
Ey çiftçi, Enkimdu, dost olarak, ey çiftçi gelme."[270]

Çoban Tanrı Dumuzi'nin bu sözleri üzerine Çiftçi Tanrı Enkimdu geri adım atar ve bazı hediyelerin ardından İnanna'nın Dumuzi ile evlenmesini kabul eder ve der ki;

"Buğday getireceğim sana, fasulye getireceğim,
... fasulyesi getireceğim sana,
Bakire İnanna'yı (ve) hoşuna giden her şeyi,
Bakire Inanna'yı ... getireceğim sana."[271]

Tablet içerisinde geçen ifadelerden anladığımız kadarıyla Tanrıça İnanna için Çoban Tanrı Dumuzi ve Çiftçi Tanrı Enkimdu arasında bir rekabet vardır. İlk başta Tanrıça İnanna Enkimdu ile evlenmek istese de mitin devamında Dumuzi ile evlenir ve yeni olaylar gelişir. Burada dikkat çeken hususlardan biri ise avcı toplayıcı hayattan yerleşik hayata geçen insanların tarım ile uğraşmaya başlaması ile birlikte tarımsal faaliyetlerin

[268] Kramer, *Sumer Mitolojisi*, s. 180.
[269] Kramer, *Sumer Mitolojisi*, s. 181.
[270] Kramer, *Sumer Mitolojisi*, s. 181.
[271] Kramer, *Sumer Mitolojisi*, s. 181.

edebi anlamda Sumer mitolojisine yansımasıdır. M.Ö. 3000'li yıllarda Sumerli şair ve yazarlar günlük ve sosyal hayat içerisinde yer alan tarımsal ve ekonomik faaliyetleri mitolojik unsurlar üzerinde yer alan kişi ve karakter ile bağdaştırmışlardır.

Ni 4569 no'lu tablet bizlere sadece mitolojik öğeleri barındırarak edebi bir hikâye görünümü kazandırmaz aynı zamanda dönemin şair ve yazarlarının bu metinlerden hareketle günlük ve sosyal hayatta yer alan tarım ürünleri ve çeşitli hayvanlar hakkında da bilgi sahibi olmamızı da sağlamaktadır.

M.Ö. 3000'li yıllarda kaleme alınan Ni 4569 no'lu tablet esasen günümüz insanları arasında meydana gelen bazı sosyal ilişkileri de andırmaktadır. Günlük hayatta kadın erkek arasında meydana gelen evlilik kurumu Ni 4569 no'lu tablet üzerinde Tanrı ve Tanrıça üzerinden anlatılmıştır. Belki de M.Ö. 3000'li yıllarda yaşayan şair ve yazarlar, Sumer insanları arasında meydana gelen sosyal ilişkilerde günümüz tabiri ile Mübalağa sanatı kullanarak mitolojik hikâyelere dönüştürmüş olabilirler.

2.3.2.6. Atasözleri Kitabı

Ni-4085+4432+8804 no'lu envanter tablet içerisindeki atasözleri ilk kez Sumerler tarafından dile getirilmiş, Eski Babil Çağı M.Ö.18 Yüzyılda ise "Atasözleri Kitabı" olarak Nippur'da kayda geçmiştir. Ni-4085+4432+8804 no'lu envanter belge iki ayrı tablet üzerine yazılmış ve 202 adet atasözünden oluşmaktadır. (Fotoğraf 48)

Fotoğraf 48: Atasözleri Kitabı

Sumerli yazarlara ait atasözleri ve özdeyişlerin çoğunluğu 1889-1895, 1949-1950 yıllarında Nippur kazılarında ortaya çıkarılmıştır.[272] Bunların bir kısmı Üniversite Müzesi Nippur koleksiyonunda bulunuyordu. Sumer atasözleri araştırmalarını yapanlar arasında yer alan Edward Chiera bu atasözlerinin bir kısmını 1934 yılında yayınlamıştır. 1937'den itibaren Samuel Noah Kramer tarafından hem İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesi'nde hem de Philadelphia Üniversite Müzesi'nde bulunan pek çok atasözü parçası tespit edilmiş ve bunların bir kısmı kopyalanarak çalışmalara başlanmıştır.[273]
Sumerlere ait bazı atasözlerini incelediğimiz zaman şunlarla karşılaşmaktayız;

[272] Çığ, *Uygarlığın Kökeni Sumerliler-1 Tarihte İlk Edebi Metinlerden Seçmeler*, s. 245.
[273] Kramer, *Tarih Sümerde Başlar*, s. 150.

"1-Tatlı bir söz herkesin dostudur.

2-Köpekleri olmayan bir kentte tilki reistir.

3-El ele (verince) adamın evi yapılır, mide mide üstüne gelince adamın evi yıkılır.

4-Kalplerdeki yükseklik (gurur) üzüntü verir, kalplerdeki küçüklük (alçakgönüllülük) prenseslere özgüdür.

5-Seçtiğin kadını al, istediğin çocuğu yetiştir.

6-Ölmeye mahkûmuz harcayalım, uzun yaşayacağız biriktirelim.

7-Fakir adamın ölmesi, yaşamasından daha iyidir.

8-Ekmeği olursa tuzu olmaz, Tuzu olursa ekmeği olmaz. Eti olursa kuzusu olmaz, Kuzusu olursa eti olmaz."[274]

"9-Adalet ile kim ölçüşür? Adalet can bağışlar.

10-Kötü bir yıldızın altında doğmuşum.

11-Fakir adam gümüşünü kemirir durur. Fakir adam borçlanır ve sıkıntıya düşer.

12-Gümüşü olan mutlu olabilir, Arpası olan mutlu olabilir, Hiçbir şeyi olmayan rahat uyur.

13-Ben iyi bir cins at idim. Bir katıra dokundum, araba çekmek ve arpa taşımak zorunda kaldım.

14-İyi giyinen kimsenin önünde herkes eğilir.

15-O tilkiyi henüz yakalamadı, ama tasmasını yapıyor.

16-Yaban öküzünden kaçarken yaban ineği karşıma dikildi.

17-Açık ağıza sinek girer.

18-Ayağını yere sıkı bas.

19-Gözden uzak, gönülden de uzak.

20-Benim ki dursun, seninkini kullanayım diyen kimse arkadaşlarının yanında zor sevilir.

21-Bulduğunu söyleme, Kaybettiğini söyle.

22-Mal, konacak yer bulamayan uçan kuşlara benzer.

23-Çiçeğini şimdi toplama sonra meyvesini yiyeceksin.

24-Kim çok yerse uyuyamaz.

25-Kalpteki düşmanlık getirmez, Dildir düşman eden.

26-Bir yalan söyle, sonra doğruyu söylesen de yalan sayılır.

27-Bey gibi yaparsan köle gibi yaşarsın, köle gibi yaparsan bey gibi yaşarsın.

28- Seven bir kalp evi yapar, nefret eden bir kalp evi yıkar.

29- Çöl matarası adamın hayatı, pabucu adamın gözü, oğlu sığınağı, karısı geleceği, kızı adamın üzüntüsü (evlenmesi yüzünden), gelini şeytanıdır.

---

[274] Kızıltan, Anılır, Dönmez, Yağcı, s. 156.

30-Silahı az olan devlet düşmanı kapısından atamaz.

31- Borç para keder getirir.

32- Annenin sözüne tanrının sözü gibi kulak ver.

33-Boynu kesilmiş olanın boynunu sen de kesme!

34-Kahramanın anasının çorbası yağlı ballı da olsa, ölen oğluna ağlamadan duramaz.

35-Sana bir sır verildiyse yayılması kolaydır.

36-Bedduaya beddua ile karşılık verme, çünkü ikinci bedduayı getirir.

37-Adaletin gemisi rüzgâr da yürür, Tanrı UTU ona bir liman arar. Fenalığın gemisi de rüzgâr da yürür fakat UTU onu kumlara götürür.

38- Sumerce bilmeyen bir kâtip nasıl kâtiptir.

39-Bir beyiniz, bir kralınız olabilir, ama asıl korkulacak vergi memuru.

40- Yıkanmamış bir elle yemek yeme.

41- Kim dünyaya gelmişse bir gün ölür.

42-Bir anda üzüntüye kapılan adam birdenbire perişan olacaktır.

43-Kötü şeyler konuşulunca kötülük gelebilir.

44-Eğer biri sana fena söz söylerse, karşılık verme, yoksa daha ağır olur.

45- Bir kimsenin düşüncesiz konuşması, kılıç gibi keser.

46-Bir sır söylenirse, o kadınlar meclisinde açığa vurulur.

47-Bir kırlangıç ile yaz gelmez.

48-Boş vakit geçirdin neye yaradı.

48-Biliyorsun neden öğretmiyorsun.

49-Çok kadınla evlenmek insancıl, çok çocuk ise tanrısal.

50- Bilge kişi karanlıkta ışık, çıkmaz sokakta yol bulandır."[275]

Sumer atasözlerinin yaklaşık olarak 3500 yıllık bir tarihi var. Fakat baktığımız zaman günümüz ile benzer konuların hâkim olduğunu görüyoruz. Burada asıl olan konu ise insanlığın kendisidir. İnsan var oldukça sosyal çevrede yaşadığı olaylarda bir takım özdeyişleri meydana getirmiştir. Bu sosyal olaylar içerisinde bireysel konuların yanında aile arkadaş ilişkileri, din, tarım, ekonomi, sağlık, savaş, kıtlık vb. konularında yoğun olarak hakim olduğunu anlıyoruz. İnsanlar hayatlarında yaşamış oldukları olayları bir tecrübe kazanarak birbirlerine aktarmışlardır ve tabletlere kaydetmişlerdir.

MÖ.1800-1900 yılları arasında Atasözü ve özdeyişlerin tabletlere aktarılmasında Sumerli öğretmen ve öğrencilerin rolünün büyük olduğu kaynaklarda belirtilmiştir. Öğretmenler öğrencilerine atasözlerini yazdırma ödevleri verdirerek, bu sözleri notlar

[275] Çığ, *Uygarlığın Kökeni Sumerliler-1 Tarihte İlk Edebi Metinlerden Seçmeler*, s. 247-254

aldırarak tabletlere geçirtmişlerdir. Sumer okullarında her dönem bütün öğrencilere bu atasözleri okutulmuştur ve nesilden nesile aktarılarak doğruyu bulma ve yaşama noktasında bir tecrübe kazandırılmaya çalışılmıştır.[276]

2.3.2.7. En Eski Aşk Şiiri

Ni 2461 no'lu envanter tablet Yeni Sumer Dönemi (III. Ur) M.Ö. 2037-2029 devrine aittir. Nippur'da çıkarılmış olan eser pişmiş topraktan elde edilmiş Sumerce dille yazılmış bir tablettir. (Fotoğraf 49)

Fotoğraf 49: En Eski Aşk Şiiri

Tabletin içeriği Sumerli bir gelinin Sumer Kralı Şu-Sin için söylediği bir aşk şiiri veyahut şarkısı olarak kaynaklara geçmiştir. Şiirin muhtemelen Yeni Yıl Törenlerinde Kutsal Evlenme olarak bilinen Tanrıça İnanna ve Tanrı Dumizi'nin Evliliğini anan bir rahibe gelin tarafından Tanrı Dumuzi'nin yerine geçen Şu-Sin için söylendiği düşünülmektedir. Yeni yıl törenleri yılın ilk günlerinde kutlanır ve bu kutlamalar şarkılar, şiirler, danslar, ilahiler eşliğinde olurdu.[277] Ni 2461 no'lu envanter belgede geçen şiirin Sumerce ve Türkçe tercümesi ise şu şekildedir;

"1-mu-ti-in šà-mà mu-lu [ki-ig-ga].

[276] Çığ, *Uygarlığın Kökeni Sumerliler-1 Tarihte İlk Edebi Metinlerden Seçmeler*, s. 245.
[277] Kramer, *Tarih Sümerde Başlar*, s. 295-296.

2-hi-li-zu ám-zé-ba-àm làl-àm ku_7-ku_7-da

3-gi-ru šà-mà mu-lu ki-ig-ga. . .

4-hi-li-zu ám-zé-ba-ám làl-àm ku_7-ku_7-da

5-en-KU-en IM-mà du_5-mu-u_8-ši-gub

6-mu-ti-in ga-ba-e-da-kar ki-mu-ná-da-šé

7-en-KU-en IM-mà du_5-mu-u_8-ši-gub

8-gi-ru ga-ba-e-da-kar ki-mu-ná-de-šé

9-mu-ti-in ám-zé-zé-ba du_5-mu-u_8-ag

10-zé-ba-kal-la-mu làl-e da-am-e-ga

11-é-ki-ná-a làl-PU-dug_4-ga-ba

12-hi-li-ám-zé-ba-zu ga-ba-húl-húl-en-dé-en

13-gi-ru ám-zé-zé-ba du_5-mu-u_8-ag

14-zé-ba-kal-la-mu làl-e da-am-e-ga

15-mu-ti-in ma-ra hi-li mu-e-kar

16-ama-mu-ra dug_4-mu-na-ab IM mu-ra-ab-zé-ém-e

17-ad-da-mu-úr ám-ba-ba mu-un-ba

18-hur-$šag_5$ ki-hur-$šag_5$-ga-bi mu-zu

19-mu-ti-in u_4-te-en-šé é-me-a ná-a

20-šà-za ki-šà-húl-bi mu-zu

21-gi-ru u_4-te-en-šé é-me-a ná-a

22-za-e ma-a-ra ki mu-e-ág-a-ta

23-gi-ru ma-a-ra ám-zé-ba-zu nu-uš-mu-e-a-ag-e

24-ú-mu-un-dingir-mu ú-mu-un-^{d}lama-mu

25-^{d}šu-zuen šà-^{d}mu-ul-lil-lá-ke_4 ba-zé-bé-en-na-mu

26-ki-ze-ba-zu nu-uš-mu-e-a-ag-a

27-ki-lál-gim-zé-ba-zu šu nu-uš-mu-e-tag-ge

28-tug-giš-ba-an-gim šu túm-ma-ni

29-túk-giš-ba-an-si-ki-na-gim šu-DAR-DAR-ma-ni

30-bal-bal-e-^{d}inanna-kam"[278]

"1-Güvey, kalbimin sevgilisi,

2-Senin güzelliğin fazladır, bal gibi tatlı,

3-Arslan, kalbimin sevgilisi,

4-Senin güzelliğin fazladır, bal gibi tatlı.

5-Beni teshir ettin, senin önünde titreyerek durayım,

[278] Kramer, Samuel Noah, Muazzez Çığ, Hatice Kızılyay, *"Beş Yeni Sumer Edebi Metni" Belleten*, Cilt XVI, Sayı 63, Ankara 1952, s. 351-352.

6-Güvey, senin tarafından yatak odasına götürüleyim,
7-Beni teshir ettin, senin önünde titreyerek durayım,
8-Arslan, senin tarafından yatak odasına götürüleyim.
9-Güvey, seni okşayayım,
10-Benim okşayışım baldan hoştur,
11-Yatak odasında, bal sonra,
12-Senin fazla güzelliğinle neşelenelim,
13-Arslan, seni okşayayım,
14-Benim okşayışım baldan hoştur
15-Güvey, benden memnun olduğunu,
16-Anneme söyle, o sana güzel şeyler verecek
17-Babam, sana hediyeler verecek.
18-Senin ruhun, ruhunun zevklendiği yeri biliyorum,
19-Güvey, evimizde şafağa kadar uyu,
20-Senin kalbin, kalbinin memnun olduğu yeri biliyorum,
21-Arslan, evimizde şafağa kadar uyu.
22-Sen, çünkü sen beni seviyorsun,
23-Lütfet bana okşayışlarını,
24-Benim beyim tanrım, benim beyim hâmim
25-Enlil'in kalbini memnun eden Šū-sin'im
26-Lütfet bana okşayışlarını,
27-Senin bal gibi iyi yerin, koy üzerine el(ini),
28-Uzat elini üzerine bir gišban-elbisesi gibi,
29-Tut elini onun üzerine bir gišban-sikin-elbisesi gibi.
30-İnanna'nın bal-bal-e şarkısıdır"[279]

Ni 2461 nolu envanter belgede bir gelin tarafından Kral Şu-Sin için yazılan şiirde bir evlilik kurumu içerisinde gerçekleşen sevgi ve saygının yanı sıra evlenen çift aslında bolluk ve bereketi de simgelemektedir. Öyle ki aile soyunun devamı ve nesillerin artmasının Sumer Devletinde de olumlu etkiler yaratacağından ülkeye bolluk bereket ve refahlık geleceği düşünülerek yılbaşı törenlerinde bunu simgelen şarkı ve şiirler söylenerek kutsal evlenme törenleri gelenek halinde yaşatıla gelmiştir.

[279] Kramer, Çığ, Kızılyay, *Beş Yeni Sumer Edebi Metni*, s. 351.

2.3.2.8. Kısa ve Özlü İş Mektupları

İnsanların göçebe hayattan yerleşik hayata geçmesi ile birlikte bulundukları çevrelerde topraktan ve sudan verim almak amacı ile tarımsal faaliyetlere başlamıştır. İnsanlar elde ettikleri ürünleri kendi ihtiyaçları için kullanmaya başlamışlardır. Ancak zamanla nüfusun artması nedeniyle bölgeler arasında ürün talebi meydana gelmiştir. Ürün talebi ile birlikte ticari münasebetler gelişmiştir. Ticaret tarım ürünlerinin yanı sıra madeni ürünler, kumaş ticareti, vb. ürünler olmak üzere artarak tüccarlar arasında yayılmıştır. Bu ticari münasebetler zamanla ülkeler arasında yayılarak dış ticari münasebetleri de meydana getirmiştir. Bu ticari faaliyetlerin artması ile birlikte tüccarlar ve yetkililer arasında mektuplaşmalar başlamıştır. İş mektupları olarak adlandırılan bu mektuplar bizlere Sumer ekonomisi hakkında bilgiler vermesinin yanı sıra ürünler, tüccarlar, alım satım işlemleri, fiyat listeleri vb. konuları içererek bilgi sahibi olmamızı sağlamıştır.

İş mektupları olarak adlandırıldığımız bu mektuplardan bazıları İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde sergilenen ni 372 ve ni 15 no'lu envanter belgelerdir. Pişmiş topraktan elde edilen tabletlerin dili Sumerce olup Yeni Sumer Dönemine aittir. M.Ö. 2012-2004 yıllarına tarihlenmektedir. (Fotoğraf 50)

Fotoğraf 50: Kısa ve Özlü İş Mektupları

2.3.3. Hukuki Belgeler

2.3.3.1. Lagaş Kralı Urukagina Reformu

Eski Sumer Dönemi Krallarından olan Urukagina M.Ö. 24. yüzyılda Lagaş şehir devletinin yöneticiliği yapmış bir kraldır. Urukagina'nın gerçekleştirmiş olduğu reformlar, Sumerlerin ve insanlık tarihinin temel reform hareketlerini meydana getirmiştir. Her ne kadar reform hareketi olarak geçse de yasa niteliği taşıyan maddeleri içerisinde barındırmaktadır.

İlk yazılı sosyal reform olarak kayda geçen Urukagina Reformu M.Ö. 2351-2342 yılları arasına tarihlenmektedir. Bu reformun ortaya koyulmasındaki asıl sebep ise Ur-Nanşe Sülalesinin yapmış olduğu baskılardı. Lagaşlılar bu baskılardan kurtulmak için Urukagina'yı kral olarak tayin ettiler. Urukagina'da halkın can ve mal güvenliğini sağlamak ve adaletli huzur dolu bir ortam için yeni bir reform ortaya koydu.[280]

İstanbul Arkeoloji Müzeleri Eski Şark Eserleri Bölümünde yer alan EŞEM 1717 no'lu envanter tablet cinsi pişmiş topraktan olup Girsu(Tello)'da ortaya çıkarılmıştır. Yeni Sumer Dönemi M.Ö.2351-2342 yıllarına tarihlenen tablet Sumerce ile yazılmıştır. (Fotoğraf 51) Lagaş Kralı Urukagina Reformu olarak kayda alınmıştır.

Tablette ki bazı ifadelere göre;

> *"Fakir bir adamın oğlu (DUMU'UKURA) balık havuzu yaptığında;(nüfuzlu) biri onun balığını alıp götürüyordu.*
>
> *Fakir bir adamın oğlu (DUMU'UKURA) balık havuzu yaptığında;(nüfuzlu) biri artık onun balığını alıp götürmedi.*
>
> *Bir adam karısını boşadığında; şehir beyi (ENSİ) 5 gin (40 gr) gümüş, büyük vezir (SUKKAL.MAH) 1 gün (8 gr) gümüş alıyordu. (Şimdiden sonra) Bir adam karısını boşadığında ne şehir beyi, ne de büyük vezir gümüş almadı.*
>
> *Eski günlerde kadınlar iki erkek alıyorlardı (sahiptiler); Bu günkü kadınlar (buna teşebbüs ederlerse) kölelikle cezalandırılırlar."*[281]

[280] Kızıltan, Anılır, Dönmez, Yağcı, s. 152.
[281] Kızıltan, Anılır, Dönmez, Yağcı, s. 152.

Fotoğraf 51: Lagaş Kralı Urukagina Reformu

İfadelerden anladığımız kadarı ile maddi durumu iyi olan bir adamın maddi durumu kötü olan bir adam üzerinde baskı yapamayacağı yasa ile garanti altına alınmıştır. Aynı zamanda evlenme ve boşanma olaylarının sadece kadın ve erkek arasında yasal bir hak olması sebebiyle boşanma durumunda yetkililerin bundan maddi bir kazanç sağlayamayacağı yasa maddesi olarak yer almıştır. Yine evliliklerde tek eşliliğin önemi vurgulanarak yasalarda bu konunun üzerinde durulmuş ve gerekirse cezalandırma metoduna başvurulmuştur.

Urukagina'nın ortaya koyduğu yasa sistemi bütün anlamda kanun maddeleri ile sınırlı kalmamış, içerisinde tarihi metinleri de barından ifadelere yer vererek bir reform hareketi olarak da kabul görmüştür. Emin Bilgiç Urukagina Reform metnini şu şekilde açıklamıştır;

> *"Kralın, Lagaş tanrısı Ningirsu ve tanrıçesi Bau ile tanrıçe Nanşe'ye ithafen yaptırdığı mabedlerden, kanallardan ve şehir surlarından kısaca bahseden bir*

prolog ve ayni mahiyette bir epilog'u da ihtiva etmekte, bu iki kısım arasında asıl talimatname metni bulunmaktadır."[282]

Urukagina'nın sosyal reformlarını anlatan metinler 2 kil koni 1 plak levha üzerine Sumerli bir tarihçi tarafından çivi yazısı ile kayda geçirilmiştir.[283] Urukagina döneminden önce yaşanan olaylar ve Urukagina'nın reformları hakkında kaynaklarda şu ifadelere yer verilmiştir;

Lagaş Kralı Urukagina (koniler):

"Enlil'in en önde dövüşen savaşçısı Ningirsu için Lagaş Kralı Urukagina Tiraş sarayını yapardı; onun için Antasurra'yı yaptırdı; onun (tanrıça Bau) için Bau evini yaptırdı; onun (Ningirsu) için Bursag'ı, onun sadug-evini yaptırdı; onun (Bau) için "Kutsal Kent'te koyun kırpma barakasını yaptırdı; Nanşe için sevgili kanalı Idninadu'yu ("Nina'ya-giden-kanal") kazdırdı (ve) onun göletini onun (Nanşe) için okyanusun ortası gibi yaptırdı; onun (Ningirsu) için Gir- su'nun duvarını yapardı.

Önceden, eski günlerde, (insanın) tohumunun dünyaya çıkığı günde, teknecilerden sorumlu olan adam tekneleri ele geçirirdi. Başçoban eşekleri ele geçirirdi. Baş çoban koyunları ele geçirirdi. Dalyanlardan sorumlu olan adam dalyanları ele geçirirdi. Aşte'de (büyük olasılıkla messi'nin ambarı) guda-rahiplerinin arpa tayınları (zararlarına olacak şekilde) ölçülüp bayındırlı. Yün yapan koyunların çobanları beyaz koyunların (kırpılması) için (nebi'ye) gümüş vermek zorunda bırakılırdı. Tarla ölçümcülerinden sorumlu olan adam, baş gala, bira yapımından sorumlu olan adam, agrig (ve) bütün ugula/lar gaba-kuzularının kırpılması için gümüş vermek zorunda bırakılırdı. Tanrının öküzleri, ensinin soğan tarlalarını sürerdi (ve) ensinin soğan (ve) salatalık tarlaları tan- en iyi tarlalarının içinde yer alırdı. Birra-eşekleri (ve) sanga'ların ödüllü öküzleri götürülürdü (büyük olasılıkla nebi'ye vergi olarak). Ensi'nin sanga'ların arpasını (kangalların zararına olacak şekilde) bölüştürürdü. Sanga'ların giysileri (burada, çoğu ne olduğu saptanamayan, büyük bölümü giysilerden oluşan on beş nesnenin listesi verilmektedir) vergi olarak alınıp götürülürdü (ensi'nin sarayına). Yiyecek (sağlanmasından) sorumlu olan Sanga, yoksul ananın bahçesindeki ağaçları kestirerek meyvelerini alıp götürürdü.

---

[282] Bilgiç, Emin, "Eski Mezopotamya Kavimlerinde Kanun Anlayışı ve Ananesi" *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi,* Cilt 21, Sayı 3-4 Ankara 1963, s. 107.

[283] Kramer, *Sümerler-Tarihleri,Kültürleri ve Karakterleri*, s. 411-417.

Ölmüş adamı (gömülmesi için) mezarlığa getiren onun birası (yani karşılık olarak aldığı bira) 7 testi idi (ve) ekmek (somunları) 420'ydi. (saptanamayan bir görevli) 2 ul hazi-arpası, 1 giysi, 1 yastık (ve) 1 yatak alırdı. Ludimma, 1 (ul) arpa alırdı.

Bir yurttaşı Enki'nin sazları arasında dinlenmeye getiren - onun birası 7 testi idi (ve) ekmek (somunları) 420'ydi…(saptanamayan bir görevli) 2 ul arpa, 1 yatak (ve) 1 sandalye alırdı. Ludimma, 1 (ul) arpa alırdı.

Zanaatkârlar ekmeklerini dilenmek zorunda kalırdı (sözcüğü sözcüğüne, "yalvarma ekmeği alırdı"). Çıraklar büyük kapının yiyecek artıklarını (?) almak zorunda kalırdı.

Ensi'nin evleri (ve) ensi'nin tarlaları,(saray) hareminin evleri (ve saray)hareminin tarlaları, (sarayın) çocuk dairesinin evleri (ve) (sarayın) çocuk dairesinin tarlaları birbirine bitişik olarak uzayıp gidiyordu. Ningirsu'nun sınırlarından denize kadar vergi toplayıcıları vardı.

Kralın gedikli uşağı onun tarlasının en yüksek yerine bir kuyu kazar, kör bir adam yakalardı (su çekmesi için ve büyük olasılıkla yeterli ve içecek vermeden). O (kralın gedikli uşağı) tarlanın içindeki muşdu-suyu için kör bir adam yakalardı (büyük olasılıkla, gerektiğinde suyunu akıtmak için ve yeterli yiyecek ve içecek vermeden).

Eski günlerin (toplumsal) uygulamaları bunlardı.

(Fakat) en önde dövüşen savaşçısı Ningirsu, Lagaş krallığını Urukagina'ya verince (ve) onun (Ningirsu'nun) eli onu tutup kalabalığın (sözcüğü sözcüğüne "36.000 adamın") içinden çıkarınca, o zaman o (Ningirsu)onun için (ilahi) buyruklarını buyurdu (sözcüğü sözcüğüne,'kurdu').

O (Urukagina) kralı'nın (Ningirsu'nun) ona söylediği sözleri dinledi. Teknecilerden sorumlu olan adamların tekneleri (ele geçirmesini) yasakladı. (sözcüğü sözcüğüne, "attı"). Başçobanların eşekleri ve koyunları (ele geçirmesini yasakladı. Dalyanlardan sorumlu olan adamın dalyanları (ele geçirmesini) yasakladı. Ambarlardan sorumlu olan adamın guda-rahiplerinin arpa tayınlarını ölçüp dağıtmasını) yasakladı. Görevlinin beyaz koyunların ve gaba-kuzularının (kırpılması için ödenen) gümüşü almasını yasakladı. Görevlinin sanga'ların alınıp (saraya) götürülen vergisini (yani toplanan vergiyi) almasını yasakladı.

Ningirsu'yu ensi'nin evlerinin (ve) ensi'nin tarlalarının kralı yaptı. Ahu'yu (saray) haremine ait evlerin (ve) saray haremine ait tarlalarının kraliçesi yaptı. Sulşaganna'yı (sarayın) çocuk dairesine ait evlerin (ve) (sarayın) çocuk dairesine ait tarlaların kralı yaptı. Ningirsu'nun sınırlarından denize kadar hiçbir vergi toplayıcısı kalmadı.

Ölmüş adamı (gömülmesi için) mezarlığa getiren onun birası (yalnızca) 3 testi oldu (ve) ekmek (somunları yalnızca) 80 oldu. . . (saptanamayan bir görevli, yalnızca) 1 yatak (ve) 1 yastık aldı. Ludimma, (yalnızca) 3 ban (1/2 uD arpa aldı. Bir yurttaşı Enki'nin sazları arasında dinlenmeye getiren - onun birası (yalnızca) 4 testi oldu (ve) ekmek (somunları) 240 oldu. (saptanamayan bir görevli) 1 ul arpa aldı. Ludimma, yalnızca 3 ban (1/2 ul) arpa aldı. Nindingir, kadınlar için 1 saç kurdelesi ve l sila tereyağı aldı.

(Bu noktada metin, daha önceki istismarların düzeltilmesinden ziyade yeniliğe benzeyen bir reformu kayda geçirmektedir: Girsu'nun gala-rahipleri ve Lagaş in gala-rahipleri, ayrıca zanaatkar loncaları, Ninna kentinden saptanamayan görevliler, bazı kör emekçiler ve başka işçiler gibi çeşitli insanlara sürekli tayın olarak değişik türlerde ve miktarlarda ekmek ve bira verilmesi öngörülmektedir. Bunun ardından, eski istismarların silahıyla devam etmektedir.)

Çırakların büyük kapının yiyecek aruklarını (?) (almak zorunda kalmasına) son verdi. Ekmeklerini dilenmek (zorunda kalmasına) son verdi. Yiyecek (sağlanmasından) sorumlu olan sanga, yoksul ananın bahçesine (ağaçları kestirip meyveleri almak amacıyla) girmeye (cüret) edemedi.

O (Urukagina) (ayrıca şu iki düzenlemeyi de) yürürlüğe koydu:

(1) Kralın gedikli uşaklarından birinin sağlam eşeği doğurunca (ve) onun denetçisi ona, Bunu senden satın almak istiyorum" dediği zaman (ve) o (denetçi) onu ondan almak üzereyken, O (kralın gedikli uşağı) ona (denetçiye), "Bana uygun gördüğüm kadar öde" (sözcüğü sözcüğüne, "bana, gönlümü hoşnut edecek kadar gümüş tartıp ver") dediği zaman, ondan sonra o onu satmayı reddettiği zaman (sözcüğü sözcüğüne, "onun kendisinden satın alınmasına izin vermeyince") denetçi onu buna zorlamamalı (sözcüğü sözcüğüne, razı olması için "ona vurma- malı").

(2) Kralın gedikli uşaklarından birinin evi, bir "büyük adam"ın evinin yanında olduğu zaman (ve) o "büyük adam" ona, "Onu senden satın almak istiyorum" dediği zaman (ve) o ("büyük adam") onu ondan almak üzereyken, o (kralın gedikli uşağı) ona ("büyük adam"a), "Bana uygun gördüğüm kadar öde" ya da "ana evimin kadar arpa öde" zaman ve ondan sonra o onu satmayı reddettiği zaman "büyük adam" onu buna zorlamamalı.

Urukagina, borçlarını (ödeyeme)dikleri (için) ya da vergi olanak (saray tarafından talep edilen) arpayı ya da ambarları için (saray tarafından talep edilen) arpayı ya da hırsızlık (veya) cinayet (nedeniyle) hapsedilen "yurttaşları" (sözcüğü sözcüğüne, "Lagaş'ın oğullarını") affetti ve onları serbest bıraktırdı.

(Son olarak) Urukagina, Ningirsu ile yönetimdeki birisinin bir yetime ya da bir dula karşı (haksızlık) işlememesini öngören bir sözleşme yaptı.

Bu yılda o (Urukagina) Girsu'ya ait olan (büyük olasılıkla sözcüğü sözcüğüne, "Girsu'nun sahip olduğu") küçük kanalı Ningirsu için kazdırdı; ona eski ismini vererek (ya da belki tersi: "eski ismini koruyarak") onu "Nippur'un-dışında-da-güçlü-olan-Ningirsu" diye adlandırdı. Onu Ninadu kanalına bağlayarak, "Yüreği" parlak olan saf kanal Nanşe'ye temiz su getirsin" dedi.

Lagaş Kralı Urukagina (koniler):

(Bu yazıt, Urukagina'nın Lagaş kentinin birçok ilahi için inşaat etkinliklerinin bir listesiyle başlamaktadır. Listenin ardından yazıt kendi zamanından önce Sümer'de yaygın olan istismarların ıslahı ile sürmektedir.)

O günlerde, Enlil'in en önde gelen savaşçısı Ningirsu, Lagaş krallığını Urukagina'ya verince (ve) onun (Ningirsu'nun) eli onu tutup kalabalığın (sözcüğü sözcüğüne, "36.000 adamın") içinden çıkarınca; o zaman o (Urukagina) Lagaşlıları aşağıdaki istismarlardan kurtardı:

Teknecilerden sorumlu olan adam tekneleri ele geçirirdi. Başçoban eşekleri ele geçirirdi. Başçoban koyunları ele geçirirdi. Dalyanlardan sorumlu olan adam dalyanları ele geçirirdi. Aşti'de (büyük olasılıkla ensi'nin ambarı) guda-rahiplerinin arpa tayınları (zararlarına olacak şekilde) ölçülüp dağıtılırdı. Yün vapan koyunların çobanları beyaz koyunların (kırpılması) için gümüş vermek zorunda bırakılırdı. Tarla ölçümcülerinden sorumlu olan adam, baş gala, bira yapımından sorumlu olan adam, agrig (ve) ugula'lar gibi (bütün) (memurlar) gaba-kuzularının kırpılması için gümüş vermek zorunda bırakılırdı.

(Küçük bir boşluğun ardından yazıt şöyle devam ediyor:)

Yiyecek (sağlanmasından) sorumlu olan sanga, yoksul ananın bahçesine girip ağaçlarını kesmeye (ve) meyvelerini almaya (cüret) edemedi.

Ölmüş adamı (gömülmesi için) mezarlığa getiren onun birası (yalnızca) 3 testi oldu (ve) ekmek (somunları yalnızca) 80 oldu. . . (saptanamayan bir gorevli, yalnızca) 1 yatak (ve) 1 yastık aldı. Ludmila, (yalnızca) 1 ban arpa aldı. Bir yurttaşı Enki'nin sazları arasında dinlenmeye getiren - onun birası (yalnızca) 4 testi oldu (ve) ekmek (somunları) 240 o… (saptanamayan bir görevli) 1 ul arpa aldı. Ludimma, (yalnızca) 3 ban arpa aldı.

Ensi'nin evleri (ve) ensi'nin tarlaları (ve) ensi'nin mala mülke - bunların kralı (artik) Ningirsu'ydu. (Saray) haremine ait evler (ve) (saray) haremine ait tarlaları (ve) (saray) hareminin malı mülkü - bunların kraliçesi (aruk) Bau'ydu. (Sarayın)

çocuk dairesine ait evler (ve) (sarayın) çocuk dairesine ait tarlalar (ve) (sarayın) çocuk dairesinin malı mülkü - bunların kralı (artık) Şulşaganna'ydı.

(Burada, bir önceki belgede betimlenen reform gelmektedir. Bunun ardından metin eski istismarların silahıyla sürmektedir.)

Çırakların büyük kapının yiyecek artıklarını (?) (almak zorunda kalmasına) son verdi. Zanaatkârların ekmeklerini dilenmek (zorunda kalmasına) son verdi.

Girsu krallığını alan Urukagina borçlarını (ödeyeme)dikleri (için) ya da vergi olarak (saray tarafından talep edilen) arpayı ya da ambarları için (saray tarafından talep edilen) arpayı ya da hırsızlık (veya) cinayet (nedeniyle) hapsedilen Lagaş "yurttaşlarını" (sözcüğü sözcüğüne, "oğullarını") serbest bıraktırdı.

Lagaş Kralı Urukagina (oval levha):

(Büyük bir eksiğin ardından, metin oldukça anlaşılmaz olan bir istismarın betimlemesiyle başlamaktadır. Betimleme şöyledir:)

Eğer koyun getirilirse, (etkili) adam bu koyunların en iyilerini kendisi için alıp götürürdü.

(Sonra metin şöyle devam ediyor:) Aşte'de buda-rahiplerinin arpa yayınlan (zararlarına olacak şekilde) ölçülüp dağıtılırdı. (Aslında) onların arpa tayın ambarları Aşte'de kuruldu (ve) . . .

Eğer agrigler, ugula'lar (ve) gala'lar, saban sürücüleri (ve) bira yapımından sorumlu adamlar yün yapan koyunları saraya getirirse (ve) onları orada kırptırırsa (ve) eğer koyunlar beyaz ise, saraya getirilen koyunun yünü (sözcüğü sözcüğüne, "onların yünü") için 5 gümüş şekel vermesi gerekirdi.

Tanrının öküzleri, ensi'nin soğan tarlalarını sürerdi (ve) ens'nin soğan ve salatalık tarlaları tanrının en iyi tarlalarının arasındaydı.

Eğer kralın gedikli uşağı tarlanın içindeki muşdu-suyu için bir kör adam yakalarsa, ona yemesi için (yalnızca) yemek artıkları verirdi; içmek için su da vermezdi; (kör adamın kullandığı) eşeğe de içme suyu vermezdi.

Eğer yoksul bir adamın oğlu bir balık havuzu yaparsa, (etkili) alırdı (ve) ceza görmezdi.

Eğer bir adam karı(sını) boşarsa, ensi 5 gümüş şekel alırda ve sukkalmah 1 gümüş şekel alırdı. Eğer bir ıtriyatçı (?) baş için bir yağ karışımı hazırlamışsa ensi 5 gümüş şekel, sukkalmah 1 gümüş şekel (ve) abgal 1 gümüş şekel alırdı.

(Burada, metin parçalı olduğu için anlaşılamayan olan bir istismarın betimlemesi geliyor. Sonra büyük bir boşluğun ardından metin kısmen şöyle yeniden kurulabilecek olan reformlarla devam ediyor:)

Eğer bir adam karı(sını) boşarsa, ne ensi ne sukkalmah (ödeme olarak) bir şey alır.

Eğer bir itriyatçı (?) baş için bir yağ karışımı hazırlamışsa, ne ensi ne sukkalmah ne de abgal (ödeme olarak) bir şey alır.

Eğer yoksul bir adamın oğlu bir balık havuzu yaparsa, (etkili) adam balığını almaya (cüret) edemez.

Hırsız (üzerine suçu yazılı olan) taşlarla taşlanır. Kayıp eşyalar (bulundukları ya da hırsızdan geri alındıklarında, gerçek sahibi tarafından geri alınabilecekleri) büyük kapıya asılır.

Eğer bir kadın bir adama "…." derse (ne yazık ki, bu can noktada metin okunamıyor) kadının dişleri pişmiş tuğlayla kırılır (ve) (üzerine kadının suçu yazılı olan) bu tuğlalar (herkesin görmesi için) büyük kapıya asılır. Eski günlerde kadınlar iki kocayla evlenirdi, (fakat) günümüzde kadınlar (eğer böyle yapmaya kalkarlarsa) (üzerine kötülükleri yazılı olan) taşlarla taşlanırlar."[284]

İfadelerden anladığımız kadarı ile Urukagina kral olmadan önce tarım alanında başta yer alan kişilerin diğer çiftçiler ve çobanlar üzerinde baskı uyguladığı ve elde edilen ürünleri ve malları kendilerine tahsis ettiği, memurların fazla vergi alarak haksızlık yaptığını, ölmüş kişilerin malları görevli kimseler tarafından fazla fazla alındığı, zanaatkârlar gösterdikleri emeklerinin karşılığını alamadığını, çıraklara yetkililer tarafından yiyeceklerin arta kalan kısımları verildiği, "Kralın gedikli uşağı" adlı kimse kör insanları tarlalarda çalıştırdığı ancak hak ettiklerini vermediği hatta doğru düzgün yiyecek içecek bile vermediği kayıtlara geçmiştir.

Fakat Urukagina kral olduktan sonra bu olumsuz durumlar değişmiştir. Kimse hakkından fazlasını almamıştır. Çiftçi, çoban, işçi, kör işçilerin hakları gözetilmiştir. Zanaatkârlara ve çıraklara hak ettiklerinin karşılığı verilmiştir. Haksız yere hapse atılan kişiler serbest bırakılmış, dul ve yetimlerin hakları gözetilmiştir.

Özellikle Urukagina reformlarında dikkat çeken husus vergi indirimine yönelik çalışmalardı. Halkın vermekte zorlandığı yüksek vergiler indirime gitmiş ve halk bu yükten hafiflemişti. Bilinen tarihi kayıtlara göre, Urukagina reformu içerisinde ilk yazılı vergi indirimini barındırmış bulunmakta diyebiliriz.

Urukagina sadece halk üzerindeki baskıyı azaltmamış aynı zamanda saray içerisinde görevli olan "kralın gedikli uşağı" adlı gibi kişilerinde hakkı gözetilerek rütbesi yüksek (varlıklı kimse) kişilerin onlar üzerinde baskı yapmasını engellemeye çalışmıştır.

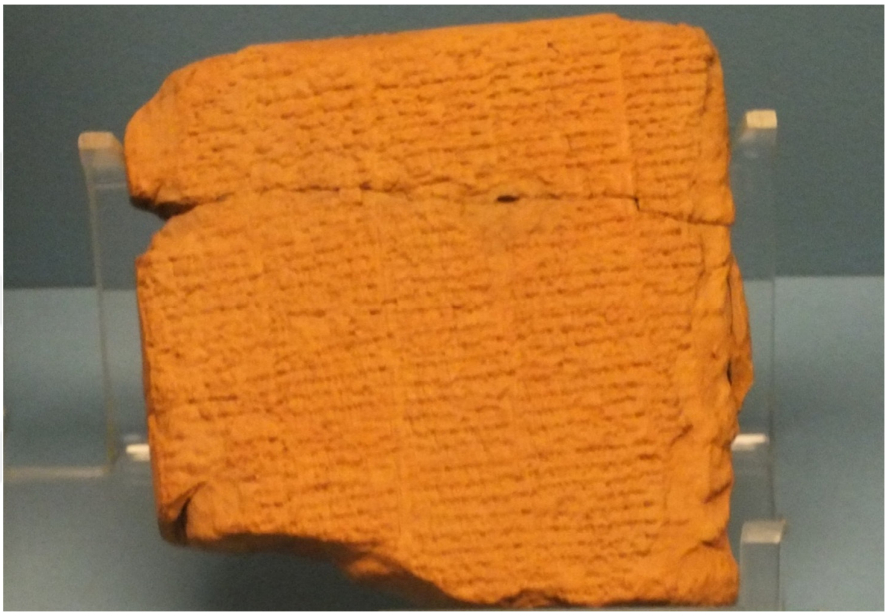
[284] Kramer, *Sümerler-Tarihleri, Kültürleri ve Karakterleri*, s. 411-417.

Urukagina'nın Ur-Nanşe hükümetini devirip başa geçmesi ile birlikte dikkat çeken hususlardan biriside Urukagina'nın "patesi" yani ruhban-kral unvanı kullanmayıp yerine sadece kral unvanı kullanması hususudur. Urukagina'nın sadece kral unvanı kullanmasının sebebi bütün Sumer bölgesine hakim olmak istemesi ihtimalinin yanında, önceki hükümetin halk üzerindeki olumsuz etkilerini de yıkmak olabilir. Çünkü Urukagina'dan önce Lagaş şehrinde Ruhban sınıfı, patesiler (ruhban krallar) ve zengin kesim birleşerek halk üzerinde baskıcı bir yönetim sergiliyordu. Urukagina bu duruma son vererek halk üzerinde adaletli ve eşitlikçi bir yaklaşım benimsenmiştir. Ruhban sınıfı ve memur kesiminin icraatlarını kontrol altına alan Urukagina devlet içerisinde meydana gelen yolsuzluk, düzensizlik vb. işleri sıkı bir düzen içerisine sokmaya gayret göstermiştir. Urukagina'nın gerçekleştirmiş olduğu reformlardan anlaşıldığı kadarıyla köylü, esnaf, tüccar ve sanatkâr sınıfının da emeği ve gayreti güvence altına alınmıştır.[285]

[285] Günaltay, s. 69-71.

2.3.3.2. Ur-Nammu Yasası

Dünyada yer alan en eski hukuki vesikalar arasında olan ni 3191 no'lu tablet, Ur-Nammu'ya ait bir yasa kitabı olarak karşımıza çıkmaktadır. Nippur kazılarında ortaya çıkarılan tablet Sumerce dille yazılmış olup Yeni Sumer III. Ur dönemine yani M.Ö. 2112- 2095 yılları arasına tarihlenmektedir. (Fotoğraf 52)

Fotoğraf 52: Ur-Nammu Yasası

Emin Bilgiç 3191 no'lu tabletin esasen M.Ö. 1700 tarihinde yani Hammurabi Döneminde oluşturulmuş bir kopya olduğunu, asıl nüshanın Ur-Nammu döneminde kaldığını dile getirmiştir.[286] Buradan hareketle Sumerlerin temelini attığı hukuk sisteminin Babiller döneminde de benimsendiğini ve Babiller içinde bir örnek teşkil ettiğini söyleyebiliriz.

Mezopotamya coğrafyasında Sumerler toplum düzenini sağlamak, idari ve siyasi düzeni korumak, sosyal ilişkileri geliştirmek için bir takım yasaları ortaya koymuştur.[287] M.Ö. 2050 yılların başlangıcında iktidara geçen III. Ur hanedanlığının kurucusu olan Ur-Nammu'da bu yasa örneklerinden birisini meydana getirmiştir. İstanbul Arkeoloji Müzeleri Eski Şark Eserleri Müzesinde sergilenen 3191 no'lu tablet iki ayrı parçadan oluşmaktadır. Bu tabletin ilk olarak fark edilmesi František R. Kraus tarafından

[286] Bilgiç, s. 108.
[287] Bilgiç, s. 104.

gerçekleşmiştir. František R. Kraus'ın yönlendirmesi ile Samuel Noah Kramer tabletler üzerinde yoğun bir şekilde çalışmaya başlamıştır. 3191 no'lu tabletin dördü ön dördü arka olmak üzere 8 sütundan oluşmaktadır.[288] Tablette kırık parçalar olması ile birlikte Samuel Noah Kramer tabletin konusunu şu şekilde özetlemiştir;

> *"Dünya yaratıldıktan, Sümer ülkesinin ve Ur (Kitabı Mukaddes'te geçen Keldanilerin Ur'u) kentinin yazgıları belirlendikten sonra, Sümer panteonunun iki baş tanrısı, An ile Enlil ay-tanrısı Nanna'yı Ur Krallığına atadılar. Bir gün, bu tanrı dünyadaki temsilcisi olarak Sümer ve Ur'u yönetsin diye Ur-Nammu'yu seçti. Yeni kral öncelikle Ur ve Sümer'in politik ve askeri güvenliği ile ilgili işler yaptı. Ur'a doğru genişleyen sınırdaki Lagaş kent-devletiyle savaşmanın kaçınılmaz olduğuna karar verdi. Onu bozguna uğrattı, kralı Namhani'yi öldürdü sonra da "kentin kralı Nanna'nın gücüyle" Ur'un sınırlarını eski haline getirdi. Şimdi sıra iç işlere eğilmeye ve toplumsal ve ahlaksal reformlar gerçekleştirmeye gelmişti. Yurttaşların öküzünü, koyununu, eşeğini elinden alan "düzenbazlar"ı ve rüşvetçileri ya da kitabedeki tanımıyla 'yağmacılar"ı görevden aldı. Sonra ağırlık ve ölçü birimlerini adil ve değişmez bir biçimde düzenledi. "Yetimin zengine yem olmamasını, dulun güçlüye yem olmamasını, bir şekeli olan adamın bir minası (altmış şekel) olan adama yem olmamasını" sağladı."*[289]

Buradan anladığımız kadarı ile Ur-Nammu'nun Tanrılar tarafından seçilip yönetime geçmesi ile birlikte askeri ve siyasi düzen sağlandıktan sonra Ur-Nammu gerçekleştirmiş olduğu yasalar ile toplum içinde eşitlikçi ve adaletli bir sistem mekanizmasını savunmuş ve toplumda meydana gelecek sosyal zedelenmeleri engellemeye çalışmıştır.

Emin Bilgiç Ur-Nammu Yasası'nın asıl maddelerine geçmeden önce uzun bir ön bilgilendirme metninin olduğunu dile getirmiştir. Bu ön metin teolojik, tarihî ve ahlâki olarak 3 bölüme ayrılmıştır;

> *"Teolojik kısımda Ur şehrinin, tanrılar tarafından Sumer ve Akad krallığının merkezi olarak seçilmesinden, tarihî kısımda kral Urnammu'nun Sumer ve Akad memleketleri üzerinde hâkimiyetini târsin için giriştiği faaliyetlerden ve daha uzun olan ahlâkî kısımda, Sumer memleketindeki bürokratik suiistimallerden ve kiralın reformlarile bunları bertaraf ve çeşitli tartıları ve ölçüleri ıslâh ettiğinden ve*

[288] Kramer, *Tarih Sümerde Başlar*, s. 77-79.
[289] Kramer, *Tarih Sümerde Başlar*, s. 79.

nihayet sakatları, yetimleri ve fakirleri fena muamele ve suiistimallerden koruduğundan bahsedilmektedir."[290]

3191 envanter no'lu belgeyi incelediğimiz zaman kırık kısımlar olması ile birlikte şu yasalara rastlıyoruz;

"tukum- bi	*Eğer*
(lu-lu-ra	*(biri birinin*
giş- ... -ta)	*(... bir aletle)*
. . . -a-ni	*onun . . .*
gir in-kud	*ayağını keserse,*
1 0-gin-ku-babbarO	*1 0 gümüş şekel*
i-la-e	*ödeye.*
tukum bi	*Eğer*
lu-lu-ra	*biri birinin*
giş-tukul-ta	*bir silahla*
gir-pad-du	*kemiklerini*
al-mu-ra-ni	*…'nın*
in-zi-ir	*kırarsa*
1-ma-na-ku-babbar	*1 gümüş mana*
i-la-e	*ödeye.*
tukum bi	*Eğer*
lu-lu-ra	*biri birinin*
geşpu-ta	*geşpu-aletle*
ka-…in-kud	*burnunu(?) keserse*
2/3-ma-na-ku-babbar	*2/3 gümüş mana*
i-la-e	*ödeye"*[291]

3191 no'lu tabletten yola çıkarak kişinin sağlık güvenliğinin garanti altına alınmaya çalışıldığını, işlenebilecek suçların önüne geçilmesinin amaçlandığını öğreniyoruz. Aynı zamanda bir kişinin suç işlemesi karşısında bunun cezasız kalmayacağı, işlediği suçun büyüklüğüne göre de ceza oranı belirlenmiştir.

[290] Bilgiç, s. 108.
[291] Kramer, *Tarih Sümerde Başlar*, s. 80-81.

Sumer hukukunun önemli bir parçası olan Ur-Nammu Yasası toplumun hukuki açıdan iyileştirilmesi noktasında atılan en eski adımlardan birisidir. Toplumsal yasaların yanı sıra idari ve ekonomik olarak da bir takım çalışmalar yapılarak devlet sistemi üzerinde hukuki ve adaletli bir işleyiş sağlanmaya özen gösterilmiştir.

2.3.3.3. Hammurabi Yasası

İstanbul Arkeoloji Müzeleri Eski Şark Eserleri Bölümünde yer alan Ni. 2358 no'lu envanter tablet Nippur kentinde bulunmuştur. Hammurabi Yasası olarak bilinen belgenin kopyasıdır. Pişmiş topraktan yapılan eser M.Ö. 1790 yılına ait olup Babilce ile yazılmıştır. (Fotoğraf 53) Esasen Eski Babil Dönemine ait olan Hammurabi Yasası hukuki açıdan temel örneklerini Sumerler'den etkilenerek kayda geçirmiştir. Buna göre yasanın kurucusu olan Hammurabi, Sumer hukuk sisteminde yer alan bazı kanun maddelerini Babil Devletine uyarlayarak bir stel üzerinde toplatmıştır. 43 sütun 3600 satırdan oluşan kanun[292] Susa'da ortaya çıkarılmış ve Louvre Müzesinde varlığını korumaktadır. Stelin cinsi Diyorit olup, 2.23 metre uzunluğundadır. 282 maddeden oluşan Hammurabi Yasası Giriş-Maddeler-Sonuç olmak üzere 3 ayrı bölümden oluşmaktadır. 2358 no'lu tablet Hammurabi Kanunlarının aslı olmayıp okullarda öğrencilere okutulmak ve mahkemelerde yararlanmak için yazılmış bir kopyadır.[293]

Fotoğraf 53: Hammurabi Yasası

[292] Günaltay, s. 379-38.
[293] Kızıltan, Anılır, Dönmez, Yağcı, s. 155.

Hammurabi kanunlarının yazılı olduğu asıl stel içinde maddelerinin çoğunluğunu iyi vaziyette korumuş en eski hukuki tabletler arasında yer almıştır. Fakat Hammurabi Kanunlarını daha iyi anlayabilmemiz için Hammurabi''den yaklaşık yüz yıl önce Ur şehrinde Ur-Nammu"nun kanunları, daha sonra Daduşa zamanına ait Eşnunna, ve İsin kralı Lipit-İştar'ın kanunlarını incelemekte fayda vardır.[294]

Hammurabi, M.Ö. 1728-1686 yılları arasında 43 sene Babil Devletinin hükümdarlığını yapmıştır. Babil Devletinin en parlak dönemini yaşatan Hammurabi, Mezopotamya coğrafyasında da siyasi ve dini anlamda üstünlük sergileyen bir hükümdar haline gelmiş, Babil Devletini de diğer bölgelerden üstün bir konuma getirtmiştir.[295]

"Kittum" adalet, meşruluk ve *"mesarum"* adâlet, doğruluk[296] kelimeleri Sumer hukuk sisteminde olduğu gibi Hammurabi Yasalarında da yerini alan ve hükümdarların bu kelimelerin sağlayıcısı olarak görev yapan yöneticiler olması gerektiğini biliyoruz. Urukagina, Ur-Nammu, Daduşa (Eşnunna), Lipit-İştar gibi hükümdarlarda olduğu gibi Hammurabi de Babilde önceki ders çıkararak ve bunu sosyal, ekonomik, siyasi ve askeri gibi daha geniş krallıkların yasalarından bir açıdan ele alarak ülke yönetiminde adaletli bir düzen sistemi meydana getirmeyi amaçlamıştır. Hammurabinin bu çaba ve gayesi Hammurabi Yasalarında *"halkının öz babası" "la kima abim wâlidim ana nişe" = "halkına öz baba gibi olan"*[297] şeklinde ifade edilmektedir.

Hammurabi Yasasının Giriş-Maddeler-Sonuç olmak üzere 3 ayrı bölümden oluştuğunu yukarıda dile getirmiştik. Mebrure Tosun Hammurabi Yasasının giriş ve sonuç kısmını şu şekilde ifade etmektedir;

> *"Hammurabi Soyunun baş tanrısı ve ülkede yeni bir tanrı olan Marduk'a övücü sözlerden sonra, Babil şehrini baş şehir olarak tanrılara takdis ettirip, bu şehrin başına onun tarafından getirildiğini, Hammurabi halkına adaleti (mesarum) getirmek için çağrıldığını ve komşu şehirlere barış ve refah getirdiğini söyler... Girişin sonunda Tanrı Marduk'un emriyle, memleket halkını doğru yola sevk için adalet ve doğruluğu (kittu ve mesaru) getirdiğini (Akk. sakânu = koymak fiilini kullanıyor) ve halkı refaha kavuşturduğunu söyleyip, kanun maddelerine geçer. Sonuç da ise, Hammuarabi kendine uzun bir medhiyeden sonra, şöyle der: "Yer ve*

---

[294] Tosun, Mebrure, "Hammurabi'nin Toprak Kanunları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 21, Sayı 3-4, Ankara 1963, s. 127.
[295] Tosun, s. 127.
[296] Tosun, s. 128.
[297] Tosun, s. 129.

göğün büyük hâkimi tanrı Şamaş'ın emriyle, memlekette doğruluk parlasın. Haksızlığa uğramış, şikâyeti olan adam, "doğruluk kralı" (adlı heykelimin (Sum. ALAM = Akk. şalmu) önüne gitsin, taşımın yazısını okutsun, seçkin sözlerimi duysun, taşım (stelim), şikâyetini ona aydınlatsın, hükmünü (şikâyeti ile ilgili kanun hükmünü) görsün. kalbi rahatlasın." Sonucun sonunda da kanunun yazılı bulunduğu anıtı bozan veya her hangi bir şekilde tahrip edenlere lanet ederek sözlerini bitirir."[298]

Hammurabi Yasasının giriş kısmında yazan ifadelerden anladığımız kadarıyla esasen Türklerde olduğu gibi bir Kut Anlayışının[299] hâkim olduğunu görüyoruz. Öyle ki eski Türkler'de hakanın kut anlayışı çerçevesinde Tanrı tarafından seçildiğini bilmekteyiz. Hammurabi'nin de Tanrı Marduk tarafından ülkenin başına getirildiğini Hammurabi yasasının giriş kısmında kayda geçirilmiştir. Hammurabi'nin hem kendi hem de komşu ülkeler bakımından barıştan yana olduğu adaletli bir yönetim sergileyeceği yine dikkat çekici hususlardan birisidir.

Hammurabi Yasası maddelerinin bir tablet kopyası olan 2358 no'lu tablette geçen ifadeler ise şunlardır;

"148. madde: Eğer bir adam bir kadın evlenir ve sonra o ateşli bir hastalığa yakalanırsa ve o (erkek) başka biriyle evlenmeye karar verirse; ateşli hastalığa yakalanan karısını boşamaksızın başka biriyle evlenebilir. O (kadın) kocasının yaptığı evde yaşayacak ve yaşadığı sürece kocası onun geçimini sağlamaya devam edecektir.

153. madde: Eğer bir adamın karısı, başka bir erkek nedeni ile kocası için ölüm düzenlemiş ise; o kadını kazığa oturtacaklar.

154. madde: Eğer bir adam, kendi kızı ile ilişkide bulundu ise; ona kenti terk ettirecekler.

155. madde: Eğer bir adam oğlu için gelin seçip oğlu o kızla ilişkide bulunduktan sonra, kendisi onun (gelininin) koynunda yatarken yakalandıysa; o adamı bağlayacaklar ve suya atacaklar.

157. madde: Eğer bir adam babasının ölümünden sonra annesinin koynunda yattı ise; her ikisini de yakacaklar.

---

[298] Tosun, s. 129.

[299] Kut anlayışı; Tanrı tarafından belirlenen hükümdara devleti yönetme yetkisi verilmesi inancı.

175. madde: Eğer bir saray kölesi veya bir adamın kölesi özgür bir kimsenin kızı ile evlenip çocuğu olursa, kölenin sahibi bu çocukların köleliği için bir hak iddia edemez."[300]

Buradaki maddelerden anladığımız kadarıyla Hammurabi Yasası eşler arasında güven ve sadakat ortamını sağlamaya çalışmıştır. Aynı zamanda 1. Dereceden yakınlık bulunan aile ve akrabalıklarda bir kadın ve erkek arasında bir birliktelik olamayacağı söz konusu maddeler arasında yerini almıştır. Yine köle ve çocukları hakkında da bir takım haklar koruma altına alınmıştır.

Hammurabi Yasası ile alakalı maddeler ise şunlardır;[301]

"1-5. Madde- Sahte suçlama için cezalar, yanlış kanıt ve yanlış yasal kararlar.

6-14. Madde- Hırsızlık için cezalar.

15-20. Madde- Kaçan bir köleyi barındırıyor.

21-25. Madde- Ev soygunları, yol soygunu ve yangında soygun.

26-41. Madde- Kraliyet ayrıcalıkları ve yükümlülükleri hizmetçiler, hâkimler vb.

42-65. Madde- Ev sahibi, Tarla sahibi ve kiracı ile ilgili yasalar.

66-99. Madde- Silinmiş maddeler

100-126. Madde- Ticaret ve Alışveriş ile ilgili yasalar

100-107. Madde- Bir tüccar ve onun işleri ile ilgili yasalar.

108-111. Madde- Şarap tüccarları ile ilgili yasalar.

112. Madde- Liman mallarındaki kayıplara ilişkin yükümlülükler.

113-119. Madde- Borç ve Haciz ile ilgili yasalar.

120-126. Madde- Kefalet Kanunu.

127-193. Madde- Aile hukuku.

194-233. Madde- Ceza hukuku: saldırı cezaları, hekimlere verilen tıbbi cezalar vs.

234-240. Madde- Kayıkçı ve tekne yapımı ile ilgili yasalar.

241-277. Madde- Hayvan kiralama için ödeme oranları, yapılan işler için vb.

278-282. Madde- Köleleri etkileyen yasa."

---

[300] Kızıltan, Anılır, Dönmez, Yağcı, s. 155.

[301] Percy Handcock M., *The Code Of Hammurabi*, The Macmıllan Company, Newyork 1920, s. 4-5.

Hammurabi Yasasında başlıca konular "*mahkemeye karşı işlenen suçlar, hırsızlık ve yataklık suçları, çeşitli arazi ve ev işleri, ticaret ve alış veriş, evlilik-aile-mülkiyet, evlâtlık edinme, taarruz ve kısas, meslek adamlarına ait suçlar, ziraat konuları, çeşitli kira ücretleri ve nihayet esirler*"[302] ile ilgilidir. Maddelerini incelediğimiz zaman gündelik hayatta meydana gelen sosyal ve ekonomi ile alakalı pek çok maddeyi barından hususlarla karşılıyoruz. Bu konuların ağırlıklı olarak yer verilmesinin nedeni toplum içindeki kargaşaları önlemek ve huzurlu bir ortam sağlamaktır. Hammurabi yasası maddelerinde gerçektende ağır cezalarında olduğunu biliyoruz. Bunun nedeni toplumda suç işlemeyi engelleyecek önlemler alma yönündedir. Hammurabi aynı zamanda ekonomik olarak da bir takım önlemler almıştır. Özellikle ticari noktada gerçekleştirilen faaliyetler Babil Devletinin ekonomik gücü açısından önemliydi. Bu hususla ilgili olarak toplum ve devlet çıkarları göz ardı edilmemiştir ve buna yönelik yasa maddeleri ortaya koyulmuştur.

[302] Bilgiç, s. 113-114.

2.3.3.4. Cinayetle İlgili Bir Mahkeme Kararı

L 2789 no'lu envanter tablet, pişmiş topraktan elde edilmiş ve Yeni Sumer III. Ur Dönemi M.Ö. 2112-2004 yıllarına ait olup Girsu'da ortaya çıkarılmıştır. (Fotoğraf 54)

Fotoğraf 54: Cinayetle İlgili Mahkeme Kararı

Metnin çevirisi şu şekildedir;

> *"Ur-Eanna'nın oğlu Kuli, müzisyen Babamu'yu öldürdü. Büyük vezir cinayeti saptadı. Kuli'nin malı, karısı ve kızları Babamu'nun oğullarına teslim edildiği zaman Lugirsu komiserdi. Beşinci yılında Kuli'nin eşi, kızları, Babamu'nun oğullarının elinden kaçtılar. Fakat Babamu'nun oğulları onları yakaladılar ve yargıçların önünde onların köleliği için tartıştılar. Büyük vezirin komiseri Lugirsu açıklamasını yaptı. Kuli'nin karısı kızları Babamu'nun oğullarına köle olarak bırakıldılar."*[303]

L 2789 no'lu tabletin tercümesini incelediğimiz zaman; Kuli isimli bir şahısın Babamu adlı şâhısı öldürdüğünü öğreniyoruz. Bu cinayet sonrasında cinayeti işleyen Kuli'nin malları, karısı ve kızları öldürülen Babamu'nun oğullarına teslim edilmiştir. Daha sonra Kuli'nin karısı ve kızları kaçmalarına rağmen tekrar yakalanmaları ile mahkeme karşısına çıkmışlardır. Mahkemede Babamu'nun oğullarının kölelik talebi üzerine

[303] İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesi Kataloğu, s. 52.

alınan karar sonucunda Kuli'nin Babamu'yu öldürdüğü için ceza olarak Kuli'nin karısı ve kızlarının Babamu'nun oğullarına köle olarak bırakıldığını öğreniyoruz.

Cinayet sonucunda cinayeti işleyen Kuli adlı şahısın kendisine verilen ceza hakkında maalesef bilgi sahibi değiliz. Bunun sebebi tabletin parçasının kırık olması nedeni ile olabilir. Bunun yanı sıra esasen verilen cezada Kuli adlı şahısın ailesi açısındanda ağır olduğunu öğreniyoruz. Suçu işleyen her ne kadar Kuli adlı şahıs olsa da mahkeme sonucunda Kuli'nin ailesi Babamu'nun oğullarına köle olarak bırakılmıştır. İşlenen suç karşısında hukuki olarak bütün aile etkilenmiştir. Mahkemede Babamu'nun oğullarının kölelik talebinin dışında böyle bir ceza verilmesinin sebebi işlenecek başka suçların önüne geçmekde olabilir.

L 2789 no'lu tablet dışında Sumerlerde cinayet vakalarına örnek olarak toplumunda meydana gelen bir başka örnekten daha bahsedeceğiz. Bu örneğe görede;

> *"Lu-Sin oğlu Nanna-sig, Ku-Nanna oğlu berber Ku-Enlil ve Adda-kalla'nın kölesi bahçıvan Enlil-ennam, Lugal-apindu oğlu nişakku-görevlisi Lu-lnanna'yı öldürdüler.*
>
> *Lugal-apindu oğlu Lu-lnanna'nın ölmesinden sonra, Lu-Ninurta kızı, Lu-Inanna'nm karısı Nin-dada'ya kocası Lu-lnanna'nın öldürüldüğünü söylediler.*
>
> *Lu-Ninurta kızı Nin-dada ağzını açmadı, dudakları mühürlü kaldı.*
>
> *Davaları lsin'e (kent) kralın önüne götürüldü (ve) Kral Ur-Ninurta davalarının Nippur Meclisi'nde görüşülmesini buyurdu.*
>
> *(Orada) Lugal- .. oğlu Ur-gula, kuş avcısı Dudu, tabi Ali-ellati, Lu-Sin oğlu Buzu, .. -Ea oğlu Eluti, hamal (?) bahçıvan Lugal-Kan, Sin-andul oğlu Lugalazida, (ve) Şara- .. oğlu Şeş-kalla (Meclis'te) çıkıp şöyle dediler:*
>
> *"insan öldürenlerin yaşamaya (hakkı) yoktur. Bu üç adam ve kadın, Lugalapindu oğlu, nişakku-görevlisi Lu-lnanna'nın iskemlesinin önünde öldürülmelidirler."*
>
> *(O zaman) Ninurta'nın . . -görevlisi Şu .. -lilum (ve) bahçıvan Ubar-Sin (Meclise) dönüp şöyle dediler:*
>
> *"Kabul, Lu-Ninurta kızı Nin-dada'nın kocası öldürülmüştür (ama) kadın öldürülmesini gerektirecek ne yaptı (?) ki?"*
>
> *(Sonra) Nippur Meclisi (üyeleri) (onlara) dönüp şöyle dedi:*
>
> *"Kocasının geçimini sağlamadığı (?) bir kadın - kocasının düşmanlarını tanıdığını ve kocası öldürüldükten sonra kocasının öldürüldüğünü işittiğini kabul edelim - niye onunla (?) ilgili (?) suskunluğunu korumasın ki? Kocasını o mu (?) öldürdü? (Asıl) katillerin cezalandırılması yeter."*

Nippur Meclisi'nin kararına (?) uygun olarak, Lu-Sin oğlu Nanna-sig, KuNanna oğlu berber Ku-Enlil ve Adda-kalla'nm kölesi bahçıvan Enlil-ennam öldürülmek üzere (cellata) teslim edildiler.

(Bu) Nippur Meclisi tarafından görülen bir davadır."[304]

M.Ö. 1850 tarihinde meydana gelen bir olayda Lu-Inanna adlı tapınak görevlisi öldürülmüştür. Bu cinayetin bir berber, bir bahçıvan ve mesleği belirsiz bir kişinin işlediği ancak Lu-Inanna'nın karısı olan Nin-dada'nın da bu cinayet konusunda bilgisi olmasına rağmen cinayet hakkında bildiklerini anlatmaması karşısında katiller ile birlikte Nippur'da Yurttaşlar Meclisinde yargılanır. Meclis de yer alan 9 üye katiller ile birlikte kadınında suskunluğunu koruması ve bildiklerini anlatmaması karşısında ceza almasını savunurken meclisteki diğer iki üye kadını savunarak, kadının kocasını öldürmediği için infaz edilmesinin doğru olmadığını, infaz edilmesi gerekenlerin asıl katiller olduğunu savunurlar ve diğer 3 kişi infaz edilir.[305]

Sumerler toplumda meydana gelen cinayet vakalarına karşı sessiz kalmamış ve mahkeme aracılığı ile gerekli hukuki sürecin işlenmesi için gerekli tedbirleri almıştır. Bunun nedeni toplumda vuku bulabilecek yasaya aykırı işlerin önüne geçilmesini sağlamak, huzur ve refah ortamının oluşturulmasını istemek olabilir. Hukuki anlamda bir zemin mekanizmasını oluşturan Sumerler, kayıt altına aldıkları yasalar ile sadece kendi dönemleri ile sınırlı kalmamış, kendilerinden sonra gelecek medeniyetler içinde bir örnek teşkil etmişlerdir.

[304] Kramer, *Tarih Sümerde Başlar*, s. 83-84.
[305] Kramer, *Tarih Sümerde Başlar*, s. 82-83.

2.3.3.5. Nişanı Bozan Erkek Hakkında Mahkeme Kararı

L958 no'lu envanter belge Girsu-Tello'da ortaya çıkarılmıştır. Sumerce dille yazılan tablet pişmiş topraktan elde edilip Yeni Sumer III. Ur dönemi M.Ö. 2035 yıllarına aittir. (Fotoğraf 55)

Tabletin tercümesi şu şekildedir;

> *"Nişanı bozan bir erkek hakkında verilmiş mahkeme kararı: Burada, Urugalima adlı bir erkek Gemeigalima adlı bir kız ile şahitler önünde yeminli olarak evlenmek istiyor. Fakat sonradan ondan vazgeçerek lnimlugala adlı başka bir kız ile evleniyor. Bunun için de bu erkeğin babası kızın bizzat kendisine 1 mana (480 gr.) gümüşü tazminat olarak hâkimler önünde ödemek zorunda kalıyor. Metnin sonunda hâkimlerin isimleri ve kral Şusin'in 2. yılına ait tarih var. Yeni Sumer Çağı M.Ö. 2035."*[306]

Fotoğraf 55: Nişanı Bozan Erkek Hakkında Mahkeme Kararı

[306] İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesi Kataloğu, s. 52.

L958 no'lu metni incelediğimiz zaman Sumer hukuk sisteminde sosyal konuları içeren davalara yer verildiğini görüyoruz. Bu konulardan biriside nişanlı bir çift arasında geçmektedir. Urugalima adlı erkek nişandan vazgeçip başka bir kızla evlenmek ister ve bunun sonuncunda bir takım bedeller ödemesi gerekmektedir. Bu hususta para cezası noktasındadır. Erkeğin babası kızın bizzat kendisine 1 mana (480 gr.) gümüşü tazminat olarak vermesi gerekmektedir. Bu hususta mahkemede hâkimler karşısında bir dava niteliğinde görülmektedir. Bu şekilde Sumerler için önemli bir kurum olan aile, yasa maddeleri ile güvence altına alınmaya çalışılmıştır.

Sumerlerde evlenmeden önce kız ve erkek arasında nişan yapılıyordu. Erkek tarafı kız tarafına belirli bir bedel ya da eşya vermek zorunda idi. Nişan hediyesinin Sumercedeki karşılığı *"tirhatu"* olarak biliniyordu. Kız tarafının ise erkek tarafına gönderdiği hediye *"šeriktu"* olarak adlandırılıyordu. Mezopotamyanın ilk yasalarından biri olan Ur-Nammu yasasının 12. Maddesine göre;

> *"Eğer damat adayı kayın pederinin evine girerse kayın peder (onun eşini) sonradan başka bir adama verirse getirdiği hediyelerin iki katını (kayın peder) tartacaktır (ödeyecektir)."*[307]

Lipit-İštar kanunu 29. Maddesine göre;

> *"Eğer damat kayın pederinin evine girer, damatlık hediyesi yaparsa, sonra (evden) onu kovarlarsa ve eşini düşmanına verirlerse götürdüğü damatlık (nişanlılık) hediyesini ona (geri) verecekler eşini düşmanı almayacaktır."*[308]

Eski Ön Asya medeniyetlerinden biri olan Sumerlerin aile kurumuna verdikleri önemi kanunlar vasıtası ile öğrenmiş buluyoruz. Nişanlanma, evlenme, boşanma, tazminat, miras hususları noktasında atılan yasa adımları Mezopotamya toplumlarını etkilediği gibi Anadolu toplumlarınıda etkileyerek Hititler dönemine kadar gelmiştir.

---

[307] Şahin, Hasan Ali ve Hülya Kaya Hasdemir, "Eski Önasya Aile Hukukunda Nafaka, Tazminat Ve Mal Paylaşımı", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Sayı 38, 2015, s. 145.

[308] Şahin, Hasan Ali ve Hülya Kaya Hasdemir, "Eski Önasya Aile Hukukunda Nafaka, Tazminat Ve Mal Paylaşımı", s. 145.

2.3.3.6. Ev Satın Alma ile İlgili Yasal Bir Belge

Ni. 1994 no'lu envanter Nippur/Niffar'da ortaya çıkarılmıştır. Belge Eski Babil Dönemi M.Ö. 1757 tarihine kayıtlıdır. Pişmiş topraktan elde edilen tablet Sumerce ile yazılmıştır. (Fotoğraf 56)

Fotoğraf 56: Ev Satın Alma İle İlgili Yasal Bir Belge

Tabletin içeriği hukuksal bir belge olup bir evin satışı ile alakalıdır. Tabletin üstünde yer alan bilgide evi alanın, satanın ve tanıkların isimleri ile mühür baskıları ve tarih kayıt altına alınmıştır.[309] Bu sayede ev satın alma gibi sosyal hayatta meydana gelen olaylar hukuksal mecrada güvence altına alınmıştır.

Tablet her ne kadar Eski Babil Dönemine tarihlensede hukuksal verilerin temeli Sumerler döneminde atılmıştır. Sumerlere ait olan Urukagina Reformu, Ur-Nammu Yasası hukuksal alanda yapılmış ilk çalışmalardır. Ve nihayetinde Babiller Döneminde Kral Hammurabi tarafından Sumerlerden etkilenerek ve Sumerlerden almış olduğu yasaların Babil toplumuna uygun hale getirilerek bir Hammurabi Yasası ortaya çıkmıştı. Ni. 1994 no'lu envantere örnek verecek olursak Hammurabi Yasasının 42-65. Maddeleri ev sahibi, tarla sahibi ve kiracı ile ilgili oluşturulmuş yasalardır.[310]

Günümüzde bir ev satın alma ya da kiralama işlemlerinde kişiler arasında sözleşmeler yapıldığını ve hukuk sisteminde çeşitli yasalar ile de desteklendiğini biliyoruz. Bu hususla ilgili olarak günümüzde kullanılan pek çok yöntemin temeli Sumerler döneminde atılmış ve Babiller döneminde geliştirilerek kullanılmaya başlamış ve eskiçağlardan günümüz modern çağa kadar gelmiştir…

[309] İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesi Kataloğu, s. 52.
[310] Percy Handcock M., s. 14-18.

2.3.4. Akad Hanedanları Dönemine Ait Bazı Tabletler

2.3.4.1. Akad Kralı Rimuş Devrine Ait Adak Kitabesi – E.Nummu Tapınağına Verilen Bir Kumaş Listesi

E.Ş 9575 no'lu envanter belge Nippur/Niffar'da ortaya çıkarılmıştır. Cinsi taş olan ve Sumerce dille yazılan kitabe Akad Hanedanı Devri M.Ö. 2278-2270 yılları arasına tarihlenmektedir. Kitabenin içeriğinde Akad Kralı Rimuş Devrine ait bir adak kitabesi ve E.NUMMU tapınağına verilen bir kumaş listesinden bahsetmektedir. (Fotoğraf 57)

Mezopotamya'da tanrılar için verilen önem ve sadakat oluşturulan tapınaklar ve bu tapınaklara adanan adaklar vesilesi sağlanmıştır. Bu örneklerden biriside E.Ş 9575 no'lu kitabede bahsedilmektedir. Akad Hanedanlığı Dönemi krallarından Rimuş devrine ait kitabede tapınağa adanan bir kumaş listesi, dini inanç noktasında simgelenen örneklerden birisini meydana getirmiştir. Kimi adaklar hayvan tahıl ürünleri vs. sağlanırken kimi adaklarda kumaş vb. ürünler ile sağlanmıştır.

Fotoğraf 57: Akad Kralı Rimuş Devrine Ait Adak Kitabesi – E.Nummu Tapınağına Verilen Bir Kumaş Listesi

E.Ş 9575 no'lu envanterden yola çıkarak Rimuş devrine bir göz atabiliriz.

Akad Hanedanı Kralı Sargonun yerine geçen oğlu Rimuş (M.Ö. 2278-2270) ülke içinde düzen ve istikrarı sağlamak için büyük çaba sarfetmiştir. Kuzey Suriye'deki Tel Brak'ta bir yazıtta Rimuş adının geçmesi bizlere bir takım kanıtları açıklamıştır. Rimuş

Akdeniz'den Basra Körfezi'ne kadar tüm coğrafyayı bir arada tutmaya çalışmıştır.[311] Rimuş 9 senelik kaldığı iktidar sürecinde Ur, Umma, Adab, Lagaş, Der ve Kazallu gibi kentleri bunun yanında Elam ve Barahşi ülkelerini yeniden fethetti. Rimuş aynı zamanda Nippur'daki Enlil tapınağına Babası Sargon ve kendisini betimleyen yazıtlı heykeller ve kendilerinin fethettiği bölgeler adına ve düşmanlarını betimleyen dikilitaşlara yer verdirmiştir.[312]

2.3.4.2. Akad Kralı Naram-Sin Devrine Ait Eserler

Büyük Sargon'un torunu olan Naram-Sin hakkında bilgi verecek olursak M.Ö. 2254-2218 yılları arasında hüküm sürmüş bir hükümdardır. Onun hükümdarlığı sırasında imparatorluk zirve noktasına ulaşmıştır. Naram Sin kendisinden önceki yöneticiler gibi kendisini kuzeyin, güneyin, doğunun ve batının yani "Dört Bölgenin Kralı" ilan etmiştir.[313]

Akad Kralı Naram-Sin'e ait eserlerden birisi İstanbul Arkeoloji Müzeleri Eski Şark Eserleri Bölümünde sergilenmektedir. 1027 no'lu envanter Kral Naram-Sin steli diyoritten yapılmış olup Sumer sanatının izlerini görmemizi sağlamış ve gerçekleştirilen arkeolojik kazılarda Diyarbakır yakınlarındaki Pirhüseyin köyünde ortaya çıkarılmıştır. Stelin üzeri yazıtlı olup Akad dönemi hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamıştır. (Fotoğraf 58)

Fotoğraf 58: Naram-Sin Steli

[311]Köroğlu, s. 79.
[312] Kramer, *Sümerler-Tarihleri,Kültürleri ve Karakterleri*, s. 86-89.
[313] https://tr.wikipedia.org/wiki/Naram-Sin

Akad Kralı Naram-Sin Devrine ait diğer bir eser ise Ni.2541 no'lu envanterdir. Belge Nippur/Niffar'da ortaya çıkarılmıştır. Pişmiş topraktan elde edilen tabletin dili Sumercedir. Tablet Akad Hanedanı Devri M.Ö. 2254-2218 yıllarına aittir. (Fotoğraf 59) Ni.2541 no'lu tabletin içeriği ise Akad Kralı Naram-Sin Dönemine ait hayvancılık noktasında koyun ve keçi cinsleri ile alakalıdır.

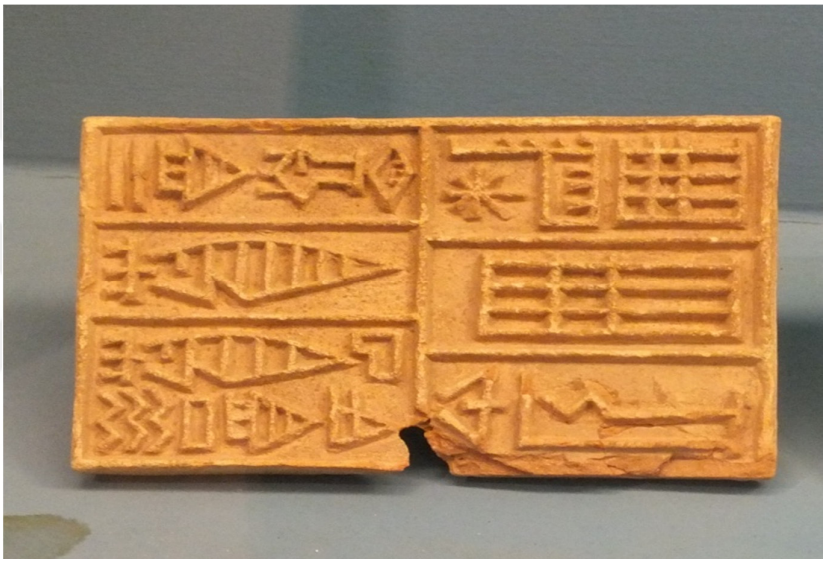
Fotoğraf 59: Koyun ve Keçi Cinslerini Belirten Akad Kralı Naram-Sin Devrine Ait Bir Belge

Belgede geçen koyun ve keçi cinslerindende bahsedildiği gibi Sumerlerde koyun ve keçi gibi hayvanların hem etinden hem sütünden yararlanılmıştır. Sumerlerde özel gün ve festivallerde sunulan ineklerin, koyunların, kuzuların, oğlakların ve domuzların miktarı belgelerde yer verilmiştir. Bunun yanı sıra ise Mezopotamya coğrafyasında deniz ve tatlı su balıkçılığı oldukça gelişmiştir ve Sumerlerde yaygın olarak balık tüketilmiştir. Balıktan sonra ise Ni.2541 no'lu belgede de geçen koyun ve keçi eti bol miktarda tüketilmiştir. Büyükbaş hayvancılığı noktasında sığırlar ise tarım faaliyetlerinde kullanılması nedeniyle gücünü kaybetiğinde kesilip tüketilirdi. Sumerler domuzu ve az da olsa domuz yavruları tüketmiş, at eti ise tüketilmemiştir. Bu gibi hayvan ürünlerinin yanında bolca kümes hayvanlarıda tüketilmiştir. Sumer coğrafyasında farklı koyun yetiştiriciliği de yapılmıştır. Bu koyunların listesi "hubullu" tablet serilerinde yer verilmiştir. Bu tablet serisinin 13. Bölümünde koyunlar farklı isimler ile anılmış ve kullanıldıkları alanlara göre Akad koyunu, Ur koyunu vb. şeklinde isimlendirilmiştir.[314]

[314] Yalçın, Yaman, s. 540.

2.3.4.3. Akad Kralı Šar-Kali Šarri'ye Ait Tuğla Mühür Baskısı

E.Ş 1936 no'lu mühür baskısı pişmiş topraktan yapılmış olup Nippur/Niffar'da ele geçirilmiştir. Sumerce ile yazılan mühür baskısı Akad Hanedanı Devri M.Ö. 2214-2190 tarihleri arasına kayıtlıdır. (Fotoğraf 60) Mühür baskısının içeriği şu şekildedir: *"Šar-Kali-Šarri, Akad Kralı tanrı Enlil'in tapınağını inşa etti."*

Fotoğraf 60: Akad Kralı Šar-Kali Šarri'ye Ait Tuğla Mühür Baskısı

Eski Sumer Çağında yapı tuğlalarının üzerleri görevliler tarafından el ile tek tek yazılmıştır. Ancak tuğla mühür baskılarının icadı ile birden fazla tuğla tek bir hareketle mühürlemeye başlanmış ve kolaylık sağlamıştır. Mühür baskıları bu bakımdan tarihte yenilikçi bir bakış açısının ilk örneklerindendir.[315]

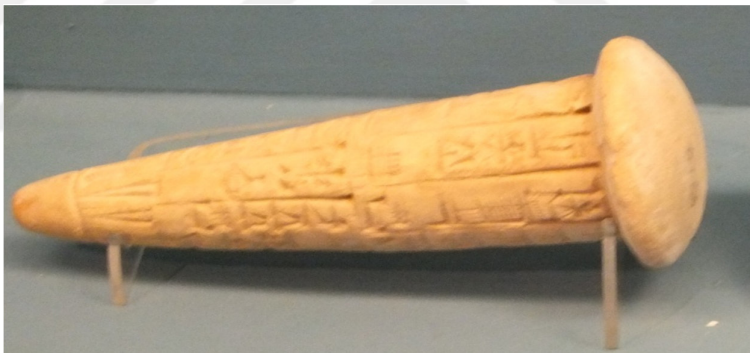
Šar-Kali-Šarri pek çok yazıtta kendisini *"Enlil'in Evi Ekur'u İnşa Ettiren"*[316] olarakda adlandırmıştır. Šar-Kali-Šarri ülkeye babası Naram-Sin'in verdiği zararları iyileştirmeye çalışsa da fayda etmemiştir. Šar-Kali-Šarri'nin egemenliği sadece Agade ile sınırlı kalmış ve "Agade Kralı" unvanını ancak taşıyabilmiştir.[317] Šar-Kali-Šarri Dönemi Akad Hanedanlığı için sıkıntılı zamanların başladığı bir dönemdir. Kuzey bölgelerinde sağlanan istikrar ve denetim bozulmuş ve Akadların başına bela olacak Gutiler güneye

[315] Kızıltan, Anılır, Dönmez, Yağcı, s. 82.
[316] Kramer, *Sümerler-Tarihleri,Kültürleri ve Karakterleri*, s. 94.
[317] Kramer, *Sümerler-Tarihleri,Kültürleri ve Karakterleri*, s. 94.

doğru hareketlenmişlerdir Šar-Kali-Šarri dönemi yazıtlarından anlaşıldığı kadarıyla Kuzey Suriye ve Güneydoğu bir Batı Sami grubu olan Amurruların da ilk kez bu dönemde Kuzey Suriye'de güçlü bir noktaya geldikleri dile getirilmiştir. Akkad dönemi sonrasına bazı edebi eserlerde, Naram-Sin'in Sumerlerin kutsal kenti olan Nippur'u ve Tanrı Enlil'in tapınağı Ekur'u yağmalaması ve bunun sonucunda Tanrıların Akadları cezalandırmak için Gutileri üzerlerine saldığı ve Akad Hanedanlığının yıkılış sürecine girdiği inanılmaktadır.[318]

2.3.4.4. Lagaş Şehir Beyi Ur-Baba'ya Ait Çivi Şeklinde Yapı Kitabesi

EŞ 671 no'lu envanter, Lagaş Al-Hima'da bulunmuştur ve Akad Hanedanı Devrine aittir. M.Ö. 22. Yüzyıla ait olan kitabe pişmiş topraktan elde edilmiş ve Sumerce ile yazılmıştır. Lagaş Şehir Beyi Ur-Baba'ya (Ur-Bau) ait çivi şeklinde bir yapı kitabesidir. (Fotoğraf 61)

Fotoğraf 61: Lagaş Şehir Beyi Ur-Baba'ya Ait Çivi Şeklinde Yapı Kitabesi

Ur-Baba ya da Ur-Bau ismi ile anılan hükümdar esasen M.Ö. 2093-2080 yılları arasında Lagaş'ın yöneticiliğini yapmış bir hükümdardır. Ur-Baba'nın yazıtlarına göre yöneticiliği esnasında Lagaş Akadlılardan bağımsızlık kazanmıştır. Ur-Bau'nın kızı Ninalla, Gudea ile evlenmiştir.[319] Bu evliliği Sumer siyasi tarihi açısından önemli bir adım olarak nitelendirebiliriz.

Ur-Baba (Ur-Bau) *ensi*'ler hanedanının kurucusu olarak bilinmektedir. Pek çok sayıda tapınağın inşa edilmesinde önemli rol oynamıştır. Ur kentinin denetiminide elinde bulunduran Ur-Baba kızını Ur'un koruyucu tanrıçası olarak görev yapan Nanna'nın yüksek rahibesi olarak atamıştır. Ur-Baba'nın damatları arasında Gudea, Urgar ve

[318] Köroğlu, s. 83.
[319] https://en.wikipedia.org/wiki/Ur-Baba

Namhani isimli *Lagaş ensileri* yer almaktaydı.[320] Ur-Baba'nın bu şekilde teşkilatlı bir yapı kurması onun dış tehtidleri engellemesine karşı gücüne güç kattığını düşünebiliriz. Ur-Baba'nın bıraktığı yazıtlı heykellerden birinde şu bilgiler kayda düşmüştür;

> *" Lagaşlı Ur-Bau (heykel)*
>
> *Ningirsu için, Enlil'in güçlü savaşçısı Ninagal'den doğan oğul, Nanşe'nin gönlünde seçtiği, Ningirsu'nun güç bahşettiği, Bau'nun güzel bir isim verdiği, Enki'nin anlayış verdiği, İnanna'nın hep (aklında) olan, Lugaluru'nun sevgili hizmetkārı, Dumuzzi-abzu'nun sevgilisi, Lagaş ensi'si Ur-Bau-*
>
> *Ben, Ur-Bau, kralım Ningirsu için . . toprağını . . arış kazdım; onun (yani kazılmış toprağın oluşturduğu) tepeyi, taş gibi ezdim (?), onu metal gibi yaktım (?), onu ninda gibi dağıttım (?) (sözcüğü sözcüğüne, "onu 'geniş toprak haline getirdim"), o (kazılmış) toprağı onun ortasına, (yani kazılmış olan alana) geri getirdim. Bu (temel) üzerinde 10 arış yüksekliğinde bir platform yaptırdım (ve) platformun üzerine onun (Ningirsu) için Eninnu-Nigibarbar'ı 12 arış (yüksekliğinde) yaptırdım. Tanrıların anası Ninhursag için onun Girsu-evini yaptırdım. An'ın kızı haşmetmeab Bau için onun Urukuga-evini yaptırdım. Kutsal kraliçe Inanna için onun Uru-evini yaptırdım. Eridu'nun kralı Enki için onun Girsu-evini yaptırdım. Kral (ve) en Nindara için için onun evini yaptırdım. Onun tanrıçası Ninagal için onun evini yaptırdım. Nanşe'nin en önde gelen kızı, haşmetmeab Ninmar için gönlünde seçtiği ev olan Eşgutur'u yaptırdım. Ningirsu'nun eşek çobanı Ensignun için onun "ödüllü eşek" evini yaptırdım. Her şeye kadir (sözcüğü sözcüğüne belki de, "herkesten büyük") Geştinanna için onun Girsu-evini yaptırdım. Kinunir'in efendisi Dumuzi-Abzu için onun Girsu-evini yaptırdım."*[321]

İfadelerden anladığımız kadarıyla Sumer dini ve mimarisi noktasında yapılan veya restore edilen pek çok tapınağın kurucusu olarak Ur-Baba(Ur-Bau) ismine rastlıyoruz. Ur-Babanın bu tapınakları inşa ettirmesindeki sebep tanrılara olan sevgi ve saygısından kaynaklanmaktadır. Bunun yanı sıra metin içerisinde kendisine yazılan övgü dolu sözlerden hareketle tanrılar ile olan yakın ilişkisi inancı ve hâkimiyet gücü onun ön plana çıkmasını sağlamıştır.

Ur-Baba'dan günümüze İstanbul Arkeoloji Müzelerinde sergilenen EŞ 671 no'lu çivi şeklindeki kitabe dışında baş kısmı kırık diyorit taşından yapılmış bir heykel kalmıştır ve bu heykel şuanda Louvre Müzesinde sergilenmektedir. Heykel şekil itibari ile kendisinden sonra gelecek olan damadı Gudea'nın heykellerine benzemektedir.

---

[320] Kramer, *Sümerler-Tarihleri,Kültürleri ve Karakterleri*, s. 95.
[321] Kramer, *Sümerler-Tarihleri,Kültürleri ve Karakterleri*, s. 422.

2.3.4.5. Lagaş Şehir Beyi Gudea'ya Ait Yapı Kitabesi

E.Ş. 1568 no'lu envanter belge taş mermerden yapılmıştır ve Lagaş-Al-Hiba'da çıkarılmıştır. Sumerce yazılan tablet, Akad Hanedanlarına dönemine ait olup M.Ö. 2144-2124 yılları arasına tarihlenmektedir. Kitabenin konusu Lagaş şehir beyi olan Gudea tarafından Tanrı Ningirsu için yaptırdığı Eninnu Tapınağını içermektedir. (Fotoğraf 62)

Fotoğraf 62: Lagaş Şehir Beyi Gudea'ya Ait Yapı Kitabesi

Lagaş Kralı Gudea'dan yukarıda (2.2.1.Bölüm) bahsetmiştik. Gudea M.Ö. 2141-2122 yılları arasında hüküm sürmüş bir yöneticidir. Gudea EŞ1568 no'lu yapı kitabesini yazdırmadan önce rüyasında Tanrı Ningirsu için bir tapınak inşa ettirmesi gerektirdiğini görmüştür. Rüya kaynaklarda şu şekilde ifade edilmektedir;

> *"Gudea rüyasında, başında bir taç bulunan aslan başlı bir kuşun kanatları takılı ve bedeninin alt kısmı sel dalgası şeklinde olan sağında ve solunda aslanlar oturmuş muazzam büyüklükte bir adam görmüştür. Rüyasında sabah olur ve elinde bir kalem tutan ve üzerinde yedi yıldızın çizildiği tanleti inceleyen bir kadın görür. Sonra elinde üzerine bir evin planını çizdiği lapis lazuliden (yeşim taşı) yapılma bir tablet tutan kişi görülür. Ayrıca bir merkep de yerleri eşeler. Gudea bu rüyayı yorumlaması için tanrıça Nanşe'ye başvurur. Gudea tapınağa gidip kurbanlar keser ve dualar ederek rüyasını tanrıçaya anlatır. O da rüyasını yorumlar ve der*

ki, ilk gördüğün iri yapılı adam Ningirsu'dur. Doğan güneş Gudea'nın tanrısı Ningişzida'dır. Elinde altın kalem tutan ve yıldızların çizildiği tableti inceleyen kadın tapınağı kutsal yıldızlara uygun inşa etmeni isteyen Nidaba'dır. Tapınağın planını çizen Nindup'tur. Yeri elşeleyen merkep ise Gudea'nın kendisidir. Gudea uykusundan kalkınca derhal Ningirsu'nun emirlerini yerine getirmeye başlar. Şehir halkına durumu bildirir. Günahkar olanlar şehirden çıkarılır, tapınak yapılana kadar hiç kimse şehirde birbirine kötü davranmayacak, kimse azarlanmayacak, tek yürek olup herkes bu inşaatın tamamlanması için çalışacaktır."[322]

Gudea gördüğü bu rüyayı yorumlatıp tapınak yaptırdıktan sonra yaşanan bu durumu EŞ 1568 no'lu yapı kitabesinde de bahsetmiştir. Bunun yanı sıra daha detaylı bilgiyi ise iki silindir mühre yazdırarak kayıt altına aldırmıştır. Sumerlerin yazdırmış olduğu silindir yapı yazıtı 1400 satırdan oluşmaktadır. Bu silindir yazıt içerisinde de Eninnu tapınağının onarımından ve çeşitli ritüellerden bahsetmektedir. Silindir yazıtta aynı zamanda Gudea'nın askeri zafer ve faaliyetlerinden bahsetmektedir.

Sumer rönesansının önderlerinin başında gelen Gudea, Sumer kültürel mirası için oldukça etkili işler başarmıştır. Sumerler Gudea dönemine kadar mimaride kerpiç, hurma ağaçları ve elyafı kullanılıyordu. Kil ile karışık balçık güneşli havalarda kurutulup kerpiç veya fırında pişirilen tuğla yapılıyordu. Bu kerpiç ve tuğlalarda inşaatlarda kullanılıyordu. Gudea zamanında ise bu malzemeler dışında inşaat için gerekli olan ve Sumer coğrafyasında bulunmayan malzemeler şehir dışından getirtilmeye başlanmıştır. EŞ1568 no'lu envanter belgede geçen Gudea'nın yaptırmış olduğu tapınak bu mimari örneklerinden birisini oluşturmaktadır. Bu tapınakta kullanılan malzemelerin bazılarından olan keresteler, nadir taşlar, altınlar şehir dışından özel olarak getirtilmiş ve tapınak inşasında kullanılmıştır.

[322] Şahin, *Sumer Mitolojisi*, s. 75.

2.3.5. Yeni Sumer Dönemi Kralı Šulgi'ye Ait Bazı Tabletler

İstanbul Arkeoloji Müzeleri Eski Şark Eserleri Bölümünde vitrinde sergilenen Sumerlere ait eserlerden üç tanesi Yeni Sumer Dönemi krallarından Šulgi'ye aittir. Eserler hakkında şu bilgilere sahibiz;

1-Yeni Sumer Kralı Šulginin 48. Saltanat Yılında Yazılmış Bir Envanter:

Lagaş Al-Hima'da bulunan ve III. Ur devrine ait M.Ö. 2046 tarihli pişmiş topraktan elde edilen L31769 no'lu envanter Yeni Sumer Kralı Šulginin 48. Saltanat yılında yazılmıştır. (Fotoğraf 63)

Fotoğraf 63: Yeni Sumer Kralı Šulginin 48. Saltanat Yılında Yazılmış Bir Envanter

2- Taş Tablet Yeni Sumer Dönemi Krallarından Šulginin Tanrı Ningursu İçin İnşa Ettirdiği Enunnu Tapınağına Ait Temel Kitabesi:

AŞ 423 no'lu envanter tablet, Lagaş Al-Hima'da bulunmuştur ve III. Ur Devrine ait olup cinsi taştır. Tablet M.Ö. 2094-2047 yıllarına aittir. Dili Sumercedir. (Fotoğraf 64)

Fotoğraf 64: Taş Tablet Yeni Sumer Dönemi Krallarından Šulginin Tanrı Ningursu İçin İnşa Ettirdiği Enunnu Tapınağına Ait Temel Kitabesi

3- Yeni Sumer Dönemi Krallarından Šulgi'nin Saltanat Yıllarının Adlarını Veren Bir Tablet

Ni 394 no'lu envanter belge Nippur'da ortaya çıkarılmıştır. Pişmiş toptaktan elde edilen ve Sumerce ile yazılan tablet Yeni Sumer III. Ur Dönemi M.Ö. 2094-2047 tarihlerine aittir. Tablet içerisinde Šulgi'nin hangi yıllarda tahtda kaldığına dair bilgiler veren bir tarih vesikasıdır. (Fotoğraf 65)

Fotoğraf 65: Yeni Sumer Dönemi Krallarından Šulgi'nin Saltanat Yıllarının Adlarını Veren Bir Tablet

Biz bu belgelerden yola çıkarak tabletin yazıldığı döneme damgasını vuran Kral Šulgi'nin varlığına ve dönemine dair bilgilere ulaşabiliyoruz.

III. Ur hanedanlığında M.Ö. 2094-2047 yılları arasında yöneticilik yapan Šulgi, Ur-Nammu'nun oğludur. Samuel Noah Kramer Šulgi'yi şu şekilde tanımlar; *"…olağan üstü bir askeri lider, titiz bir yönetici, yorulmak bilmez bir tapınak kurucusu ve kültür hamisi olarak ün salmıştır…"*[323]

Šulgi yaşadığı dönem içerisinde Ur ve Nippur kentlerinde *"edubba"* adı verilen akademiler kurmuştur. Bu akademiler kültür merkezi haline gelerek şair ve yazarların edebi ve şiirsel anlamda kazanç sağlamalarını sağlayan eğitim merkezleri haline

[323] Kramer, *Tarih Sümerde Başlar*, s. 340.

gelmiştir. Tabiki Šulgi'de bu faaliyetleri oldukça desteklemiştir. Şair ve yazarlar Šulgi'ye olan hayranlıklarını göstermek amacıyla ilahiler yazmışlardır.[324] Šulgi'nin kişisel karakterine yönelik Sumer ilahilerinde bir takım bilgiler dikkatimizi çekmektedir. Bunlardan birisinde şu sözlere yer verilmiştir;

"Ben, kral, (anamın) karnından savaşçıyım,
Ben, Şulgi, doğduğum (günden) beri kudretli bir adamım,
Bir ejderhadan doğma vahşi-gözlü bir aslanım,
(Evrenin) dört bucağının kralıyım,
Karakafaları güden çobanım ben,
Bütün ülkelerin güvene layık tanrısıyım,
Ninsun'dan doğmuş oğulum,
Kutsal An'ın yüreğiyle seslendiği benim,
Enlil'in kutsadığı kişiyim,
Ninlil'in sevgili Şulgi'siyim,
Nintu·nun en candan sevdiğiyim,
Enki'den bilgeliği armağan aldım,
Nanna'nun kudretli kralıyım,
Utu'nun açık ağızlı aslanıyım,
lnanna'nın dölyatağı için seçilen Şulgi'yim ben,
Yol için yaratılmış, prenslere yaraşır bir eşeğim,
Uzun yolda kuyruğunu sallayan bir atım,
Sumugan'ın koşmaya can atan soylu eşeğiyim,
Nidaba'nın bilge yazmanıyını,
Kahramanlığım gibi, kudretim gibi,
Bilgeliğim de tamdır,
(Bilgeliğin) doğnı sözüyle yarışının (?),
Adaleti severim,
Kötülüğü sevmem,
Kötü sözden nefret ederim,
Ben, Şulgi, kudretli bir kral, en yüceyim."[325]

Sumer devletinin sınırlarının genişlemesinde de etkili bir rol oynayan Šulgi, yönetimi Doğuda Zagros dağlarından Batıda Akdeniz'e kadar genişletmiştir. Bilimsel faaliyetlerde de ön plana çıkan Šulgi, takvime düzenlemeler getirmiştir. Standartlar

[324] Çığ, Muazzez ve Hatice Kızılyay, *İstanbul Arkeoloji Müzerlerinde Bulunan Sumer Edebi Tablet ve Parçaları I,* s. 7.
[325] Kramer, *Tarih Sümerde Başlar*, s. 341-342.

noktasında ağırlık ve uzunluk ölçülerine yönelik düzenlemeler yapmıştır. Sadece politik ve sosyal konular ile sınırlı kalmayan Šulgi, edebiyat ve müzik çalışmalarını oldukça desteklemiştir.[326]

Šulgi döneminin en önemli özelliklerinden birisi ise yöneticiliğini yapmış olduğu Ur kentinin en geniş sınırlara ulaşması ve Sumer siyasi tarihinde hiçbir zaman etkili olmadığı kadar etkin bir yapı kazandığı noktasındadır. Šulgi döneminde Sumer coğrafyasında inşa ve imar noktasında pek çok kanal, tapınak kurulmuştur. Bu tapınaklardan biriside AŞ 423 no'lu tablette geçen Lagaş'da Tanrı Ningirsu için yaptırdığı Enunnu tapınağıdır.[327]

Šulginin 48 senelik iktidar süreci iki döneme ayrılabilir; Šulgi birinci dönemde bir taraftan imar faaliyetleri ile ilgilenirken diğer taraftan adaleti tesis etmek için eski kanunlardan yararlanarak döneme uygun bir hukuk sistemi geliştirmiştir. Sadece bunlarla sınırlı kalmayan Šulgi askeri faaliyetlerde ordu noktasında çeşitli iyileştirmeler yapmıştır. İkinci dönem ise genellikle Sumer coğrafyasında meydana gelen dış tehtidlere karşı alınan tedbirler ve mücadeleler noktasındadır. Bu devirde pek çok yere baskın yapan Šulgi özellikle Elam coğrafyasını ele geçirmesi ile oldukça güçlü bir konuma yükselmiştir. Šulgi bu dönemde dahada sınırlarını genişleterek Magda ve Arrapkha (Kerkük) bölgelerini ele geçirmiş ve Akdeniz kıyılarına kadar gelmiştir. O zamanlar bir Sumer kolonisi olan Kayseri-Kültepe'de Ur krallarının isminin geçtiği tablet ve mühürler bulunmuştur. Sinear, Elam, Subartu, Amurru ülkeleri kralı olan Šulgi Sumerlerin sınırlarının en çok genişlediği dönemin yöneticiliğini yapmıştır.[328]

Šulgi oluşturduğu posta teşkilatı sayesinde merkezdeki yönetiminin etkisini Sumer coğrafyasının dört bir yanına kadar ulaştırmıştır. Šulgi'nin 48. Yılındaki yönetiminde hem kendisinin hemde görevli kimseler ve halkın Tanrı Enlil adına kurbanlar ve adaklar adadığı Nippur'a yarım saat mesafede gösterişli bir alan yaptırdırdığı kaynaklarda belirtilmiştir.[329]

Šulgi M.Ö. 2094-2047 yılları arasında yönetimde kaldığı süreçde Sumer coğrafyası için günümüz tabiri ile reform hareketlerinin yoğun olarak gerçekleştirdiği bir dönem olmuştur. Sosyal, idari, askeri, dini ve kültürel alanlarda yapılan yenilikler Sumerler ve komşu ülkeler adına yeni bir dönemin başlangıcını meydana getirmiştir.

---

[326] Kramer, *Tarih Sümerde Başlar,* s. 340.
[327] Günaltay, s. 332.
[328] Günaltay, s. 332-333.
[329] Günaltay, s. 334.

III. BÖLÜM

DEĞERLENDİRME

İstanbul Arkeoloji Müzeleri Eski Şark Eserleri Bölümünde sergilenen Sumer eserlerinden elde edilen bilgilerden hareketle Sumer devletinin gerek kendi içerisinde gerekse çevre bölgeler ile olan bir takım münasebetleri tespit edilmiştir. Sadece kendi dönemi ile sınırlı kalmayan Sumerler bilim, hukuk, sanat, mimari vb. pek çok alanda Akadlar, Babiller, Anadolu ve Akdeniz medeniyetlerine hatta günümüze kadar sürmüş bir etki meydana getirmişlerdir.

Tezimizin konusu belirlendikten sonra yöntem gereği öncelikle müzede teşhirde bulunan Sumer eserlerinin tespiti ve ayrımı yapılmıştır. Müze içerisinden eserlerin tespiti ve ayrımı yapıldıktan sonra envanter bilgileri tespit edilmiş olup çeşitli bilgiler elde edilmiştir. Daha sonra eserler "Eski Sumer Çağı Eserleri, Yeni Sumer Çağı Eserleri, Çivi Yazılı Belgeler Eserleri" olmak üzere çeşitli alanlara ayrılmıştır.

3.1. Eski Sumer Çağı Eserleri

Eski Şark Eserleri Müzesinde Eski Sumer Çağı olarak adlandırılan döneme ait sergilenen Adak Heykelleri, Adak Kabartmaları ve Adak Levhalarında öne çıkan unsur, bu eserlerin birer arkeolojik sanat eseri olmasının yanı sıra Sumerlerin tanrılara karşı olan sevgi ve saygılarının somutlaştırılmış bir parçası haline gelmesidir. Eserlerde görüyoruz ki Sumerler sanat ve dini ayrılmaz birer olgu haline getirmiştir.

Günümüz mimari sistemin temellerini atan Sumerler ilk defa tuğla kalıbını icat eden ve kullanan millet olmuşlardır. Bunun en güzel örneklerinden biriside Eski Şark Eserleri Müzesinde sergilenmekte olan Bombeli (Planokonveks) Tuğla duvarı örneğidir. Planokenveks tuğlalar sağlam ve dayanıklılığı nedeniyle Sumer dönemindeki işçiler tarafından yaygın bir biçimde kullanılmış ve benimsenmiş ki Leonard Woolley, "Erken Hanedan Dönemi" olarak bilinen dönemin "Planokonveks Dönemi" olarak da adlandırıldığını dile getirmiştir. Buradan hareketle mimari yapı ve sistemlerin belirli

dönemlere etkisini rahatlıkla görebiliyoruz.[330] Mimari eserler başlığı adı altında vermiş olduğumuz tapınaklarda kullanılan eserler arasında yer alan ev biçimli sunak parçaları, adak kapları ve kaide, tapınak içerisinde tanrılar için düzenlenen ritüllerde kullanımlarının yanı sıra bizlere tapınak dekorasyonunda kullanılan malzemeler hakkında da bilgi vermektedir.

Madeni eserler olarak ele alınan ve müzede sergilenmekte olan eserlerde kullanılan kalker, kolorit, bronz, tunç ve çeşitli taşlar Sumerlerin madencilik hayatında izlerinin olduğuna dair kanıtları bizlere sunmaktadır. Somut halde ele alınan eserlerin detaylarını incelediğimiz zaman din, müzik, edebiyat, ticaret, madencilik, yönetim gibi soyut kavramlara rastlıyoruz. Örneğin madeni eserler noktasında ele alınan çanak çömlekler, tunç aletler günlük hayat içerisinde kullanımının yanı sıra madencilik alanında işlenmesi bakımından atalyölerin kurulduğuna ve işçilerin çalıştığına işarettir.[331] Yine müzede sergilenmekte olan 00695 envanter no'lu vazo örneğinde görmüş olduğumuz yılan ile kartal mücadelesi tasvirinin soyut bir hikaye olan Etana ve Kiş Kralı adlı mitolojik hikayede de izlerine rastlanılmıştır. Bu örnekten hareketle Sumer mitolojisinde geçen kartal ve yılan arasındaki mücadele Eski Sumer Dönemine ait eserlerin üzerine yansımış olabilir ve maddesel bir değer kazanarak günümüze kadar gelmiştir.[332]

Bununla beraber müzede sergilenmekte olan Tunç Boğa Başı ve Boğa Kaideli Çifte Vazo örneklerinden hareketle M.Ö 4000'lerde Sumer araç ve gereçlerinde kullanılmış olan boğa figürünün benzer şekilde M.Ö 4000'lerde Eski Türkler tarafından da kullanıldığına,[333] aynı zamanda Anadolu'da Hatti ve Hititlerde benzer boğa figürlerine rastlanıldığına,[334] M.Ö 1928-1720 yılları arasında Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda da çanak ve çömlek yapımı süslemelerinde boğa figürleri kullanıldığına şahit oluyoruz.[335] Bu durum boğa figürünün Sumer ve Türklerin birbiri ile olan kültürel etkileşim öğelerinden birini meydana getiren bir öğe olmasının yanı sıra benzer şekilde Mezopotamya'dan Anadolu'ya taşınan kültürel bir işaretinde simgesidir.

---

[330] Woolley, C. Leonard, *The Development of Sumerian Art,* Faber and Faber Limited 24 Russell Square London, Great Britain 1935, s. 31.
[331] Sevin, s. 109.
[332] Kramer, *Sümerler-Tarihleri,Kültürleri ve Karakterleri*, s. 65-66.
[333] Gerey, s. 18.
[334] Savaş, Savaş Özkan, "Hititlerde "Fırtına Tanrısı" ile "Boğa Kültü" Üzerine Bazı Gözlemler ve Yorumlar", *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri,* Cilt 5, Sayı 1, Ankara 2002, s. 99.
[335] Günbattı, Cahit, *Kültepe-Kaniş-Anadolu'da İlk Yazı, İlk Belgeler,* Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2017, s. 37.

Yine müzede sergilenmekte olan Taht Aslanları adlı eserler ise Sumer sanatında önemli tasvirlerden birini simgeleyen "Aslan" figürünü yansıtmaktadır. Aslan figürleri Sumerlerde heykel ve kabartmalarda bunun yanı sıra metal, toprak ve taştan yapılmış eserlerin üzerine süsleme olarak işlenmiştir.[336]

Müze içerisinde sergilenmekte olan silindir mühürler ise tezimiz içerisinde ayrı bir öneme sahiptir. Silindir mührü icat eden ve resmi işlemlerde ilk kez kullanan Sumerlerdir. Bu tür mühürler kayıt, imza, anlaşma metinlerini onaylama vb. olmak üzere birden fazla görevi görmekte idi. Mühürlerin üzerinde günlük sosyal ilişkiler, askeri ve siyasi olaylar, savaşlar, dini ritüeller, mitolojik olaylar, tarım vb. unsurlar hakkında da bilgiler verilmiştir. Mühürlerin üzerinde aynı zamanda mührü yaptıran ilk kişiye ait kişisel bilgilere yer verildiği için kişi ve dönem hakkında bilgi sahibi olabiliriz.[337]

Madeni eserler adı altında vermiş olduğumuz Taş Kalıplar, Mil Taşı ve Bronz Mil Yüksüğü, Tunç Çivi Heykelcikler ise müzede sergilenmekte olan önemli Sumer eserleri arasında yerini almaktadır.

Ayrı bir başlık olarak ele aldığımız değerli taşlar noktasında akik ve lacivert taşları örneklerinde ise Sumerlerin yine madencilik ve atölye çalışmalarının bulgularına rastlanılmıştır.[338] Özellikle Afganistan-Badahşan coğrafyasından getirtilen lacivert taşı bizlere çeşitli ticari yolların ve ticari hayatın varlığını sunmuştur.[339] Akik ve Lacivert taşları bizlere somut örnekleri sunmasının yanı sıra soyut kavramları içeren "Enmerkar ve Aratta Efendisi" ve"İnanna'nın Ölüler Diyarına İnişi" adlı mitolojik hikâyelerde de yer verildiğine dair izleri tespit etmemizi sağlamıştır.[340]

---

[336] Parrot, Andre, *Sumerian Art*, A Mentor-Unesco Art Book, New York And Toronto 1970, s. 14.
[337] Crawford, s. 208-213.
[338] Crawford, s. 66.
[339] Olijdam, s. 121.
[340] Kramer, *Sümerler-Tarihleri,Kültürleri ve Karakterleri*, s.203- 357.

3.2. Yeni Sumer Çağı Eserleri

Yeni Sumer Çağı olarak adlandırdığımız dönemde ise Eski Şark Eserleri Müzesi içerisinde sergilenmiş olan Kral Gudea'ya ait bazı eserler bulunmaktadır. Bu eserler yönetim ve idari anlamda tanrı-kral ilişkilerinin birer yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle dini çerçeve noktasında kralların inandıkları tanrılara karşı sevgi ve saygılarının somutlaştırılmış bir görüntüsüdür. Gudea'ya ait müzede sergilenmekte olan 05215 envanter no'lu "Gudea'nın Heykeli" adlı eser kendisinin tasvirini yansıtan bir eser iken 05555+6085 envanter no'lu "Gudea'nın Adak Teknesi", 5976+6002+6101 envanter no'lu "Gudea'nın Adak Stelleri", 5213 envanter no'lu "Gudea'nın Tanrı Enlil'e Adağı" adlı eserlerde sanat ve din kavramlarının eserler üzerinde yoğunlaştığını görmekteyiz. Yine Gudea tarafından tapınaklarda kullanılmış olan "Gudea'nın Duvar Çivileri" ile "Temel Çivi Heykelcikler" adlı eserler Sumerlerde mimari ve din kavramlarının eserler üzerinde yoğunlaşmasını sağlamıştır.

Yeni Sumer Çağına tarihlenen bulgular arasında Sumerlerin temelini meydana getirmiş olduğu bilimsel veriler noktasında yer alan ağırlık ve uzunluk ölçüm aletleri, günümüz ölçü sistemlerinin ilk örnekleri arasında yerini almıştır. Müze içerisinde sergilenmekte olan ağırlık ölçüleri arasında Ördek Biçimli Ağırlıklar, Silindirik Formlu Ağırlıklar ve Midye Kabuğu Biçimli Ağırlıklar yer almaktadır. Bu ağırlık ölçü eserlerinin her birinin gramları ve kilogramları birbirden farklıdır. Ağırlıkların hesaplanmaları noktasında ise farklı ölçü birimleri kullanılmaktadır.[341] Ölçü eserler noktasında Eski Şark Eserleri Müzesinde sergilenmekte olan 7373 no'lu envanter eser ise bir uzunluk ölçüsüdür. 7373 no'lu uzunluk ölçüsü Eski Babil dönemine tarihleniyor olmasına rağmen temel formları Sumerler tarafından oluşturulmuş ve Sumerlerden Babillere, Asurlara ve Anadolu medeniyetlerine aktarılmıştır. 7373 no'lu uzunluk ölçüsü resmi bir uzunluk ölçüsü olup kentte yer alan diğer ölçüler denetlenebilmekteydi. Bu eserin aynı zamanda adak mahiyetinde tapınağa adandığı düşünülmektedir. Ölçünün "ayak" ve "parmak" uzunluğuna göre belirlendiği düşünülmektedir ve dikey çizgiler ile bölümlere ayrılmıştır.

[341] Kızıltan & Zeyrek, İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nden Seçilmiş Mezopotamya Ağırlıkları, s.17-60

3.3. Çivi Yazılı Belgeler

M.Ö. 4000'lerde Mezopotamya coğrafyasında yaşamış olan Sumerler çivi yazısınının icadı noktasında temel nitelikte çalışma ve faaliyetler gerçekleştirmişler ve kendi dönemleri hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlayan kil tabletleri elde etmişlerdir.
Yazının ortaya çıkış süreci ilk olarak koyun keçi gibi bazı ticari hayatta da kullanılan hayvansal unsurları ve buğday arpa gibi tarımsal unsurları kayıt altına alma isteğiyle olmuştur.[342] İlk başta bir resim görüntüsünü andıran işaretler zamanla 90 derecelik bir açıyla sola doğru yatırılıp çizgileşerek çivi yazısı görüntüsünü kazanmıştır.[343] Bu süreç elbette kolay olmamış, "Piktograf", "Geç Piktograf", "Erken Çivi", "Klasik Asur" olmak üzere çeşitli evrelerden geçmiştir.
Çivi yazısının icadı ile birlikte ilk başlarda ekonomik içerikli olan konular daha sonra içerisine edebiyat, tıp, eczacılık, haritacılık, astronomi, matematik, eğitim bilimleri, hukuk, sanat, yönetim vb. konularıda alarak daha geniş bir çivi yazılı belgeler arşivine ulaşmamızı sağlamıştır.

Çivi Yazılı Belgeler Bölümünde vermiş olduğumuz bilimsel içerikli belgeler arasında "Zehirlenme İle İlgili Bir Tıbbi Reçete", "Bir Kadastro Metni", "Bir Ekonomik Belge", "Kilit Mühür", "Dolunayla İlgili Bir Tablet", "Bir Okul Tableti ve Meslek Adlarını İçeren Yedigen Şeklinde Bir Okul Tableti", "Çarpım Tablosu" adlı eserler, Sumerlerin tıp, eczacılık, haritacılık, ekonomi, astronomi, matematik, eğitim bilimleri alanlarında çalışmalar yaptığına dair verileri ve bu çalışmalar ile Akadlara, Babillere ve Asurlara örnek olduğunu göstermektedir. Sumerler bilimsel alanlarda ortaya koymuş oldukları çalışmalar ile günümüz bilim sistemlerinin bir temelini meydana getirmişlerdir.

Özellikle çivi yazılı belgeler değerlendirildiği zaman müzede sergilenmekte olan L1801 no'lu "En Küçük Tablet Örneği" ile 440 no'lu "En Eski Yazılı Kitabe Parçası" çivi yazısının oluşum süreci hakkında bize bilgiler sunarken, çivi yazısının kökeni ve icadı noktasında ekonomik etkenlerin büyük oranda rol oynadığının bir göstergesidir. Çivi yazılı belgeler arasında edebi belgeler başlığında vermiş olduğumuz "Kutsal Evlenme Töreni", "İnanna Çiftçiyi Seçer" ve "En Eski Aşk Şiiri" adlı belgeler mitolojik anlamda oluşturulmuş hikâyelerdir. Sumerli şair ve yazarların bu tabletlerde genellikle bir insana ait olan duygu ve düşünceleri inandıkları tanrı ve tanrıçalar üzerinden eserlerine edebi

[342] Crawford, s. 203.
[343] Hrouda, s. 91.

anlamda konu etmişlerdir. Bu tablet örnekleri edebi ve dini unsurların bir arada verildiğini gösteren örnek çivi yazılı belgelerdir. Yine edebi belgeler başlığında vermiş olduğumuz Ni-4085+4432+8804 no'lu "Atasözleri Kitabı" ise Sumerlerin sosyal hayatına dair bilgiler sunduğu, yetişkin tecrübeli insanların genç nesillere birer nasihat bırakmak amacıyla kaleme aldığı belgelerdir. Atasözlerini meydana getiren konuların ağırlıklı olarak aile-arkadaş ilişkileri, din, tarım, ekonomi, sağlık vb. üzerinde yoğunlaştığını tespit etmiş bulunuyoruz. Edebi belgelerde yer vermiş olduğumuz "ni 372 ve ni 15 no'lu iş mektupları" ise Sumer ekonomisi hakkında bilgi vermesinin yanı sıra ürünler, tüccarlar, alım-satım işlemleri, fiyat listeleri vb. konuları içermiştir.

Hukuki Belgeler başlığı adı altında vermiş olduğumuz "Urukagina Reformu", "Ur-Nammu Yasası", "Hammurabi Yasası", "Cinayetle İlgili Bir Mahkeme Kararı", "Nişanı Bozan Erkek Hakkında Mahkeme Kararı", "Ev Satın Alma İle İlgili Yasal Bir Belge" Sumerlerin ve Sumerlerin temelini meydana getirdiği konuları içeren hukuki belgelerdir. Sumerler hukuki noktalarda ortaya koydukları yasa, kanun maddeleri ile toplum içerisinde adaletli bir düzen kurmayı amaçlamışlardır. Öyle ki ele alınan bu maddelerde toplumsal hayat içerisinde meydana gelen sorunlara yönelik kişilerin hakları gözetilmiş ve eşitlikçi bir anlayış öne sürmüşlerdir. Sumer hukuk maddelerini incelediğimiz zaman başlıca konular arasında; hırsızlık ve yataklık suçları, çeşitli arazi ve ev işleri, ticaret, alışveriş, evlilik-aile-mülkiyet, evlatlık edinme, miras, meslek adamlarına ait suçlar, ziraat konuları, çeşitli kira ücretleri ve esirler ile ilgili suçlar, ziraat konuları, çeşitli kira ücretleri ve köleler ile ilgili suçlar, adam öldürme ve yaralama suçları yer almaktadır.

Son olarak Akad Hanedanlığı ve Yeni Sumer Dönemi Kralı Šulgi'ye ait olan tabletlerde Sumer yönetimi noktasında yer alan krallıklara dair bilgiler tespit etmiş bulunuyoruz. Akad Hanedanlığına dair eserler arasında "Akad Kralı Rimuş Devrine Ait Adak Kitabesi-E-Nummu Tapınağına Verilen Bir Kumaş Listesi", "Akad Kralı Naramsin Steli", "Koyun ve Keçi Cinslerini Belirten Akad Kralı Naram-Sin Devrine Ait Bir Belge", "Akad Kralı Šar-Kali Šarri'ye Ait Tuğla Mühür Baskısı", "Lagaş Şehir Beyi Ur-Baba'ya Ait Çivi Şeklinde Yapı Kitabesi", "Lagaş Şehir Beyi Gudea'ya Ait Yapı Kitabesi" yer almaktadır.

Bu eserler vasıtası ile hangi kral tarafından hangi dönemde ne gibi faaliyetler, ürünler ortaya koyulmuştur sorularının cavabına ulaşabiliyoruz. Bununla birlikte özellikle

kralların dini inanç çerçevesinde hangi tanrılara inandığı ve hangi tapınakları inşa ettirdiğini tespit etmiş bulunuyoruz.

Çivi yazılı belgeler arasında değerlendirdiğimiz son başlık olan Yeni Sumer Dönemi Kralı Šulgi'ye ait olan bazı tabletler arasında "Yeni Sumer Kralı Šulginin 48. Saltanat Yılında Yazılmış Bir Envanter", "Taş Tablet Yeni Sumer Dönemi Krallarından Šulginin Tanrı Ningursu İçin İnşa Ettirdiği Enunnu Tapınağına Ait Temel Kitabesi", "Yeni Sumer Dönemi Krallarından Šulgi'nin Saltanat Yıllarının Adlarını Veren Bir Tablet" yer almaktadır. III. Ur Hanedanlığında M.Ö 2094-2047 yılları arasında yöneticilik yapmış olan Šulgi'ye ait bu belgeler, Šulgi idaresi ve yönetimi hakkında bilgiler sunmuştur. Aynı zamanda dini manada kral Šulgi ve inanılan Tanrı Ningirsu arasındaki sevgi ve saygı bağını ifade eden kitabenin varlığını tespit etmiş bulunuyoruz.

SONUÇ

Eskiçağ Tarihinde önemli bir yer edinen Sumerlerin karakter, düşünce ve fikirlerini yansıttığı pek çok eser, tablet, anıt, stel, kabartma vs. yapılan arkeolojik kazılar sonucunda tespit edilmiştir. Bu eserlerin bir bölümü de İstanbul Arkeoloji Müzeleri Eski Şark Eserleri Bölümünde yer almaktadır. Burada bulunan eserler Eski Sumer Çağı Eserleri ve Yeni Sumer Çağı Eserleri olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Buna ilaveten Çivi Yazı Belgeler Eserleri Bölümünde de Sumerlere ait pek çok önemli eser bulunmaktadır.
Eski Sumer Çağı eserlerini değerlendirdiğimiz zaman adak heykelleri, adak kabartma ve levhaları Sumerlerin sanatsal bir bakış açılarını yansıtmalarının yanı sıra, inandıkları din ve tanrılarada yer vererek bu durumu ayrılmaz bir parça haline getirmişlerdir.

Yine Eski Sumer Çağın'da arkeolojik veriler ışığında görüyoruz ki ilk kez çeşitli tuğla ve mimari teknikler kullanılma yoluna gidilerek mimari anlamda modernleşmeye başlamanın temelleri atılmıştır. Mezopotamya coğrafyasında madeni anlamda da bu dönemde bir hareketliliğin olduğu tespit edilmiştir. Madeni kaynaklar noktasında kalker bronz koloritten yapılmış olan silahlar, çeşitli aletler, hayvan figürleri ve süs figürleri günlük hayatta kullanılan eşyalar olarak karşımıza çıkmıştır.

Dini duygular her dönemde olduğu gibi Yeni Sumer Çağı olarak adlandırılan dönemde de kralların inandıkları tanrılara karşı minnet duygularını sanat eserleri üzerinde somutlaştıran heykel stel vb. yapılar ile adak mahiyetinde adadığını görmekteyiz.
Yeni Sumer Çağı bilimsel veriler noktasında Babiller, Asurlar ve gelecek medeniyetlere örnek olacak ağırlık ve uzunluk ölçüleri gibi ölçü eserlerinin temellerin atıldığı, özellikle astronomi, matematik ve geometri hesaplamalarının yapıldığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri Eski Şark Eserleri Bölümünde Çivi Yazılı Belgeler ışığında elde ettiğimiz verilerde gördük ki Sumer kültür tarihi açısından günümüze kadar gelmiş ilk edebi ürünler ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte M.Ö. 3000'lerde dahi günümüz

hukuk sisteminin ilk örneğini teşkil edecek Ur-Nammu ve Urukagina Yasası ile birlikte adaletli bir düzen amaçlanmıştır. Bununla beraber Sumerlere ait çivi yazılı belgeler vasıtası ile çeşitli krallıklara dair yönetim noktasında bilgiler elde edilmiştir.

Son olarak şunu söyleyebiliriz ki Sumerlerden sonra ortaya çıkmış Mezopotamya kavimlerinin yanı sıra Hattiler, Hititler gibi Anadolu krallıklarına da sirayet edecek bilimsel verilerden sanatsal verilere kadar oluşmuş ve günümüzde dahi kullanılan pek çok unsurun kökeninde Sumer insanının izlerine rastlanılmıştır.

KAYNAKÇA

Akdoğan, Rukiye, "Yapı-Adak Çivisi Biçiminde Bronz Tanrı-Tanrıça Çifti", *Kubaba-Arkeoloji-Sanat Tarihi-Tarih Dergisi*, 2019, s. 29-30.

Akgül, Mehmet, "Mit, Din ve Toplum İlişkisi", *Mitoloji ve Din*, Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir 2017, s. 26-27.

Altuncu, Abdullah, "Sümer Mitolojisi Bağlamında Otorite Tarafından Şekillendirilen İbadet ve Törenler", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kilis 2014, s. 144.

Aygün, Abdurrahman, "Kadastro ve Tarihçesi", *Türk Haritacılık Tarihi*, İstanbul Temmuz 1935, s. 73-74.

Aygün, Abdurrahman, "Mezopotamyada Doğup Ege'ye Ve Oradan Mısır'a ve Yunanistan'a Geçen Türk Riyazi Bilgilerinin Cihan Haritacılığındaki Tesiratına Bir Bakış" *Türk Haritacılık Tarihi*, İstanbul Ekim 1936, s. 11-12.

Bayram, Sabahattin, "Eski Mezopotamya'da Kutsal Evlilik Metinleri ve "Kutsal/Kült/Mabet Fahişe(Si)" İbâresi", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 2019, s. 551-558.

Bilgiç, Emin, "Eski Mezopotamya Kavimlerinde Kanun Anlayışı ve Ananesi" *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi,* Cilt 21, Sayı 3-4 Ankara 1963, s. 104-114.

Black, Jeremy, George Andrew and Nicholas Postgate, *A Concise Dictionary Of Akkadian*, 2nd (corrected) printing, Harrassowitz Verlag–Wiesbaden 2000.

Bucher, Jay L, "The Metrology Handbook", *The Measurement Quality Division*, United States of America 2004.

Casanova, M., G. Pierrat-Bonnefois, P. Quenet, V. Danrey and D. Lacambre, "Lapis Lazuli In The Tod Treasure: A New Investıgatıon" *Proceedıngs Of The Tenth Internatıonal Congress Of Egyptologısts*, Leuven-Paris-Bristol, CT, 2015, s. 1622-1638.

Chambon, Gregory, "Numeracy and Metrology", *Oxford Handbook Of Cuneiform Cultures,* Newyork 2011, s. 56-57.

Crawford, Harriet, *Sümer ve Sümerler,* Arkadaş Yayınevi, Ankara 2015.

Çağıran, Galip, "Mezopotamya'da Kutsal Evlilik", *X. Türk Tarih Kongresi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt II, Ankara 1986, s. 500.

Çığ, Muazzez İlmiye, "Cumhuriyet Devrinde Çiviyazılı Belgelere Verilen Değer ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri Çiviyazılı Belgeler Arşivindeki Çalışmalar", *Belleten,* Cilt XLVI, Sayı 181, Ankara 1982, s. 5-10.

Çığ, Muazzez İlmiye, *Ortadoğu Uygarlık Mirası-2,* Kaynak Yayınları, İstanbul 2009.

Çığ, Muazzez İlmiye, *Uygarlığın Kökeni Sumerliler-1 Tarihte İlk Edebi Metinlerden Seçmeler,* Kaynak Yayınları, İstanbul 2016.

Çığ, Muazzez ve Hatice Kızılyay, *İstanbul Arkeoloji Müzerlerinde Bulunan Sumer Edebi Tablet ve Parçaları I,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1969.

Ekiz, Halil Hamdi, "İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde Bulunan Üç Tanrı Heykelciği", *Arkeoloji Dergisi V,* İzmir 1998 s. 16-17.

Emelianov, Vladimir, "The Identity of Gudea as a Cultural and Historical Problem", *Kings, Gods and People-Establishing Monarchiesin the Ancient World,* Ugarit-Verlag, Münster 2016, s. 65.

Frankfort, Henri, *The Art And Archıtecture Of The Ancıent Orient,* Penguin Books, Australia 1970.

Frayne, Douglas R, *Old Babylonian Period (M.Ö. 2003-1595),* University Of Toronto Press, London 1990.

Frıberg, Jöran, A *Remarkable Collectıon Of Babylonıan Mathematıcal Texts,* Springer Scinence+Business Media LLC, Sweden 2007.

Gerey, Begmyrad, *5000 yıllık Sümer-Türkmen Bağları*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık. 2004.

Günaltay, M. Şemseddin *Türk Tarihinin İlk Devirlerinden Yakın Şark Elam ve Mezopotamya*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987.

Günbattı, Cahit, *Kültepe-Kaniş-Anadolu'da İlk Yazı, İlk Belgeler,* Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2017.

Gündüz, Altay, *Mezopotamya ve Eski Mısır (Bilim, Teknoloji, Toplumsal Yapı ve Kültür),* Büke Yayıncılık, İstanbul 2002.

Hafford, B. William, "Weighing İn Mesopotamia The Balance Pan Weights From Ur", *Akkadıca,* 2012, s. 22-32.

Hancar, Franz, "Bakırçağı Küçük Asyasında Büyük Ana Kültü", *Belleten*, Cilt IX Sayı 34, Ankara 1945, s. 269-271.

Hansen, P. Donalp, "Art Of The Early City-States", *Art Of The First Cities The Third Millennium B.C. From The Mediterranean To The İndus,* New York 2003, s. 29-31.

Hartner, Wılly, "The Earliest History Of The Constellations İn The Near East And The Motif Of The Lion-Bull Combat", *Journal Of Near Eastern Studies*, Cilt 24, Sayı 3, Chicago 1965, s. 3.

Hatipoğlu, Murat, "Agat (akik) Taşı Üzerine Efsaneler Ve İnanışlar" *V. Uluslararası Halk Kültürü ve Sanat Etkinlikleri Sempozyumu* Ankara 2017.

Hrouda, Barthel, *Mezopotamya- Dicle ve Fırat Arasındaki Kadim Uygarlıklar*, Alfa Yayınları, İstanbul 2016, s. 3-4.

https://en.wikipedia.org/wiki/Sippar 04.05.2020

https://en.wikipedia.org/wiki/Ancient_Mesopotamian_units_of_measurement.18.04.2020

https://istanbul.ktb.gov.tr/TR-165594/cinili-kosk.html 01.10.2019

https://sozluk.gov.tr/. 01.10.2019

https://tr.wikipedia.org/wiki/Kadastro. 04.05.2020

https://www.aktuelarkeoloji.com.tr/istanbul-arkeoloji-muzeleri. 29.09.2019

https://www.peramuzesi.org.tr/Eser/Uyuyan-Ordek-Bicimli-Agirliklar/55/2. 11.05.2020

İplikçioğlu, Bülent, *Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları I.* Edebiyat Fakültesi Basımevi. İstanbul 1990.

İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesi Kataloğu, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul 1980.

Katz, Victor J, *The Mathematics Of Egypt, Mesopotamia, China, India and Islam A Sourcebook.* Princeton University Press, United Kingdom 2007.

Kılıç, Yusuf ve Sabuncuo, Tuğba "Eski Mezopotamya Toplumlarında Eğitim", *II. Uluslararası Eğitimde Ve Kültürde Akademik Çalşmalar Sempozyumu*, Ankara 2019, s. 67.

Kınal, Füruzan, "Çivi Yazısının Doğuşu ve Gelişmesi", *Tarih Araştırmaları Dergisi,* Ankara 1969, s. 5-6.

Kınal, Füruzan, "Eski Önasya Medeniyetlerinde "Halk Meclisleri" ", *Belleten*, Cilt XXVI, Sayı 104, Ankara 1962, s. 643-646.

Kızıltan, Zeynep ve Zeyrek, Turgut H., "İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nden Seçilmiş Mezopotamya Ağırlıkları" *Anadolu Araştırmaları,* Cilt XVIII, Sayı 1, İstanbul 2005, s. 39-60.

Kızıltan, Zeynep, Yaşar Anılır, Asuman Dönmez ve Gülay Yağcı, *Eski Şark Eserleri Müzesi,* Entegre Matbaacılık Anonim Şirketi, İstanbul 2008.

Köroğlu, Kemalettin, *Eski Mezopotamya Tarihi-Başlangıcından Perslere Kadar,* İletişim Yayınları, İstanbul 2006.

Kramer, Samuel Noah, *Sumer Mitolojisi*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1999.

Kramer, Samuel Noah, *Sümerler-Tarihleri, Kültürleri ve Karakterleri*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2016.

Kramer, Samuel Noah, *Tarih Sümerde Başlar,* Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1998.

Kramer, Samuel Noah, Muazzez Çığ, Hatice Kızılyay, "Beş Yeni Sumer Edebi Metni" *Belleten*, Cilt XVI, Sayı 63, Ankara 1952.

Landsberger, Benno, "Sümerlerin Kültür Sahasındaki Başarıları", *Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi,* Cilt III, Sayı II. Ankara 1945, s. 137.

Lansing, Elisabeth Hubbard, *The Sumerians: Inventors and Builders (Early Culture Series)*, McGraw-Hıll Book Company, Milano 1971.

Law, Randall, "Evaluating Potential Lapis Lazuli Sources for Ancient South Asia Using Sulfur Isotope Analysis", *'My Life is like the Summer Rose' Maurizio Tosi e l'Archeologia come modo di vivere: Papers in honour of Maurizio Tosi for his 70th birthday (BAR International Series).* England 2014. s. 420.

Leick, Gwendolyn, *Historical Dictionary of Mesopotamia*, The Scarecrow Press Inc, Lanham 2003.

Mallowan, Sir Max Edgar Lucien, *Early Mesopotamıa And Iran,* Thames And Hudson. London 1965 s. 13-15.

Mandacı, Ebru, "Eski Mezopotamya'da Tıp", *History Studies International Journal of History,* Cilt 5, Sayı 5, 2013, s. 109-114.

Mutlu Akkuş, Suzan, "Eski Mezopotamya'da Tanrılara Sunulan Kurbanlar", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, 2014, s. 5-13.

Mynářová, Jana, "From The Mountain Or From The Kiln?- Lapis Lazuli İn The Amarna Letters", *The Perfumes of Seven Tamarisks (Alter Orient Und Altes Testament),* Münster-Ugarit-Verlag, 2012, s. 63-64.

Olijdam, Eric, "Babylonian Quest for Lapis Lazuli And Dilmun During The City III. Period" *South Asian archaeology, 1995: Proceedings of the 13th Conference of the European Association of South Asian Archaeologists, Cambridge, 5-9 July, 1995.* Cambridge 1995. s. 121.

Ossendrıjver, Mathıeu, "Science-Mesopotamian", *The Encyclopedia of Ancient History, 2013, s.1*

Öz, Esma, "Çiviyazılı Kaynaklar ve Arkeolojik Buluntular Işığında Mezopotamya'da Kral Sofraları ve Şölenler", *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* Ankara, s. 113-114.

Parrot, Andre, *Sumerian Art*, A Mentor-Unesco Art Book, New York And Toronto 1970.

Percy Handcock M., *The Code Of Hammurabi*, The Macmıllan Company, Newyork 1920.

Pirajno, Franco, Taner Ünlü, Cahit Dönmez ve Bahadır M. Şahin, *Mineral Resources of Turkey- Modern Approaches in Solid Earth Sciences Book Series (MASE, volume 16),* Springer, Switzerland 2019.

Potts, Daniel, *Mesopotamian Civilization-The Material Foundations*, The Athlone Press, London 1997.

Proust, Christine, "Mesopotamian Metrological Lists And Tables: Forgotten Sources", *Looking at It from Asia: The Processes that Shaped the Sources of History of Science, Boston Studies in the Philosophy of Science 265,* Springer Science+Business Media B.V, France 2010, s. 56-267.

Savaş, Savaş Özkan, "Hititlerde "Fırtına Tanrısı" ile "Boğa Kültü" Üzerine Bazı Gözlemler ve Yorumlar", *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri,* Cilt 5, Sayı 1, Ankara 2002, s. 99.

Saygın, Alkım, Sümer Medeniyeti Üzerine Bir İnceleme, https://www.academia.edu/32746768/S%C3%BCmer_Medeniyeti_%C3%9Czerine_Bir_%C4%B0nceleme_Alk%C4%B1m_Sayg%C4%B1n_academia.edu_01.05.2017 Erişim Tarihi: 01.10.2019

Schwartz, Glenn M., "Archaeology and Sacrifice", *Sacred Killing-The Archaeology of Sacrifice in the Ancient Near East,* Winona Lake, Indiana Eisenbrauns 2012, s. 1-5

Sevin, Veli*, Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, İstanbul 2003.

Smith, David Eugene, *History Of Mathematics -Volume I General Survey Of The Hıstory Of Elementary Mathematics*, Gınn And Company, Unıted States Of America 1923, s. 37

Sumer: The Story Of The First Civilization, The University Of Texas At Austin, 1975.

Süleyman, Olcas, *Az İ Ya,* Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1992.

Şahin, Hasan Ali, "Sumer Mitolojisi", *Mitoloji ve Din*, Eskişehir 2017, s. 61-75.

Şahin, Hasan Ali ve Hülya Kaya Hasdemir, "Eski Önasya Aile Hukukunda Nafaka, Tazminat Ve Mal Paylaşımı", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Sayı 38, 2015 s. 145.

Şeker, Sevgi ve Şeker, Fatma, "M.Ö. 8. Binyıl'dan Yazının İcadına Kadar Kullanılan Muhasebe Sistemi: Tokenler", Uluslararası Muhasebe Ve Finans Araştırmaları Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, 2019, s. 109-115.

Teall, Emily K., "Medicine and Doctoring in Ancient Mesopotamia", *Grand Valley Journal of History*, Cilt 3, Sayı 1, 2014, s. 2-3.

Toker, Kemalettin, "Tapu-Kadastronun Sanat Yaklaşımı", *Proceedings of the World Cadastre Summit*, İstanbul 2015, s. 209.

Tosun, Mebrure, "Hammurabi'nin Toprak Kanunları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 21, Sayı 3-4, Ankara 1963, s. 127-129.

Woolley, C. Leonard, *Ur Excavation. Vol. II: The Royal Cemetery. A report on the Predynastic and Sargonid Graves excavated between 1926 and 1931*, Publications of the Joint Expedition of the British Museum andthe Museum of the University of Pennsylvania to Mesopotamia, İngiltere 1934.

Woolley, C. Leonard, *The Development of Sumerian Art,* Faber and Faber Limited 24 Russell Square London, Great Britain 1935.

Yalçın, Eren ve Melek Yaman, "Yazılı Kaynaklara Göre Sümer Mutfağının Günümüze Yansımaları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 12 Sayı 67, 2019, s. 538-540.

Yıldırım, Nurgül, "Kültepe Tabletlerinde Geçen Asurlu Tüccarlara Ait Altından Kült Eşyaları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 53, Sayı 2, Ankara 2013, s. 336.

İSTANBUL ARKEOLOJİ MÜZELERİ ESKİ ŞARK ESERLERİ BÖLÜMÜNDE BULUNAN SUMERLERE AİT ESERLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

ORIJINALLIK RAPORU

%12	%11	%2	%6
BENZERLIK ENDEKSI	İNTERNET KAYNAKLARI	YAYINLAR	ÖĞRENCI ÖDEVLERI

BIRINCIL KAYNAKLAR

1	edoc.pub İnternet Kaynağı	%1
2	Submitted to Yildirim Beyazit Universitesi Öğrenci Ödevi	%1
3	www.kitapso.com İnternet Kaynağı	%1
4	cdli.ucla.edu İnternet Kaynağı	<%1
5	www.turkiyeningercekleri.com İnternet Kaynağı	<%1
6	archive.org İnternet Kaynağı	<%1
7	vekilsizmeclis.com İnternet Kaynağı	<%1
8	Submitted to Ankara University Öğrenci Ödevi	<%1

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı, Soyadı: Şerife KOÇYİĞİT

Uyruğu: Türkiye (TC)

Doğum Tarihi ve Yeri: 24 Nisan 1996, Kayseri

Medeni Durumu: Bekâr

Tel: 0539 340 86 74

email: serifekocyigit04@gmail.com

Yazışma Adresi: Gençosman Mahallesi, Merhale Sokak, No:5 Daire:6 Güngören-İstanbul

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Tarihi
Yüksek Lisans	ERÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü	2020
Lisans	ERÜ Edebiyat Fakültesi-Tarih	2018
Lise	Gençosman İMKB Ticaret Meslek Lisesi	2014

YABANCI DİL

İngilizce

YAYINLAR

1. Koçyiğit Ş. "Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Kraliçelerin Yönetimdeki Rolü (M.Ö. 1975-1725)", Uluslararası Beşeri Bilimler Ve Eğitim Dergisi (IJHE), Cilt 5, Sayı 11, s. 525 – 534. (2019)

2. Koçyiğit Ş. "Gılgamış ve Oğuz Kağan Destanlarının Karşılaştırılması", Uluslararası Beşeri Bilimler Ve Eğitim Dergisi (IJHE), Cilt 4, Sayı 8, s. 298-306 (2018)